
MƏMMƏDƏLİ HƏNNAN OĞLU AĞAYEV

KİÇİK YAŞLI MƏKTƏBLİLƏRİN
TƏRBİYƏSİ

Az 2006
2044

MƏMMƏDƏLİ HƏNNAN oğlu AĞAYEV

**KİÇİK YAŞLI MƏKTƏPİLƏRİN
TƏRBİYƏSİ**

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

ARXIV

Bakı — 2006

89199

80827

Kitabı valideynlərimə ithaf edirəm

Redaktor:

RƏFİQƏ MUSTAFAYEVA
*Pedaqoji elmlər doktoru, professor,
 Respublikanın Əməkdar Müəllimi,
 Beynəlxalq Pedaqoji Akademiyanın
 həqiqi üzvü*

Rəyçilər:

HACI MİRCƏFƏR
professor

RÜFƏT HÜSEYNZADƏ
pedaqoji elmlər namizədi, dosent

AKİF NƏZƏROV
filologiya elmləri namizədi, dosent

ÖN SÖZ
DƏYƏRLİ TƏDQIQAT ƏSƏRİ

Azərbaycan Respublikasının Təhsil sahəsində İslahat Programının həyata keçirildiyi hazırkı şəraitdə məktəb təliminə verilən yeni tələblər içərisində şagirdlərə müstəqil düşünməyi, öyrənməyi öyrətmək xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu mənada görkəmli tədqiqatçı alim, vətənpərvərlik, hərbi-vətənpərvərlik, məktəbsünaslıq və pedaqogika elminin digər aktual məsələləri barədə bir sıra sanballı kitabların, çoxlu jurnal və qəzet məqalələrinin müəllifi kimi tanınan dosent Məmmədli Ağayevin «İbtidai sinif şagirdlərinin tərbiyəsi» adlı tədqiqat əsəri yeniliyi, orijinallığı ilə diqqəti cəlb edir.

Həqiqində bəhs etdiyimiz bu kitab giriş və altı fəsildən ibarətdir. Öncə onu qeyd edək ki, müəllif respublikanın ayrı-ayrı məktəblərində müəllimlər tərəfindən ibtidai sinif şagirdlərinin tərbiyəsi işinin təşkili və həyata keçirilməsinə kompleks şəkildə yanaşmışdır. Kitabı diqqətlə oxuyub başa çatdırdıqdan sonra bu qənaətə gəldik ki, M.Ağayev bu məsuliyyətli işin öhdəsindən ləyaqətlə gəlmişdir.

Gərgin və səmərəli axtarışların bəhrəsi kimi hasilə gələn kitabda nəzəriyyə ilə təcrübənin vəhdətinə xüsusi diqqət yetirilməsi məsələsi təqdirəlayiqdir və işin uğurlu cəhətlərindən hesab olunur. Masallı rayonundakı Şərəfə orta, Bakıdakı 183, 239, 190, 164 nömrəli, habelə Corat qəsəbə və Saray orta məktəblərinin ibtidai sinif müəllimlərinin iş təcrübəsini hərtərəfli öyrənən tədqiqatçının başlıca məqsədi həmin tədris müəssisələrində işləyən müəllimlərin tərbiyəvi fəaliyyətini aşkara çıxarmaq və burada dərslərdə şagirdlərin dünyagörüşünün formalaşdırılması səviyyəsi, onların mənəvi tərbiyəsində dərsin imkanlarından istifadə, kiçik yaşlı məktəblilərin milli zəmində, vətənpərvərlik ruhunda tərbiyəsində müəllimlərin istifadə etdikləri müxtəlif üsul və vasitələri hərtərəfli

öyrənməkdən ibarətdir. Müəllifin müşahidələrindən məlum olur ki, yuxarıda adlarını çəkdiyimiz tədris müəssisələrində işləyənlərin əksəriyyəti yüksək elmi hazırlığa, pedaqoji ustalığa malik olan, daim yaradıcı axtarışlar aparan müəllimlərdir. Bu müəllimlər fənləri inteqrasiya edilmiş şəkildə tədris edirlər. Dünya, yaşadığımız aləm vahiddir. Onda hər bir varlığın adı, rəngi, ölçüsü, forması, məzmunu olsa da, onlar təbiətin vahidliyinə xidmət edir. Ona görə də tədqiqatçının qənaətinə görə təlim prosesində həmin varlıqları bir-birindən ayrı öyrənmək və öyrətmək təbiətin qanunauyğunluqlarına ziddir.

Bunu nəzərə alan müəllif öz müşahidələrindən bu qənaətə gəlir ki, müəllimlər təbiətin özünün birləşdirdiyi bütün elmləri, qanunauyğunluqları əlaqəli şəkildə şagirdlərinə öyrədirlər. Müəllifin müşahidə etdiyi dərslərdə şagirdlər obyekt kimi yox, subyekt kimi çıxış edirlər. Dərs prosesində öyrənilən mövzular, istərsə də dərsdənkənar tədbirlərdə müəllimlər tərəfindən həyata keçirilən hər hansı bir tərbiyəvi işlər şagird kollektivinin birgə fəallığına əsaslanır. İbtidai sinif müəllimlərinin oxu, ana dili, rəsm, musiqi, əmək, təbiət, idman və b. dərslərində tədris olunan mövzuların xarakteri və məzmununa uyğun tərbiyə işləri baxımından azərbaycançılıq, vətənpərvərlik, türkcülük istiqamətində keçirdikləri söhbətlər, vərdislər, zəngin məlumatlar kitabda konkret faktlarla əsaslandırılır.

Müəllif qeyd edir ki, həmin məktəblərdə qarşıya qoyulan uşaq hüquqlarının qorunması və həyata keçirilməsi təhsil humanistləşdirilməsi çərçivəsində həyata keçirilir ki, bu da öz əksini müəllim-şagird münasibətlərinin səmərəli qurulmasında tapmışdır. Əsl müəllim yalnız o şəxs ola bilər ki, şagirdlərlə özünü eyniləşdirmək bacarığının kamil üsullarından istifadə edə bilsin. Ona görə də məktəblərin ibtidai sinif müəllimləri bütövlükdə Təhsil qanunundan irəli gələn məktəbin demokratikləşdirilməsi məsələsini təlim-tərbiyənin humanistləşdirilməsi baxımından

həyata keçirirlər. Tədqiqatçı belə bir qənaətə gəlir ki, bu da müəllim-şagird münasibətlərinin hümanist xarakterdə olmasını zənginləşdirir. Müəllimlər şagirdlərlə münasibətdə nəzakətə, açıqlıq və səmimiyyətə, doğru yol axtarmağa üstünlük verirlər. Əvvəldən axıra qədər məntiqi ardıcılığa riayət olunmuş bu kitabda müəllifin təhkiyə üsulu sərrast, rəvan və axıcıdır. Heç bir yerdə təkrarçılığa yol verilməmişdir. Zənnimizcə bu da dosent M.Ağayevin bu əsərin ərsəyə gəlməsinə son dərəcə yüksək məsuliyyət hissi ilə yanaşmasından irəli gəlir.

1978-ci ildən elmi-pedaqoji fəaliyyəti Azərbaycan Müəllimlər İnstitutu ilə bağlı olan pedaqoji elmlər namizədi, dosent Məmmədali Ağayevin «İbtidai sinif şagirdlərinin tərbiyəsi» adlı çox dəyərli tədqiqat əsərinin respublika pedaqoji ictimaiyyətinin dərin marağına səbəb ola biləcəyi şəksizdir.

AKİF NƏZƏROV,
*AMI-nin pedaqogika kafedrasının
dosenti, filologiya elmləri namizədi*

*Başarıyyətin gələcəyi elmi tərəqqinin
sabahından bir o qədər də asılı deyil...
insani əxlaqın və mədəniyyətin sabahki
mənərəsindən asılıdır.*

A.Eynşteyn

GİRİŞ

Şəxsiyyətin inkişafı, dəyişməsi, formalaşması bütün zamanlarda cəmiyyətin sosial-iqtisadi, siyasi yüksəlişi və zamanın hökmü ilə əlaqəli olmuşdur.

Hazırkı dünyada bütün sahələrdə qloballaşmanın, elmlərin-elmlərə, nəzəriyyələrin-nəzəriyyələrə, təcrübə müddəalarının bir-birinə inteqrasiyası tərbiyə problemini gətirib o yere çıxarır ki, müasir insan zamanla ayaqlaşabilən, yaşadığı cəmiyyətin, dövrün faydalı insanı olması üçün kompleks tərbiyələnməsi vacib şərtdir.

Inkişaf etməkdə olan cəmiyyətimizdə şəxsiyyət və onun mənəvi keyfiyyətləri, təhsili, mədəniyyəti qarşısında qoyulmuş tələblər müntəzəm sürətdə artır. Gənc nəslin formalaşması şəraiti isə nəinki yaxşılaşır, həm də xeyli mürəkkəbləşir. Bu mürəkkəbləşmənin əsas səbəblərindən biri elm və texnikanın sürətlə inkişaf etdiyi atom, elektron və kosmos əsasında gənclərin mənəviyyatının formalaş-

Cəmiyyətin hazırkı mərhələsində gənc nəslin inkişafı üçün ölkəmizin tarixində ən əlverişli obyektiv şərait yaradılmışdır. Belə ki, indi ölkəmizdə iqtisadi, sosial-siyasi, ideoloji vəzifələr müvəffəqiyyətlə həyata keçirilir, xalqın mədəni səviyyəsi, maddi rifah halı yüksəlir, uşaq və gənclərin inkişafına təsir göstərən ailənin təlim-tərbiyənin imkan və şəraiti getdikcə genişlənilir.

Deməli, bu inkişaf prosesi özü də müəyyən ziddiyyət yaradır. Bu ziddiyyətin başlıca səbəbi tərbiyə prosesinin obyektiv əsası kimi adamların sosial həyatının özünün mürəkkəbləşməsidir.

Vətənimiz xoşbəxt, müstəqil zamanəsinin quruculuğuna qədəm qoyduqdan sonra respublikamızda baş verən ictimai-siyasi hadisələr, həyata keçirilən demokratik tədbirlər, qanlı yanvar hadisələri, Ermənistanın Azərbaycan rayonlarında törətdiyi qanlı cinayətlər, Respublika Təhsil Qanununun, Azərbaycan Respublikasının yeni Konstitusiyasının qəbul edilməsi, islam dininə münasibətin dəyişməsi, totalitar dövlət sisteminin dağılması, iqtisadi, siyasi suverenliyin əldə edilməsi, Azərbaycanın müstəqil bir dövlət kimi BMT-nin tərkibinə daxil olması, milli ləyaqətin, milli mənləyin təşəkkül tapmasına şərait yaratmışdır. Hazırkı şərait məktəblərimizdə aparılan bütün təlim-tərbiyə işlərinə, xüsusilə tərbiyə məsələlərinə yenidən baxmağı, gənc nəslə

inam, mənəvi əqidə, ləyaqət və dəyanət məktəblilərin gələcək yolunu, həyat mövqeyini, həyat zirvəsini müəyyənləşdirir. Deməli, mənəvi əqidə, dünyagörüşü kiçik yaşlı məktəblinin bir şəzsiyyət kimi formalaşmasının göstəricisi olub, onun yolunu işıqlandıran məşəldir, onu fəaliyyətə təhrik edən qüvvədir.

Məktəblilər ailə səadəti, xeyir, şər haqqında, yoldaşlıq, dostluq, qayğıkeşlik, mütərəqqi və mürtəcə qüvvələr haqqında, ədalət, ədalətsizlik, sülh, əmin-amanlıq, müharibə, dağıntı, ekoloji çətinliklər, hüquq qanunları, iqtisadi biliklər, qənaət, sadəlik, təvazökarlıq, düzlük və doğruluq və s. haqqında, təsəvvür və anlayışlara məhz həmin məktəblərdə yiyələnirlər. Məktəblilərin mənəvi əqidəsi, dünyagörüşü, etiqadları, ailə həyatına baxışları, mənəvi tərbiyə, ailə həyatı ilə bağlı olan məsələlər ilk gənclik çağında təşəkkül tapır. Hər bir məktəbli həyatda öz yerini tapmağı, özünü təsdiq etməyi, özünü dərk etməyi öyrənir, həyat mövqeyini müəyyən edir, həyat zirvəsinə böyük inamla baxır, xalqın tarixini, mədəniyyət abidələrini, şəxsiyyətlərini, dahi şairlərinin, filosoflarının, alimlərinin həyat və fəaliyyətini, əqidələri naminə canlarından keçən qəhrəmanlarının keçdiyi yolu həmin məktəblərdə oxuduğu illərdə öyrənir. Xalqın, millətin varisi, yaşantısı olan gənc nəsil əqidə, məslək sahibi kimi böyüməli, cəmiyyətin hərəkətverici qüvvəsi, insanın insanda təkrarı olan ailənin qədrini bilməli, mənəviyyətə pak, təmiz olmalıdır.

Çiçəklənməkdə olan Vətənimiz Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinə qovuşmasından artıq 15 ildən çox bir müddət keçir. Ötən müddətdə Azərbaycan hüquqi, demokratik dövlət quruculuğu, dünya birliyinə inteqrasiya, bazar iqtisadiyyatı şəraitində keçirilən islahatlarla yanaşı, milli təhsil quruculuğu sahəsində də böyük uğurlar qazanmışdır. Vətənimizin beynəlxalq aləmdə imici daha da yüksəlmiş, dünya birliyində Azərbaycanın mövqeyi möhkəmlənmişdir.

Ölkədə həyata keçirilən təhsil islahatı yenilikləri meydana gətirdiyi kimi, mövcud problemlərin də aşkarlanmasına və həllinə yönəlmişdir. Tədris proqramları, dərslilər yeniləşdirilmiş, bazis tədris planı tətbiqə başlanmışdır. Yeni təlim metod və texnologiyalarından istifadəyə geniş meydan verilmişdir. Təlimin səmərəliliyinin artırılması və keyfiyyətinin yüksəldilməsi təhsil işçilərinin başlıca vəzifələrindəndir. Lakin bunun üçün bütün məktəblər və pedaqoji kollektivlərin eyni yüksək səyi və işgüzarlığı lazımdır. Məktəb dedikdə müasir tələblər səviyyəsində fəaliyyət göstərən tədris müəssisələrini nəzərdə tuturuq.

Kiçik yaşlı məktəblilərin tərbiyəsi sahəsindəki vəzifələr, ümumiyyətlə həmin problemin müstəqil dövlətçiliyimiz baxımından əsas konsepsial prinsip və müddəaları Azərbaycan Respublikasının ümummilliləri lideri möhtərəm Heydər Əliyevin müxtəlif çıxış, məruzə və nitqlərində milli-ideoloji və elmi-nəzəri cəhətdən bütün incəlikləri ilə işıqlandırılmışdır. Milli tərbiyənin mühüm komponenti olan tərbiyədən danışarkən cənab Heydər Əliyev deyir: «Tərbiyə geniş mənə daşıyır. Tərbiyə təkcə o deyil ki, gedib Vətəni silahla müdafiə edəsən. İnsan gərək həyatının hər dövründə, fəaliyyətinin bütün sahələrində öz Vətəninin, ölkəsinin qayğısı ilə yaşasın. Onun həm iqtisadiyyatının, həm siyasətinin, həm də mədəniyyətinin qayğısı ilə yaşasın. Bunlar hamısı tərbiyədən doğan şeydir. İnsan öz mədəniyyətinin də, iqtisadiyyatının da, öz dilinin də, təhsilinin də inkişaf etməsini istəyir. Bütün bunlar tərbiyə anlayışlarına daxil olan anlayışlardır. Bunlarla yanaşı, kiçik yaşlı məktəblilərin tərbiyəsi üçün, şübhəsiz ki, indi respublikamızın düşdüyü çətin vəziyyətdə Vətəni qorumaq, torpaqlarımızı müdafiə etmək üçün hər bir məktəblinin hazır olmasını tərbiyə etmək lazımdır»¹.

¹ H.Əliyev. «Azərbaycan müəllimi» qəzeti, 7 may 1998-ci il

Böyük müdriklə, dərin məntiqə irəli sürülən bu müddəanın həyata keçirilməsi yollarından bəhs edərək o deyir: «Azərbaycanın suverenliyi hər bir Azərbaycan vətəndaşı üçün ən müqəddəs vəzifədir. Belə olan halda biz öz taleyimizin sahibi kimi öz Vətənimizi, öz torpaqlarımızı öz gücümüzlə qorumalıyıq. Bunu xalq, bizim məktəblilər, gələcəyimiz olan gənclər etməlidirlər. Ona görə də orta məktəblərdə bir tərəfdən hərbi tədrisə, gənclərin fiziki hazırlığına ciddi fikir verilməlidir. Digər tərəfdən isə məktəblilərdə tərbiyə hissini yüksəltmək, onları Vətəni qorumağa hazır olmaq ruhunda tərbiyə etmək lazımdır»¹.

Müasir dövrdə dövlət quruluşuna dair müvafiq sənədlərdə məktəblilərin tərbiyəsində ciddi diqqət vermək, məktəbin başlıca vəzifələrindən biri kimi qeyd edilir. Çünki yer üzərində mürtəcə qüvvələr mövcud olduqca, Vətənimizə, cəmiyyətimizə qarşı duran təxribatçılıq işi gözlənilir. Nə qədər ki, Ermənistan kimi mürtəcə dövlətlərin təbiəti dəyişilməmişdir, irtica və təcavüz qüvvələr silahı yerə qoymamışlar, belə bir vəziyyət ümumxalq münasibətlərində əmələ gələn müsbət dəyişikliklərə mane olacaqdır.

İrəlində qeyd edildiyi kimi məktəblərdə təlim-tərbiyə işində, ailə və ictimaiyyətdə yetişməkdə olan gənc nəslin kompleks tərbiyəsini günün vacib vəzifələri hesab edərək bu metodik vəsaiti yazmağı lazım bildik.

Metodik vəsait müəllimlər, magistratura, bakalavr təhsili olan tələbələr və geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

I FƏSİL

KİÇİK YAŞLI MƏKTƏBLİLƏRİN TƏRBIYƏSİNİN MAHİYYƏTİ VƏ MƏZMUNU

Bəşər övladı yarandığı gündən indiyə qədər tərbiyə sayəsində tərəqqi tapmış, tərbiyənin gücünə inkişaf etmiş, formalaşmış, yaşadığı hər bir dövrdə, cəmiyyətdə xariqələr yaratmış və belə deyək ki, yaradıcı, sivil insana çevrilmişdir.

Böyük şərq mütəfəkkiri, dünyada tanınmış, elmlərin bütün sahələrində öz dəst-xətti olan azərbaycanlı alim Xacə Nəsirəddin Tusi buyurur ki, insanlıq bu gün mövcudluğuna görə tərbiyəyə borcludur.

Tərbiyə sözünün etimoloji kökünü araşdırarkən müəyyən edilmişdir ki, bu söz öz kökü etibarilə «tərbiyə etmək» sözündən əmələ gəlmişdir. Əgər tarixən «tərbiyə etmək» sözü hər bir canlının öz balasını «yedirtmək», «bəsləmək», «böyütmək» mənalarını özündə təzahür etdirirsə, indi tərbiyə haqqında danışarkən təkcə «yedirtməyi» düşünmürük. İndi dərk olunur ki, «yedirtmək» sözün geniş mənasında mənəvi yedirtmək, yəni tərbiyə etmək deməkdir. Eləcə də «pedaqoq» sözü də zaman keçdikcə öz mənasını dəyişmiş, «uşağı həyata hazırlayan, ərsəyə çatdıran, formalaşdıran və s.» mənalarını özündə cəmlənə etmişdir.

Tərbiyə prosesində şəxsiyyətin formalaşması çətin başa gəlir. O, uzun sürən proses nəticəsində əmələ gəlir. Tərbiyə şəxsiyyətdə dəyişikliklər baş verənə kimi, hətta yetkinlik yaşında da bu proses davam edir.

Şagirdlərin özünəməxsus və fərdi xüsusiyyətləri müxtəlif olduğu üçün onlara tərbiyəvi təsir də müxtəlif olmalıdır. Şagirdin şüurluluğunu, mənəvi keyfiyyətlərini və s. nəzərə aldıqda ona təsir göstərmək imkanı asanlaşır.

¹ H.Əliyev. «Azərbaycan müəllimi» qəzeti, 7 may 1998-ci il

Məlum olduğu kimi tərbiyə sosial hadisə hesab edilir. Cəmiyyətin həyatının və inkişafının mühüm amillərindən biri sayılır. Sosial baxımdan tərbiyə cəmiyyət tərəfindən nəzarət edilən dövlət və ictimai strukturlar vasitəsilə gənc nəslə indiki həyata və gələcəyə hazırlamaq deməkdir.

Pedaqoji baxımdan tərbiyə dünyanı dərk etmək, onunla qarşılıqlı təsirə girmək bacarığını inkişaf etdirmək, elmlərin müasir mərhələsində fəal iştirak etmək üçün məqsədyönlü köməkdir.

Qeyd edilməlidir ki, tərbiyə müəlliminin, uşağın şəxsiyyətinin inkişafına, onun müasir ümumi mədəniyyətə yiyələnməsinə, layiqli vətəndaş olmasına kömək edən məqsədyönlü mənalı fəaliyyətdir.

Görkəmli pedaqoq A.Ş.Makarenko yazır: «Tərbiyənin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, daha yaşlı nəsil özünün təcrübəsini, özünün ehtiraslarını, özünün inamını böyüyən nəsle verir»¹.

Unutmaq olmaz ki, ictimai şüur norması olan tərbiyə hər bir cəmiyyətdə adamların ümumi ictimai vəzifələrini tənzim etmiş və bu normalar digər normalardan fərqli olaraq könüllü şəkildə yerinə yetirilmişdir və yetirilir. İnsanlığın zinəti sayılan əxlaq hər cür naqisliyi qəbul etmir, həmrəyliyi, qarşılıqlı yardımı, dostluğu, xeyirxahlığı, insanpərvərliyi tələb edir.

İnsanlar arasında tərbiyənin başlıca vəzifəsi bəşəriyyətin paklaşmasına, yüksək insani keyfiyyətlərə malik

İrəlində qeyd edildiyi kimi yeni insanın formalaşdırılması tərbiyənin başlıca məqsədini təşkil edir. Yeni insan dedikdə təsəvvürümüzdə şəxsiyyətin yaradıcılıq potensialını təmin edən mənəvi və fiziki qüvvələrin ahəngdar bir surətdə əlaqələndirilməsi canlandır. Şəxsiyyətin formalaşdırılması mürəkkəb və çoxsahəli bir proses olub, müxtəlif aspektlərin vəhdət şəklində götürülməsini tələb edir. Belə ki, yeni insanın tərbiyə edilməsi onun əməyə hazırlanmasını, fiziki kamilliyini, əxlaqi saflığını, estetik inkişafını və digər məsələləri əhatə edir. Bunların kompleks şəkildə həyata keçirilməsi nəticədə etibarilə insanın mənəvi və fiziki qüvvələrinin ahəngdarlığını təmin edir. Tərbiyənin hər bir tərkib hissəsi başqaları tərəfindən tamamlanır, onlar qarşılıqlı əlaqədədir və yalnız birlikdə şəxsiyyətin formalaşmasının bütöv bir proses olmasını təmin edə bilər. Məsələn, əxlaqi əqidə, mənəviyyət, əxlaqi davranış, əxlaqi hissləri, fəal həyat mövqeyinin tərbiyəsi və digər əxlaqi kateqoriyaların şagird şəxsiyyətinin formalaşmasında kompleks halda düzgün tətbiqi müsbət nəticələrə gətirib çıxarır. Tərbiyədə şagirdin beyninə, ağına təsir göstərməklə kifayətlənmək olmaz; onun ürəyinə, emosional aləminə də təsir göstərmək lazımdır. Şagird özünün və başqalarının düzgün əxlaqi mövqe tutmasından sevinməli, əxlaq normalarını pozanlara nifrət etməyi bacarmalıdır. Nifrət etməyi bacarmayan adam sevməyi də bacarmaz. Əsl vətənpərvər olmaq üçün Vətənin düşmənlərinə nifrət etməyi bacarmaq lazımdır. O cümlədən kiçik yaşlı

Şəxsiyyətin tərbiyəliliyi, əxlaqi keyfiyyətləri onun davranışında təzahür edir. Bununla belə, təkcə davranışa əsasən insanın əxlaqi tərbiyəsi haqqında hökm vermək bir qədər çətindir. Elə adamlar var ki, kollektiv qarşısında bir cür, təklikdə isə başqa cür hərəkət edirlər ki, bu da tərbiyənin tələblərinə ziddir.

Məlumdur ki, müasir həyat adamlarımızda yeni keyfiyyətlərin olmasını tələb edir. Müstəqil ölkəmizin iqtisadi, sosial, mədəni, eləcə də mənəvi sahələrindəki nöqsanların aradan qaldırılmasında məktəbin rolu xüsusilə artır. Məktəbimizin dirçəlişi, tərbiyə probleminə diqqətin ciddi artırılması ölkənin gələcəyinin mühüm şərtidir. Bunların arasında birbaşa asılılıq vardır.

Müstəqillik əldə etmiş Vətənimizdə yaradıcı, intellektual, müasir insanın tərbiyə edib formalaşmasında, ölkənin iqtisadi, sosial, mədəni, eləcə də mənəvi sahələrindəki nöqsanların aradan qaldırılmasında məktəbin rolu xüsusilə artır. Tərbiyə probleminin düzgün həlli, məktəbimizin dirçəlişi ölkənin gələcəyinin mühüm şərtidir.

Gənc nəslin təhsilin ilk pilləsindən əxlaqi cəhətdən düzgün tərbiyə etməsək, qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmaq qeyri-mümkün olar. Aparılan bütün tərbiyə sistemi ona gətirib çıxarmalıdır ki, əxlaq prinsipləri gənc nəslin şəxsi mənəvi əqidəsi olsun, onların həyat və fəaliyyətində rəhbərliyə çevrilsin. Gənc nəsil nə qədər yaxşı tərbiyə olunarsa, ölkəmizdə xalqın güzəranı bir o qədər tez yaxşılaşar.

Tərbiyə ictimai şüur formalarından biri olub, insanların mənəvi münasibətlər sahəsini əhatə edir. O, ən əvvəl cəmiyyətin maddi həyat şəraiti ilə müəyyən olunur, insanların ictimai varlığını əks etdirir. Cəmiyyətin inkişafı ilə, onun iqtisadi quruluşunun dəyişməsi ilə (bazis) birlikdə

ictimai əxlaq da (üstqurum) dəyişir. Cəmiyyət nəinki əxlaqı yaradır, habelə onu qoruyur, onun imkanlarına təsir edir¹.

Məktəblilərin tərbiyəsinə dair illərdən bəri toplanmış təcrübə elmi surətdə sübut edir ki, şagirdlərin tərbiyəsi sisteminin məzmunu istər ictimaiyyətdə, ailədə, istərsə də məktəbdə aydın təsəvvür edilməlidir. Bura məktəblilər üçün səciyyəvi olan və onların tərbiyəsinin məzmunu mənbələrinin əsasında dayanan kompleks amillər məcmusu daxildir. Yəni tərbiyə sistemində ailə, məktəb və ictimaiyyət amillərində təzahür edən bu «pedaqoji üçbucağ»ın təsiri ilə başa gələn bütöv bir tərbiyələndirici sistem imkanlarından istifadə edilməlidir. Bu məqsədlə ailə ənənələri, xalq mədəniyyəti, dünya mədəniyyəti, musiqi və təsviri sənət inciləri, xalq qəhrəmanlarının şəxsi nümunələri, məktəb ənənələri, kütləvi informasiya vasitələri, valideynlərin və təmasda olduğu dostların, yaxınların davranışından da bəhrələnmək lazımdır. Tarix və mədəniyyət abidələri, insanlararası, habelə təbiətə münasibətlər, sosial-iqtisadi mühit, uşaq və gənclər üçün yazılmış elmi-kütləvi və bədii ədəbiyyat, gündəlik həyat tərzini, həyat hadisələri də bu məqsədə xidmət etməlidir.

Buradan aydın olur ki, tərbiyədə valideynlərin, müəllimlərin, tərbiyəçilərin, həyatda nümunə ola bilən insanların, özünü-tərbiyənin və tərbiyə olunan tərəfin iştirakı məcburidir. Hətta bu prosesdə birinci tərəfin (tərbiyə edənin) özü də inkişaf edir, şəxsiyyət kimi formalaşır. Beləliklə, «tərbiyə-tərbiyəçi ilə uşaq arasında yaradıcılıq əməkdaşlığı şəraitində həyata keçirilən elə ikitərəfli qarşılıqlı fəaliyyət prosesidir ki, həmin prosesdə bir tərəfdən uşaq tarix boyu qazanılmış təcrübə və bilik sərvətləri ilə silahlanır, inkişaf edir, tərbiyəçinin bilavasitə və ya bilavasitə göstərdiyi pedaqoji rəhbərlikdə özünün

¹ Z.Əliyeva. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların əxlaq tərbiyəsi, «Maarif» nəşriyyatı, Bakı-1993, səh. 6.

KİÇİK YAŞLI MƏKTƏBLİLƏRİN MƏNƏVİ MƏHFİYYƏTLƏRİNİN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ YOLLARI

2.1. «Oxun» dərslərində uşaqların vətənpərvərlik tərbiyəsi

Vətən sevgisi şüurunun formalaşması, Vətənə, doğma torpağa, yurda məhəbbət yaradır. Torpaq insanın yaşayış və obediyyət məskənidir. Məktəblilərin öyrəndiyi fənlər, iştirak etdiyi kütləvi tədbirlər, bədən tərbiyəsi və idman, müxtəlif yarışlar onlarda belə bir əqidəni inkişaf etdirir ki, torpaq, Vətən müqəddəsdir. Məktəblilər düzgün dərk edirlər ki, dünyada Azərbaycan xalqı var, yaşayır və özünün çox hiyləgər düşməninə - cəməni təcavüzünə qarşı mübarizə aparır.

Çox uzaq keçmişlərdə Vətən və vətənpərvərliyin məhiyyəti məhdud şəkildə başa düşülmüş, onun komponentlərini xalq və müstəqilliyin mənafehi baxımından şərh edə bilməmişlər. Yalnız Vətənimiz və xalqımız müstəqillik əldə etdikdən sonra vətənpərvərliyin obyektiv, düzgün məhiyyəti aşkarlanmağa başlanmışdır.

Vətən deyərək mövcud ictimai, siyasi və mədəni mühit başa düşülür. Vətən hər şeydən əvvəl bu və ya digər adamın, xalqın yaşadığı ərazi, həmin şəxsin və xalqın ünsiyyət vasitəsi olan dil, ictimai, siyasi və mədəni mühit deməkdir.

Hər bir xalqın ictimai fikir tarixində Vətən və vətənpərvərliyə dair görkəmli şəxsiyyətlərin fikirləri mühüm yer tutur. Hər bir xalq daim təmasda olduğu Vətən torpağı, onun təbii haqqında maraqlı fikirlər söyləmiş, atalar sözləri yaratmış, dastanlar qoşmuşlar. Adama şəfəq edən təbiət, adət və ənənələr, maddəvi və mənəvi

M. F. Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

fəallığı zəminində həyata düzgün münasibət bəsləyir, öz həyat yolunu təyin etmək mədəniyyətinə, zehni, əxlaqi, iqtisadi, siyasi, hüquqi, ekoloji, bədii və fiziki mədəniyyətə, faydalı adatlara və davranış qaydalarına yiyələnir, digər tələmədən tərbiyəçi özü kamilləşir, inkişaf edir. Deməli, tərbiyə şəxsiyyətin məqsədyönlü formalaşması və inkişafı prosesidir. Məqsədyönlü formalaşma və inkişaf tərbiyənin məhiyyətini təşkil edir¹.

Deməli, bu inkişaf prosesinin özü də müəyyən ziddiyyət yaradır. Bu ziddiyyətin başlıca səbəbi tərbiyə prosesinin obyektiv əsas kimi insanların sosial həyatının, özünün mürəkkəbləşməsidir.

¹ N.M. Kazımov, Ə.S. Həsəmov. Pedaqogika, «Maarif» nəşriyyatı, Bakı, 1996, s.1206.

qəlbində dərin kök salaraq nəcib hissələr oyadır. Ana təbiətini duyan və dərk edən hər bir şəxs üçün vətən məhəbbəti də eyni dərəcədə qiymətlidir. Təsadüfi deyil ki, xalq vətəni anaların adı ilə eyniləşdirir, «Ana torpaq», «Ana vətən» kimi ifadələr işlədilir.

Başqa xalqlar kimi Azərbaycan xalqının da tarixi vətənpərvərlik, igidlik və qəhrəmanlıq ənənələri ilə zəngindir. Doğma, əziz vətəni yadelli işğalçılardan, zülm və basqınlardan qorumaq üçün xalqımız ölüm-dirim mübarizəsinə qalxmış və vətənin azadlığı naminə minlərlə və milyonlarla qurbanlar verməli olmuşlar. Azərbaycan xalqının görkəmli oğulları: nizamilər, babəklər, koroğlular, mirzə fətəhilər və başqaları vətənə olan məhəbbətini qələm və qılıncla izhar etmişlər. Azərbaycanın böyük yazıçısı və ictimai xadimi A.Bakıxanov deyirdi ki, mən bu ölkədə doğulmağımla fəxr edirəm. Bu sözlər onun vətəninə, xalqına, torpağına və təbiətinə məhəbbətinin ən gözəl nümunəsidir.

Respublikamızda müstəqilliyin qələbəsi xalqımızı öz vətəninə, maddi nemətlərinin və təbii sərvətlərin əsil sahibi etdi.

Xalqımızın vətənpərvərliyinin mühüm xüsusiyyətlərindən biri onun vətəninə müdafiəsini şərəfli bir vəzifə hesab etməsidir. Erməni müdaxiləçilərinə qarşı mübarizənin gedişində xalqımızın göstərdiyi igidlik və qəhrəmanlıq öz iradəsini məhz müstəqillik zəminində olan vətənpərvərlik kimi bir hissədə tapdı. Ermənistanın işğalçı ordusunun torpaqlarımızı zəbt edən zaman milli qəhrəmanlarımızdan Salatın Əsgərova, Gültəkin Əsgərova, Çingiz Mustafayev, Şikar Aslanov və bir çox başqalarının qəhrəmanlığı öz vətəninə, xalqına onların hədsiz məhəbbətinin nəticəsidir.

Hələ 80-cı illərin sonlarında azadlıq hərəkatı yenidən başlayanda xalqın soykökü, əsil milli ənənələri haqqında yeni (əslində əski) təsəvvürlər meydana gəlsə də, şüurlarda

kök salmış stereotipləri sındırmaq hələ də mümkün olmamışdır. «Ümumi Vətən» anlayışı qanına hopmuş nəsillər özünün konkret doğma vətəninə sadəcə olaraq hansısa qütbdən yanaşacağını bilmir, ümumi sovet dəyərlərinə tapınır. Çətinə düşən kimi bizdə nostalgiya, keçmişə nisgillik duyğuları baş qaldırır. Bu isə ilk növbədə hələ də lazımı oriyentirlərin xalqa, gənc nəsle çatdırılması, onda qəhrəmanlıq, mərdlik və bütövlükdə vətənə məhəbbət hissələrinin aşılması üçün düşünülmüş mexanizmin olmaması, gənclərin vətənə məhəbbət ruhunda tərbiyəsi məsələsində ailəni, məktəbi və dövlət aparatlarını əhatə edən vahid konsepsiyanın yaradılmamasıdır. Məhz buna görə də məqsədyönlü vətənpərvərlik, qəhrəmanlıq tərbiyəsi işinin möhkəm zəmində qurulması çox vacibdir. Lakin apardığımız müşahidələr və araşdırmalar göstərdi ki, vətənpərvərlik kimi mühüm, dövlət əhəmiyyətli iş xatolik aparılır, çox zaman köhnə stereotiplərə söykənilir.

Müharibə bizdən min kilometrə uzaqda deyil, gözümüz qarşısında gedir, parta arxasında oturan şagirdlərin bir çoxunun atası, qardaşı, habelə hər gün gördüyü gənc qonşu vətən yolunda vuruşub yaralanmış, şəhid olmuşdur. Vətənə məhəbbət ruhunda tərbiyə prosesində ən güclü amil isə məhz canlı nümunədir. Müəllim qəhrəmanlıqla düşməne sinə gərən igidin timsalında vətənin müqəddəsliyini şagirdə aşılamalıdır. «Vətən polad irədəli igidləri ilə basılmazdır» - fikrini şagirdə çatdırmaq üçün müəllimə uzağa getməyə, mücərrəd misallar gətirməyə ehtiyac qalmır. Məktəbin dənənki məzunu bu gün milli qəhrəmandır. Konkret misal gətirən müəllim bunu mütləq tariximizlə bağlamalı, hələ lap qədim dövrlərdən Azərbaycan xalqının öz torpağını qanı bahasına qoruduğunu, yadellilərə baş əymədiyini vurğulamalı, müdrik dövlət başçıları, ağıllı siyasətçiləri, yenilməz el qəhrəmanlarını nümunə gətirməlidirlər. Xalqın uzaq keçmişə, soykökü, Mete-Xaqan, Dədə Qorqud, Şah İsmayıl və bu

larının 20 faizindən çoxunun erməni qəsbkarları tərəfindən işğal edilməsi. bir milyondan çox azərbaycanlı əhalinin öz

Dərslərin tərtibçisi çox haqlı olaraq həmin materialları «Siyahı əfsanə»

»

göürülər. Sual-cavab əsnasında oğlanlardan bəzisi onun ordu sıralarına, Vətənin müdafiəsinə getməsinə kömək etməyi müəllimdən xahiş edənlər də olur. Müəllim isə anladır ki, onlar hələ balacadırlar. İndi Vətənimizin keşiyində duranlarımız var. Siz isə özünüzü bu gün yaxşı oxumaqla, vətənin qüdrətli olması üçün biliklərə yiyələnməklə, özünün nümunəvi işi ilə, başqalarını tərbiyələndirməklə hazırda Vətənimizin keşiyində dayananların layiqli əvəzçiləri kimi hazırlamalısınız.

«Gənc qəhrəman» adlı mövzu Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı adını almış igid bir azərbaycanlıya-Fərhadə həsr olunmuşdur.

Məktəblilər onun həyat yolunu öyrənməklə həm də qısa bir müddətdə 1988-ci ildən bu günədək nankor düşmənlərimizin və onların havadarlarının xalqımızın başına gətirdikləri müsibətlərlə tanış olurlar. Eyni zamanda düşməne qarşı barışmaz olan Vətən övladlarının da varlığı onlara qəhrəmanlıq dərsi verir.

Ə.Naxçıvanlının «Şəhidlər Xiyabanı» şeri sanki «Gənc Qəhrəman» mövzusunun tamamlayır.

Uşaqlar yadda saxlayırlar ki, Bakıda, Sumqayıtda, Lənkəranda, Mingəçevirdə və Azərbaycanın hər guşəsində Vətənin azadlığı uğrunda canından keçmiş oğul və qızlarımız ehtiramla «Şəhidlər Xiyabanı» adlandırılan müqəddəs bir məzarlıqda uyuyurlar. Bu xiyabanlar Vətənimizin hər bir övladı üçün müqəddəsdir, doğmadır. Çünki orada əbədiyyətə qovuşanlar bizim yaşamağımız üçün, vətənimizin müstəqilliyi üçün öz cavan həyatlarını qurban vermişlər. Ölkəmizin bütün guşələrində qərar tutmuş «Şəhidlər xiyabanları» azadlıq, müstəqillik və birlik rəmzi kimi canlanır.

Qabaqcıl müəllimlər kiçik yaşlı məktəblilərin vətənə məhəbbət ruhunda tərbiyələnmələri üçün atalar sözləri, tapmacalar, dastanlar, rəvayətlər kimi şifahi xalq yaradıcılığına dair digər janrlardan da geniş istifadə edirlər.

Onlar şagirdlərə öyrədirlər ki, hələ ta qədimlərdən xalqımızın torpaq, vətən, el-oba, millət qədri bilən, vətəni qoruyub saxlamaq eşqində olan, onun torpaqlarını əkib-becərməyi bacaran insanları dövrünə, zamanına uyğun dastanlar, bayatılar, rəvayətlər yaratmışlar. Atababalarımız düşməne qarşı nifrətlərini, vətənimizin müqəddəsliyini, azadlığını, gözəlliyini, qəlbinin niskilini həmin bayatılarda, dastanlarda, nağıllarda izah etmişlər.

Şifahi xalq yaradıcılığı suyu tükənməyən bir bulaqdır. O, elə bir çeşmədir ki, istifadə edildikcə tükənməz, həm də xalqın qəlbindən, zehmindən axıb gəldiyi üçün adamın hissələrinə dərinədən təsir edir, yadda qalan olur. Çünki onları xalq üzləşdiyi kədərli, sevincli hadisələrdən təsirlənərək yaratmışdır. Vətənimizin bu günkü çətin günlərində də bayatılar, el nəğmələri, rəvayətləri yaranmaqdadır. Vətənimizin qeyrətli oğulları, erməni quldurlarına qan udduran igid qəhrəmanlarımıza xalq tərəfindən həsr edilmiş bayatılar, şerlər, dastanların sayı günbəgün çoxalır və xalq tərəfindən sevilə-sevilə oxunur.

Bakı şəhəri Nərimanov rayonu 45 saylı orta məktəbin müəllimi F.Qəmbərova həm özünün əzbərdən dediyi və həm də dərsləkdəki bayatıları şagirdlərə oxutduraraq uşaqların anlaq səviyyəsinə müqabil təhlil edir. Belə olduqda şagirdlər həmin bayatıları asanlıqla əzbərləyir, yadda saxlayırlar.

Şagirdlərin şifahi xalq yaradıcılığına dair biliklərini inkişaf etdirmək üçün növbəti dərslərdə hər bir şagirdin bir-iki bayatı öyrənib söyləməsi də tapşırıılır.

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, dərsləkdə şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrindən də istifadə edilmişdir. Bunların arasında Vətənə məhəbbət, onu qorumaq ruhunda olan bayatılar, atalar sözləri də var.

«Oxu-2» dərsliyində verilmiş bu qəbildən olan «Hərbi xidmətə çağırış» (Y.Kərimov, səh. 129), «Vətən nəğməsi» (A.Şaiq, səh. 131), «Vətənin Keşiyində» (M.Dilbazi, səh.

181), «Bədxah qonşular» (Y.Kərimov, səh. 132), «Gənc qəhrəman» (Y.Kərimov, səh. 191), «Şəhidlər Xiyabanı» (Ə.Naxçıvanlı, səh. 136), «İki əsgər» (A.Alxasov, səh. 137), «Top gülləsinin qəlpəsi» (səh. 138), «Göyərçin» (əfsanə, səh. 138), «Sərhədçilərin kiçik dostu» (Y.Kərimov, səh. 140) kimi materialların imkanlarından istifadə etmək müəllimdən yüksək hazırlıq və məsuliyyət tələb edir. Həmin materialların bütün gücü, imkanları şagirdlərin vətəna məhəbbət ruhunda tərbiyələnməsinə yönəldilərsə müsbət nəticələr əldə etmək mümkündür.

Məktəblərimizdə təlim-tərbiyə zamanı Vətənimizin daxilində əmin-amanlığın, stabilliyin qorunub saxlanması işində də vətənpərvərlik ideyalarının şagirdlərə təlqin edilməsi başlıca məsələdir. Hər bir sinif və ya fənn müəllimi gənc nəsə izah etməlidir: «...1993-cü ilin iyun, 1994-cü ilin oktyabr və 1995-ci ilin oktyabr və mart hadisələrinin hazırlanma üslubunda çox böyük oxşarlıqlar və yaxınlıqlar var. Bu hadisələrin hamısı Azərbaycanı quberniyalara parçalamaqla onu bir dövlət kimi məhv etmək cəhdlərindəndir. Demək lazımdır ki, bunlar respublikamızdan xaricdə hazırlanan iyrənc dövlət çevrilişi variantlarıdır. Bu çevrilişdə xalq tərəfindən seçilmiş elçilər iştirak etməyib. Öz-özünü gözə soxan kəmfürsətlər, kommersant psixologiyasına malik olan nanəciblər iştirak edib. Belələrinə qarşı gənclərdə nifrət yaratmaq lazımdır».¹

Əlbəttə, bu günlərdə gəncliyimizin əsl vətənpərvərlik, Vətənimizin eybecər düşmənlərinə qarşı nifrət ruhunda tərbiyələndirilməsi yolunda fədakarlıq göstərən, öz peşəsinin fədaisi olan qeyrətli müəllimlərimiz və tərbiyəçilərimiz çoxdur. Belə müəllimlər böyük çətinliklərlə qarşılaşsalar da, hər cür vəchlə nəhayət istəyinə nail olurlar. Bu yolda uğurları olan müəllimi xalq alqışlayır. O,

məktəbin, pedaqoji kollektivin, valideynlərin, şagirdlərin sevimli olurlar, ona pənah gətirənləri təmkinlə dinləyir, hamıya kömək əlini uzadır. Onlar özlərinin sevimli peşələrinin qüdrəti ilə şagirdlərini həmişə xalqına, Azərbaycan tarixinə, mədəniyyətinə, ata-baba yurduna, torpağa bağlılıq, «döymək var, döyülmək yoxdur» ruhunda mübariz tərbiyə edirlər. Belə müəllimlər bu günün hər cür çətinliklərinə qatlaşaraq şagirdləri vətənpərvər olmağa, gələcəyə nikbin ruhla baxmağa sövq edir. Ayır-ayrı xarakterik mövzuların təsir gücündən ustalıqla istifadə edərək şagirdlərə öyrədirlər ki, Odlar yurdu heç bir zaman düşməne baş əyməyəcəkdir.

Son illər təhsilimizin məzmununda köklü dəyişikliklər baş vermiş, yeni orijinal proqram və dərslilər yazılaraq həyata vəsiqə qazanmışdır. III sinfin «Oxu» kitabı da belə dərslilərdəndir. Onlar bütövlükdə təqdirəlayiqdir və məzmunu əvvəlki dərslilərdən köklü şəkildə fərqlənir.

III sinifdə oxunun başlıca məqsədi əvvəlki siniflərdə qazanılmış oxu vərdislərini inkişaf etdirmək, şagirdlərin müstəqilliyini artırmaq, ədəbi əsərlərin dərindən qavranılmasını təmin etməkdir.

Burada şagirdlərin ucadan və səssiz oxumaq vərdisləri təkmilləşdirilir. Təlimin bu mərhələsində oxunun düzgün, aydın, rəvan, ifadəli olması ilə yanaşı, şüurluluğa xüsusi diqqət yetirilir, şagirdlər qarşısında oxunmuş materialın məzmununu dərk etmək, ona münasibət bildirmək, onu qiymətləndirmək tələbi qoyulur. Bütün bunlar həm də şagirdlərin nitq inkişafına xidmət edir.

III sinfin «Oxu» dərsliyində müəllif (Y.Ş.Kərimov) çox haqlı olaraq Vətənimizin keçmişinə və indisinə həsr edilmiş mövzuları «Odlar yurdunun keçmişindən», «Yurdum, yuvam, məskənimdən» və s. adlı ümumi başlıqlar altında vermişdir. Hər ümumi başlıq altında verilmiş mətnlərin məzmunu və məqsədi həmin başlıqların adına uyğundur. Həm də şagirdə öyrədilən hər bir mətn

¹ «Azərbaycan məktəbi» jurnalı, 1996, №1, səh. 3

proqramda deyildiyi kimi, şagirdlərdə yurdumuzun keçmişinə və indisinə məhəbbət hissi aşılayır.

Əvvəlcə, «Odlar yurdunun keçmişindən» silsiləsindən verilmiş mövzuların məzmun və məqsədini araşdıraraq.

Heç şübhəsizdir ki, buradakı ayrı-ayrı mövzuların öz peşəsinin vurğunu olan müəllimlər tərəfindən məqsədyönlü tədrisi uşaqlarımızın vətənə məhəbbət, onu erməni yırtıcıları kimi düşmənlərdən qorumaq eşiqi ruhunda tərbiyələnməsinə yaxından kömək edəcəkdir.

Həmin mövzuları öyrənən şagirdlər ata-babalarının savaş meydanında qorxmazlıqları, ən çətin anda belə düşməyə baş əyməmələri, igidliklə döyüşərək meydandan çox vaxt qalib çıxmaları, məğrur, sözündə bütöv olmaları haqqında inandırıcı epizodlarla qarşılaşır və onların ruhuna vətənə sədaqət elementləri hopur.

«Dədə Qorqud» adlı mətnə Oğuz igidlərinin ta qədimlərdən öz vətəninə yadellilərdən qorumaq üçün uluların müdrik sözlərindən, məsləhətlərindən istifadə etdikləri haqqında fikirlər indiki gəncliyi vətənpərvərliyə çağırır: «...zaman-zaman yadelli işğalçılar yurdumuzun var-dövlətini daşıyıb aparmaq, xalqı qul etmək istəyiblər. Yurdumuza basqın olanda ağsaqqal ozanlar xalqı, vətənimizi qorumağa, mərdlik göstərməyə çağırıblar. Çox-çox zamanlarda belə müdrik bilicilərdən biri Dədə Qorqud olub. O, həmişə xalqın köməyinə gəlib, onun ağıllı məsləhətçisi olub, gələcəkdən xəbər verib.

... Bu dünyada vətəndən əziz, doğma eldən qiymətli nə var? Heç kəs ondan ayrılmasın, qürbət ellərə düşməsin... Mərd igidlər dar ayaqda vətəninə dayaq olar. İgid ölür adı qalar, namərd ölsə nəyi qalar?

... Qazan xanın özü güclü qəhrəman idi. Düşmən onu əsir alıb ölümə hədələyəndə də düşmən qabağında ayılmadı:

Mən heç zaman «ərəm, bəyəm» deyə öyünmədim,
Çox öyünən kişilərdə bir kişilik görmədim.

Əlinə düşmüş ikən, ey kafir, öldür məni,
Çək qılıncı, kəs başımı, mən ki, qorxan deyiləm,
Öz əslimə, öz kökümə xain çıxan deyiləm»¹.

«Qeyrətli xaqan» adlı xalq nağılında qədim zamanlarda bir Xəzər xaqanının öz xalqına qayğıkeşliyi və hətta öz doğma oğlunun canından keçərək bir qarış vətən torpağını verməyə razı olmadığından söhbət gedir. Paxılığından çatlayan qonşu ölkənin hökmdarı hücum çəkərək Xəzər xaqanının oğlunu aparmaq istəyir, xaqan buna da razı olur. Nəhayət xain qonşu qoşun çəkib qonşuluqdakı torpaqları almaq istəyir. Bu zaman «Xaqanı od götürdü. O, hirsindən özünə yer tapa bilmirdi. Dodaqaltı deyirdi: Necə? Yadlar mənim yurduma hakim olmaq istəyirlər?

Əhali dəstə-dəstə gəlib xaqana məsləhət verdi:

- Vecsiz torpaqlardır, qoy verək getsin.

- O torpaqlarda kol-kos da bitmir.

- Ey hörmətli xaqan, qonşunun sərhədinə yaxın torpaqlar şorandır, verək.

Xaqan yumruğunu alına dayayıb çox fikirləşdi, birdən ayağa qalxıb xalqa müraciətlə dedi:

- Ağ atı verdim ki, yaxşı at taparam. Övladımı verdim ki, övlad taparam, amma torpaq tapa bilmərəm. Nə üçün torpağımızı yadlara verim? Axı torpaq mənim deyil, xalqındır. Bu torpaq bizə ulu babalarımızdan qalıb. Bu torpaq üstündə ölməyə hazırım.

Xaqan qılıncını qaldırıb əlavə etdi:

- Gəl düşmən, aləm burada sənənin yasını görəcək, sənə özün boyda torpaq verərəm. Gəl.

Elin əli silah tutan oğulları tərəfdar çıxdılar. Onlar ana yurdlarını, doğma torpaqlarını göz bəbəyi kimi

¹ Karimov Y.Ş. «Oxu-3». Çapaşoğlu, Bakı-2003, səh. 69-70

qorudular»¹.

Yazıçı Cəlal Bərgüşadın dərsliyə daxil edilmiş «Babəkin ilk qoçaqlığı» adlı mətndə balaca məktəblilərimiz üçün ulu babaları Babək, Cavidan və onların döyüşçü dostlarının nümunəsində döyüş bacarığına, ağıllı sərkərdəliyə, qoçaqlığa, igidliyə, qorxmazlığa, çətin anda bir-birinə kömək etməyə və nəhayət əsl vətənpərvərliyə

qul olmaqdan yaxşıdır».¹

Xaliqin əsərindən «Lələ» adlı bir parçasının dərsliyə daxil edilməsi lap yerinə düşür. Mətnin məzmunu ulu sərkərdə və şair Şah İsmayıl Xətəinin kiçik yaşlarında təlim-tərbiyə aldığı Lələnin dedikləri dilimizin, torpağımızın bütövlüyü

olaraq müvafiq intonasiyanın (ton, fasilə, məntiqi vuruğu sürəti) seçilməsi, oxunmuş mətnin ideya məzmununun, hər bir söz, ifadə və bütövlükdə mətnin mənasının başa düşülməsinin təmin edilməsi, ... bədii əsərlərdə iştirak edən şəxslərin hərəkətlərinin qiymətləndirilməsi, onların fəaliyyətlərinin müqayisə edilməsi, əsərinin qəhrəmanlarının hissələri və fikirlərinə münasibətin bildirilməsi, qəhrəmanın xasiyyətlərinə dair sözlərin və ifadələrin tapılması və sairə. Kiçik məktəblilərin qədim məşhur azərbaycanlı sərkərdələrinin, ləyaqətli dövlət xadimlərinin və müdrik ulu babalarının keçdiyi şanlı yola rəğbətini artırır. Onlar mətni həmin tələblər əsasında oxuyan zaman özləri hadisələrin iştirakçısına çevrilir və onlarda mövzunun müsbət baş qəhrəmanı yerində olmaq, ona oxşamaq arzusu baş qaldırır. Bu da ermənipərəstlərin və erməni qaniçənlərin Vətənimizə qəsd etmək mövqeyindən əl çəkmək istəmədiyi bir zamanda övladlarımızın vətənpərvərlik ruhunda tərbiyələndirilməsi üçün başlıca şərtidir. Bu baxımdan dərslərdəki «Şah İsmayıl Xətai», «Koroğlu», «Qaçaq Nəbi», «Cəngi», «Qırqlar yaylağında» mətnləri ibrətamizdir.

Müəllim həmin materialların tədrisi zamanı oxu texnikasına tələb edildiyi kimi riayət edərsə şagirdlərin oxu vərdisləri inkişaf edir və mətnlərin məzmunundan irəli gələn fikirlər, ideyalar onların dünyagörüşünü artırır, igidliyə, qorxmazlığa və mərdliyə meyllərini gücləndirir.

Bakı şəhəri 179 Nöli orta məktəbin müəllimi A.Əmir-aslanova şagirdlərin vətənpərvərlik hissələrini fəallaşdırmaq üçün oxu texnikasının imkanlarından bacarıqla istifadə edə bilər. O, «Şah İsmayıl Xətai» mətnini tələblərə müvafiq şəkildə hissə-hissə oxutduqdan sonra şagirdlərlə sual-cavab aparır. Bu zaman şagirdlərin diqqətini əsasən igidlik, cəngavərlik, qorxmazlıq səhnələrinə yönəldir. Sonra daha məqsədəuyğun parçanı təkrar oxutdurur:

«Şah İsmayıl süvari qoşununu Sultan Səlimin ordusu

üzərinə apardı. Malkuçoğlu elə bunu gözləyirmiş. O, atını irəli sürüb qışqırdı:

- Hanı hökmdar Şah İsmayıl? Mən qılıncımı onun başına endirmək istəyirəm. Şah İsmayıl atını onun üstünə çapdı.

- Gəlmişəm, qulluğundayam...

Malkuçoğlu qılıncını qaldırıb endirəndə Şah İsmayıl qalxanını qılıncın qabağına tutdu. Malkuçoğlunun başının qabağı əyildiyini gördü və qılıncını onun dəbilqəsinə endirdi. Elə bil bıçaq pendirə işləmişdi. O, qılıncını geri çəkəndə zərbə Malkuçoğlunun sinəsinə qədər enmişdi. Şah İsmayılın qoşunu sevincindən qışqırdı¹.

Almaz müəllim «Koroğlu», «Qaçaq Nəbi», «Qırqlar yaylağında» mövzularına dair oxu dərslərinin təşkili zamanı qoç Koroğlu, İgid Nəbi və Aslan siqlətli Həcərin nümunəsində öz şagirdlərinin qorxmaz, düşməne amansız və haqsızlığa barışmaz ruhda tərbiyələndirə bilər. O, həmin mövzuların oxusu zamanı şagirdlərin diqqətini aşağıda qeyd etdiyimiz problemlərə yönəldir.

Ta qədimlərdən Azərbaycan xalqının qadınlarının da kişi siqlətli, kişi cəsarətli, qorxmaz və çətin gündə öz yoldaşına müdrik məsləhətçi, arxa-dayaq olmasına dair çoxlu məlumatlar, dastanlar, el deyimləri mövcuddur.

Tarixdə Uzun Həsənin anası diplomat, cəsarətli və müdrik Sara xanım, Koroğlunun Nigarı, Qaçaq Nəbinin Həcəri və s. öz igidlikləri ilə sübut etmişlər ki, xalqımızın aslan ürəkli qadınları olmuş və bu gün də var.

Çörək tapdalayan qonşularımızın vətənimizin torpaqlarına göz dikdiyi gündən bəri Salatın Əsgərova, Gültəkin Əsgərova, Qaratel Hüseynova və başqaları öz nənələri Saraların, Nigarların, Həcərlərin yolunu cəsarətlə davam etdirmişlər.

¹ Kərimov Y.Ş. «Oxu-3». Çapaşğılu, Bakı-2003, səh. 86

Almaz müəllim Ə.Səmədlinin «Barışıq olmayacaq» mətninin oxusunu xüsusi həvəslə təşkil edir. Əvvəla, müəllim mətni şagirdlərə dönə-dönə, hissə-hissə oxutdurur. Sonra şagirdlərin diqqətini məndəki daha təsirli, örnək ola biləcək məqamlara cəlb edir.

Məndə döyüşdən qayıdan zaman başına yığılan aul camaatının Şeyx Şamilin yolunu çox səbirsizliklə, narahatlıqla gözləməsi anları, Şeyx Şamil sağ qolundan ciddi yaralı halda öz müridlərinə, aula, onu təşvişlə gözləyən camaatın yanına gələn zaman Saleh Əfəndinin fikrini irəlicədən anlayıb düşmənlə heç vaxt barışmayacağını bildirməsi səhnələri şagirdlərin vətənə məhəbbət hisslərini coşdurur.

Şagirdlər məndən parçaları oxuyan zaman rıqqətə gəlirlər.

Şamil Saleh əfəndinin fikrini duyurmuş kimi tez sözlə başlayaraq deyir:

- «Saleh əfəndi, mən bir şeydən ehtiyat edirəm ki, mənim kəndlilərimdən bu meydanda elə bir adam tapılar ki, məndən barışıq haqqında rica edər.

Saleh əfəndi fürsət axtarırmış kimi tez dilləndi:

- O zaman nə olar?

- O zaman həmin adam ağır cəza alar. Mən bu kiçik qartal yuvasından pərvazlanıb uçmuşam. Mənim gücüm, qüdrətim buradadır, sizdədir. Düşmən amansızdır, inadçıldır. Biz ondan da amansız və inadçıl olmalıyıq. Kimin qəlbində Allah xofu varsa ölər, bir parça torpağını yadlara verməz.

Düşmən min hiylə ilə barışığa can atar. Barışıq bizim üçün məğlubiyyət deməkdir. Kimin dilindən barışıq sözünü, xahişini eşitsəm, məndən ağır cəza alacaq¹.

Şagirdlərdən biri bildirir ki, böyük sərkərdə, el

ağsaqqalı Şeyx Şamil həтта əsir düşmüş, öz doğma oğlunun düşmənlər tərəfindən məhv ediləcəyini qəbul edir, lakin Vətən torpaqlarından bir qarış da verməyəcəyini, düşmənlə barışmaq istəmədiyini bildirir. İgid sərkərdə həтта öz doğma anasının nəvəsinin xilas edilməsi xatirinə etdiyi barışıq haqqındakı xahişini qəzəblə qarşılıyır və səhər açılan kimi bütün aul camaatını meydana yığaraq anasını cəzalandıracağını bildirir... O, köynəyini geyib bir daha var səsi ilə bağırdı:

- Barışıq olmayacaq».

Səbail rayonu 239 Nəli orta məktəbin müəllimi X.Miriyeva «Cavad xan», «Azərbaycan generalları» mətnlərinin oxusu zamanı həmin mətnlərin şagirdlərdə vətənpərvərlik duyğularının inkişafı məsələsini diqqət mərkəzində saxlayır. O, Cavad xanın Gəncə xanlığının genişləndirilməsi, Azərbaycan xanlıqlarının parçalanmasının qarşısını almağa cəhd göstərməsi, çar ordusunun başçısı Sisyanovun Gəncəyə hücum edib Cavad xanı hədələməsi və Cavad xanın Sisyanova mərdənə cavabları, Cavad xanın arvadı Bəyim xanımın cəsarətli hərəkətləri kimi epizodları yüksək oxu texnikası ilə oxutdurur və özünəməxsus metodik yollarla həmin epizodların şagirdlərə təsir dairəsini yoxlayır, müsbət nəticələr əldə edir. Mətnin məzmunu ilə uyarlı «Aslanın erkəyi, dişisi olmaz» kimi atalar sözlərindən:

Əzizim quzu qurban,

Qoç qurban, quzu qurban,

Mərdin birə tükünə,

Namərdin yüzü qurban.

kimi el bayatılarından da istifadə edir

Müəllim mətnin oxusu zamanı neçə yüz illərdən bəri Gəncədə yaşayıb, azərbaycanlılarla duz-çörək kəşib, od qonşuluğu etmiş qurd xasiyyətli ermənilərin Gəncənin dar günündə xəyanətçilik etməsi epizodlarını və bu gün də

¹ Kərimov Y Ş. «Oxu-3». Çapaşğılu, Bakı-2003, səh. 99

ermənilərin bizə qarşı həmin hərəkətlərini davam etdirməsini əlaqəli şəkildə şagirdlərə təlqin edir.

Beləliklə, şagirdlər açıq-aydın anlayırlar ki, tarix təkrar olunur. Azərbaycana qarşı həmin təcavüzkar siyasət bu gün də yeridilir. Azərbaycanı təkləməyə cəhd göstərilir və onun torpaqları vətənpərvər övladları tərəfindən qorunmasa təhlükədədir.

«Azərbaycan generalları» mətnində şagirdlər öyrənirlər ki, Çar Rusiyası azərbaycanlıların əlinə silah vermirdi. Buna baxmayaraq xalqımız arasında hələ keçmişlərdə Kəlbəli xan, Hüseyn xan, Cəmşid xan Naxçıvanskiyə, Fərəc bəy Ağayev, Balakışi Ərəblinski, Hacı İsmayıl bəy Qutqaşını, Abbasqulu ağa, Cəfərqulu ağa, Həsən ağa, Abdulla ağa Bakıxanovlar, Həsən bəy Ağalarov, İsrəfil bəy, Ağa bəy Yedigərovlar, Mirkazım Talışxanov, Əliağa sıxlinski, Səməd bəy Mehmandarov, İsmayılxan Kəngərli, İbrahim ağa Vəkilov, İbrahim ağa Usubov və başqaları kimi generallar xalqımıza baş ucalığı gətirdilər.

İkinci dünya müharibəsində igid Azərbaycan oğulları Rusiya, Ukrayna, Belarusiya, Moldova, Baltikyanı torpaqlarının alman faşistlərindən azad olması uğrunda general Həzi Aslanov, Tərhan Əliyərbəyov, Hacıbaba Zeynalov, Heybət Heybətov misilsiz qəhrəmanlıq və fədakarlıq göstərmişdilər.

Bu günlər erməni faşistlərinə qarşı torpaqlarımız uğrunda canından keçən yüksək rütbəli hərbi kadrlarımızın da qəhrəmanlıq yolu əlaqəli surətdə şagirdlər tərəfindən maraqla öyrənilir.

Şagirdlər dərk edirlər ki, biz doğma Azərbaycanın keçmişini, hərbi sahədə ad-san qazananların həyatını diqqətlə öyrənməli, onlardan ibrət götürməliyik.

1941-1945-ci il Böyük Vətən müharibəsi illərində cəbhələrdə hitlerizm taununa qarşı döyüşlərdə əfsanəvi qəhrəmanlıq mücəssəməsinə çevrilmiş igid partizan

Mixaylonun (Mehdi) qürbət eldə-İtaliyada göstərdiyi igidlikləri, faşistlərin qəniminə çevrilmiş cəngavər hava şahini, Odlar yurdunun igid oğlu, 18 yaşlı təyyarəçi Hüseynbala Əliyevin təkbaşına üç alman təyyarəsini hava döyüşündə bir-bir məhv etməsini və həmin döyüşdə 17 yara almasına baxmayaraq təyyarəsini sağ-salamat öz hissəsinə gətirib çatdırana kimi həyatla əbədi vidalaşmasını, döyüşçülərə araba ilə çörək aparən cəsarətli azərbaycanlı oğlu Bəxtiyarın öz avtomatı ilə təkbaşına səkkiz alman faşistini məhv etməsi və doqquzuncusunun isə boğazını dişləri ilə üzdüynü oxu dərslindəki «Mixaylo» (İ.Qasımov, H.Seyidbəyli), «Ölməz qəhrəman» (Mir Cəlal), «İradə» mətnlərinin oxusu zamanı öyrənən şagirdlər atababalarının keçdiyi şanlı döyüş yollarından məğrurlanırlar. Onlarda bu gün erməni faşistlərinə qarşı döyüşlərdə Mixaylo, Hüseynbala, Bəxtiyar olmaq arzusu baş qaldırır. Onlar «İgidlik döyüşdə məlum olar», «Vətən uğrunda ölmək şərəfdir» hikmətli atalar sözlərinin Mehdilərin (Mixaylo), Hüseynbalaların, Həzi Aslanovların, Bəxtiyarların və başqalarının timsalında reallaşdığını görür, özlərini doğma Azərbaycanımızın torpaqlarını qorumağa hazırlamağın vacibliyini dərk edirlər.

Ə.Qasımovun «Duz-çörək» mətni Böyük Vətən müharibəsi zamanı arxa cəbhədə, zəhmət meydanlarında kişiləri əvəz edən qeyrətli qız-gəlinlərimizin hünərindən, qəlbigenişliyindən, milli qonaqpərvərliyindən, nikbinliyindən, həyata ümidlərinin artmasından məlumat verir. Şagirdlər öyrənirlər ki, müharibə zamanı arxada da öz yorulmaz əməyi ilə Vətənin müdafiə qüdrətini artırmaq lazımdır. Müəllif qeyd edir ki, xalq şairi S.Vurğun görüşlərin birində deyir:

Çırmayıb qolunu qızlar, gəlinlər,
Yığsın qucağına sarı sünbülü.
Torpağa düşməsin havayı bir dən,
Çörək bol olarsa, basılmaz vətən.

Bol taxıl becərsə ana yurdumuz,
Tüfəngi bərk tutar Qızıl Ordumuz¹.

Bakı şəhəri 239 №li orta məktəbin müəllimi A.Vəliyeva «Oxu-3» kitabında dərslük müəllifinin qələmindən çıxmış «Şəhidlər xiyabanı», «Bir qara parta boş qalıb» mətnlərinin oxusuna başlamazdan əvvəl şagirdlərə həmin mətnlərin məzmununda gizlənən təzadlı fikirləri, təəssüf, qəm-kədər doğuran, məzmunu və siyasi cəhətdən gələcəyə açıq gözlə baxmağı, həyata millilik baxımından ayıq-sayıq hazırlaşmağı tövsiyə edir.

Alimə müəllim sözünü qurtardıqdan sonra «Şəhidlər xiyabanı», «Bir qara parta boş qalıb» adlı mətnləri hissə-hissə oxutdurur və şagirdlərin diqqətini daha maraqlı məqamlara yönəldir: «Şagirdlərdən biri Vəliyeva S., «Şəhidlər xiyabanı» mətnindən aşağıdakı parçanı oxuyan zaman özünün qəzəb hissini bildirir:

«...1990-cı ilin yanvarında Dağüstü park qara libas geydi. Yanvarın 22-də parka doğru ucu-bucağı görünməyən nəhəng qəm karvanı yeridi. Doğma Azərbaycanın azadlığı uğrunda mübarizəyə qalxan və qırmızı imperiya ordusu tərəfindən Qanlı yanvar gecəsi şəhid olan yüzdən artıq adamın cənazəsini Dağüstü parkda torpağa tapşırıdılar...»

O gün bütün şəhər elə bil gül yağışına düşmüşdü. Küçələr, səkilər, hasarlar, pilləkənlər qırmızı qərənfillə örtülmüşdü. Hər yer qan ağlayırdı. Hamı günahsız şəhidlərə göz yaş axıdırdı.

Onların günahı öz torpaqlarını sevmələri idi. Onlar milyonlarla azərbaycanlı kimi Qarabağın Azərbaycandan qoparılib nankor qonşumuza-Ermənistana verilməsinin əleyhinə idilər¹.

Müəllim qatı millətçi, şovinst və neçə illərdən bəri rəhbər, dost, qardaş saydığımız bir para qanıçənlər, adamcılar tərəfindən xalqımıza qarşı aparılan mənfur əks-təbliğatin bir nəticəsini də həmin yanvar gecəsində görür. O, öz şagirdlərinə deyir ki, uzun müddət bel bağladığımız həmin adamların fitvası ilə o gecə şəhərimizə girən sovet əsgərlərinin gözləri qan çanağına dönmüş, vəhşiləşmişdilər. Sovet əsgərlərinin güllə atmayacağını güman edib şəhərə yeridilmiş saysız-hesabsız döyüş texnikasına qarşı etiraz əlaməti olaraq əliyalın halda çıxanlar arasında sevimli şagirdlərimiz də var idi.

Müəllim sözünə ara verərək bildirir ki, bugünkü oxu dərsi «Bir qara parta boş qalıb» mətninin oxusuna həsr ediləcək. Şagirdlər həmin mətni növbə ilə hissə-hissə oxuyur və sanki qəm dünyasına gərməmişdilər. Mətnin

məzmununa bələd olduqca onlar həm qəmlənir, həm də gözlərindən qəzəb alovları yağır. Özlərinin xəbərləri olmadan, qeyri-iradi olaraq balaca əlləri düyünlənir, yumruqlara çevrilir, partalara vururdular və mənə bilmirdilər ki, onların məsum, günahsız dostunu öldürən illərdən bəri şəninə mahnılar oxuduqları Sovet Ordusudur.

Mətnin oxusundan sonra balacaların hər biri bir nətiqə çevrilmişdi. Onlar bir-bir söz alaraq böyüyüb qanıçənlərdən qisas alacaqqlarını bildirirdilər.

Şagird V.Əhmədov mətndən aşağıdakı parçanı oxuyan zaman həm özünün, həm də yoldaşlarının gözlərində yaş gələndirdi:

- «Bakıdakı 167 nömrəli məktəbin yeddinci sinfində bir qara parta boş qalıb. Bir qara parta şagirdini, dəftər-kitabını itirib. Bir qara partanın gözü qapıdadır. Hamı bu şagird? Bu nə qərənfillərdir düzülür qapqara partanın üstünə?»

- Bu al qərənfillər axtardığı şagirdin qanıdır, qara

¹ S. Vurğun. Seçilmiş əsərləri. Maarif, Bakı-1988, səh. 29.

¹ Kərimov Y.Ş. «Oxu-3». Çarşıoğlu, Bakı-2003, səh. 180.

parta.

Müəllim içəri girib davamiyyəti yoxlayır:

- İbrahimov İlqar Rəşid oğlu.

Sınıfdən səs çıxmır. Müəllim bir də təkrar edir. Arxa partadan bir qız titrəyə-titrəyə ayağa qalxıb kövrələ-kövrələ cavab verir:

- İbrahimov İlqar Rəşid oğlu 1990-cı il yanvarın 20-

sində vəhşicəsinə öldürülüb.

Sınıf ayağa qalxıb sükut içində İlqarın xatirəsini yad edir.

Təkcə qara partanın beli sınıb ayağa qalxa bilmir. O da qara yanvarın qurbanı olub, parçalanır, döşəməyə sərilir. İlqar da o gecə qara asfaltın üstünə beləcə sərilmişdi. Onun bapbalaca ürəyinə güllə dəymişdi...»¹.

Peşəsinin vurğunu və müəllimlik etdiyi illərdə şagirdlərini öz doğma yurduna məhəbbət, vətənpərvər ruhunda tərbiyələndirən müəllimlərdən biri də Masallı rayonu Şərəfə kənd orta məktəbin müəllimi N. Tağıyevdir.

Nadya müəllim xeyli vaxtdır ki, Şərəfəli balaların təlim-tərbiyəsi keşiyində qeyrətlə dayanır. O, peşəsinin vurğunu olduğu üçün müəllim, şagird və valideyn

Vətənimizin torpaqlarını qoruya bilən övladlar yetişdirmək üçün özünün keçmiş şagirdləri - Şərəfə məktəbinin torpaqlarımızın düşmənlərdən qorunması uğrunda canını qurban vermiş şəhid məzunlarının keçdiyi ağır, lakin şərəfli cəbhə yollarından, onların şagirdlik illərindən acılı-şirinli xatirələr danışır. O, Şərəfə məktəbinin şəhid məzunlarından - İsmayilov Qəhrəman, Xəlilov Hüsəməddin, Ağayev

Yavər, Kərimov Valeh və başqalarının haqqında danışarkən deyir ki, onların məktəbli çantasını güclə sürüyə-sürüyə məktəbə gəldikləri ilk günlər yadımdadır. Uşaqlıq, yeniyetməlik və gənclik illəri gözlərimin önündə keçən, boya-başa çatan bu igidlər hələ məktəb illərində də özlərinin çevik, cəsarətli, riskli hərəkətləri ilə çağdaşlarından fərqlənirdilər. Onlar dərslərdə həmişə mövzunun cəsurluq, igidlik, döyüş qəhrəmanlarının dialoqlarını əzbərdən deyər, onların hərəkətlərini xüsusi həvəslə yamsılayardılar. Yuxarı siniflərdə oxuyan zaman ibtidai hərbi hazırlıq dərslərindən əla qiymətlərlə oxuyar, bədii özfəaliyyət və ədəbi dərnəklərdə həmişə döyüşçü, komandir, qəhrəman rollarını seçərdilər. Hərbi-idman oyunlarında həmişə «komandir» olar. Cevikliklərlə

Nadya müəllim balaca məktəblilərin oxu vasitəsilə vətənpərvərlik hisslərini, ideyalarını yüksəltmək üçün təlimin texniki vasitələrindən yerində və bacarıqla istifadə edir. O, Qanlı Yanvar gününə, Qarabağ müharibəsinə, azərbaycanlıların Ermənistandakı ata-baba yurdlarından ermənilər tərəfindən vəhşicəsinə qovulmasına, Milli Qəhrəmanlarımıza və s. həsr edilmiş mətnləri ya özünün, ya da diktör-aktyorun ifasında lentə yazır və şagirdlər həmin mətni bir dəfə dinlədikdən sonra hissə-hissə oxuyurlar. Bu zaman şagirdlər mətnin oxusuna məsuliyyətlə yanaşır, ən maraqlı məqamları xüsusi vurğulayaraq oxuyur və təsirlənirlər.

Şagirdlərdən V.Hüseynov «Qanlı çiçəklər» mətnindən aşağıdakı parçanı xüsusi pafosla, mətnin insanı qəhərləndirə bilən məzmununa uyğun olan bir səslə, lap aktyor kimi oxudu. Onun səsinə həm qəzəb, həm kədər, həm də gələcəyə özünü inamla hazırlayan hissləri duyulurdu:

- «... Azər ilk dəfə idi ki, atışma səsi eşidirdi. O, tez anasının yanına qaçıb soruşdu:

- Ana, atan kimlərdir? Onlar nə istəyirlər?

Ana oğlunun başını sığallayıb dedi:

- İstəyirlər ki, bizi dədə-babalarımızın, ulularımızın yurdundan qovsunlar, ev-eşiyimizi dağıdıb, nəslimizin kökünü kəssinlər. Ancaq bunu görməyəcəklər, oğlum.

Elə bu vaxt lap yaxınlıqda avtomat şaqqıldadı. Ana «Azər, uzan» - deyib pəncərəni örtüdü. Güllə pəncərə şüşələrini ovub tökdü. Ana bir an pəncərədən tutub dayandı. Onun gözləri qaraldı, başı fırlandı, Azərin qoyduğu güldən düşüb çilik-çilik oldu. Ana özünü saxlaya bilməyib yerə çökdü. Azərə elə gəldi ki, anası aşağı əyilib gizlənir. Lakin birdən o, yerə sərildi və tərpənmədi. Anasının sinəsindən fışqıran qanı görəndə Azər dəhşətə gəldi. O, anasının boynunu qucaqlayıb üz-gözündən öpdü. Onun mehriban gözlərindən həyat əlamətinin olmadığını

görəndə Azəri qəhər boğdu. Onun titrək səsi göz yaşlarına qarışdı:

- Ana, anacan. Sənə nə oldu, ana ...

Kənddə güclü atışmanın olduğunu eşidən Binəli baba özünü səhər tezdən Gündoğan kəndinə çatdırdı. O, qızının evinə girəndə Azər başını anasının yaralı köksünə söykəyib yatmışdı. Baba donub qaldı. Gördüyü faciə onu Sarıtmışdı. Hönkürtü ilə nəvəsinin, qızının üz-gözündən öpdü. Ağlamaqdan gözləri şişmiş Azər qıy çəkib babasının boynuna sarıldı.

- Baba, babacan, anamı öldürdülər. Onu kim öldürdü? Nə üçün, baba?»¹.

Kiçik yaşlı məktəblilərin Vətənə sədaqət və Vətəni müdafiə ruhunda böyüdülməsində böyük əməyi olan müəllimlərdən biri 239 Nəli məktəbin müəllimi H.Qasımovadır.

O, Rusiya imperiyası ordusunun köməyi ilə qara niyyətli təcavüzkar ermənilərin Vətənimizin dilbər guşələrindən biri olan Xocalı şəhərində törətdiyi tarixi faciədən bir epizod kimi verilmiş «Xocalı faciəsi» adlı mətnin oxusuna xüsusi hazırlıq işləri aparır.

Müəllim əvvəlcə Xocalının bəxtəvər günləri və Xocalı faciəsinə dair eşitdikləri, bildikləri və kitablardan oxuduqları haqqında şagirdlərin yaşına uyğun bir dil ilə, hamının diqqətini cəlb edən bir nitqlə və nüfuzedici ifadələrlə ətraflı məlumat verir ki, o vaxt Sovet imperiyası və xarici militaristlərin köməyi ilə qaniçən, millətçi ermənilər torpaqlarımızı parça-parça qoparıb əlimizdən alırdılar. Növbə Xocalı şəhərinə çatmışdı. Onlar çoxdan bu arzuda idilər ki, Xocalını yerlə-yeksan etsinlər, əhalisini qırsınlar. Qaniçənlər istədiklərini əldə etdilər. Xocalıya tarixdə misli-bərabəri görünməmiş bir divan tutuldu.

¹ Karimov Y.Ş. «Oxu-3». Çarşıoğlu, Bakı-2003, səh. 187

Şəhərin yeddi min nəfərlik əhalisinin dörd min nəfərdən çoxunu güllədən keçirdilər, əsir aldılar.

Beləliklə, şagirdlər oxuya hazırlanır və həmin mətnin oxusuna başlanılır. Şagirdlərdən S.Məmmədova hekayədən epizodları oxuyan zaman hamı heyrətlənir və erməni cəlladlarının vəhşiliklərinə qarşı qəzəb hissi keçirirdi:

«... Davud kişi də arvadı və dörd uşağı ilə meşəyə qaçırdı. Başı və qucağındakı körpəsinə qarışan Davud kişi qaranlıqda böyük qızı Gülzarın səsinə eşitdi:

- Ata, atacan, kömək et.

Davud kişi elə bil yuxudan ayıldı. Qucağındakı körpəni yoldaşı Gülsənəmə verib dedi:

- Bəxtiyar, ananızla gedin, gəlib sizi taparam.

Davud kişi geri qayıdanda qızının səsinə lap yaxından eşitdi:

- Aşot dayı, mənəm, qonşunuz Gülzaram, tanımadın?

Davud kişi «Aşot, allah xətrinə burax onu», - deyib qızına tərəf qaçdı. Saqqallılar qıza əziyyət verirdilər. Gülzarın əlindən tutub apardığı balaca bacısı Gülyaz isə yox idi. Davud kişini vahimə basdı:

- Alçaqlar, vəhşilər, köpək oğlanları, nə etdiniz?

O, sonuncu sözlərini deyib qurtarmışdı ki, avtomat saqqıldadı. Davud kişi yerə sərdi, dodaqlarından çıxan son sözləri eşidildi:

- Allah evinizi yıxsın, qansızlar, faşistlər»¹.

Müəllim «Xocalı faciəsi» mətninin oxusundan sonra şagirdlərin Xocalı hadisəsi, ermənistanlı azərbaycanlıların soyqırımı, Azərbaycan torpaqlarından bir milyondan çox əhalisinin zülmə qovulmasını əks etdirən televiziya filmlərinə baxışlar təşkil edir və gördükləri, eşitdikləri haqqında şagirdlərin fikirlərini dinləyib ümumiləşdirdikdən sonra dərsi bitmiş hesab edir.

Masallı rayonu Şərəfə orta məktəbin müəllimi

S.Cəlilov torpaqlarımız uğrunda şəhid olanların valideynləri ilə daim əlaqə saxlayır və şagirdlərin vətənpərvərlik tərbiyəsində onların görüşlərindən, canlı sözlərindən, öz şəhid balaları haqqında xatirələrdən istifadə edir.

Səməndər müəllim «Qarabağın cəsur qartal» adlı mətnin oxusunu təşkil edərkən şagirdlərin diqqətini 1992-ci ilin əvvəllərinə kimi dövlət başçılarının səriştəsizliyinə, xalqın günü-güzaranını və torpaqlarımızın müqəddəsliyini düşünmədiklərinə cəlb edir. O, qeyd edir ki, Qarabağın cəsur Qartalı mayor Əlif Hacıyev Xocalı şəhərinin alınması üçün ermənilərin Xain rus hərbiçiləri ilə birlikdə güclü hazırlıq işləri haqqında qabaqcadan hər yerə, sübutludəlillə məlumatlar vermişdi. Lakin respublikamızın başında dayananların başı vəzifə davasına, öz varidatlarını artırmaq hayına qaldığından Əlif Hacıyevin həyacan siqnalını heç kəs eşitmədi. «Sapı özümüzdən olan baltalar»ın qeyrətsizliyi üzündən Əlif Hacıyevin döyüşçü dostları köməksiz, Xocalı isə müdafiəsiz qaldı. Məkrli düşmən Xocalını yandırır-yaxdı, əhalisini qırır, qız-gəlinlərini əsir apardı.

Sonra söz şagirdlərə verilir. Şagirdlərdən S.Ələkbərova mətnin bir hissəsini oxuyur:

- «Əlif silahsız, əlsiz-ayaqsız əhalini xilas etməyincə döyüş meydanından çıxmayacağına and içdi.

Bir anlığa gənclik illərini, doğma ailəsini, qızları Zərinə və İradəni xatırladı... O, hələ bilmirdi ki, bu gecəki dəhşətli vuruşmada minlərlə insan vəhşicəsinə öldürülmüş, qohum-qardaşı qırılmış, qardaşı Süleyman itkin düşmüş, müharibə veteranı atası isə yağaların əlinə keçmişdir...

Əlif özünü toplayıb təkbaşına düşmənin qarşısını kəsdi. Avtomatla onlarla erməni faşistini öldürdü. Avtomatın gülləsi qurtardı. O, böyrü üstə çevrilib avtomatına güllə doldurmaq istəyəndə düşmən gülləsi onu yaxaladı. Qarabağı havadan və yerdə qoruyan bu cəsur qartal gözlərini əbədi yumdu. Güllə onun ürəyindən

¹ Kərimov Y.Ş. «Oxu-3». Çapaşığı, Bakı-2003, 190.

dəymişdi...

...Azərbaycan xalqının mərd oğlu Əlif vətən yolunda beləcə şəhid oldu. Belə oğulları vətən heç vaxt unutmur»¹.

Mətnin oxusu tamamlandıqdan sonra onun məzmunundan irəli gələn ideyanı şagirdlərin şüurunda bir daha möhkəmlətmək məqsədi ilə Səməndər müəllim vaxtilə əlində qələm tutmağı öyrətdiyi şəhid şagirdlərindən Füzuli bölgəsində gedən odlu döyüşlərdə hünər göstərəkən 1994-cü il yanvarın 13-də həlak olmuş İsmayılov Qəhrəman Həmzə oğlunun, 1993-cü ilin fevralında könüllü olaraq düşmənlə savaşa getmiş adlı-sanlı idman ustası Xəlilov Hüsəməddin Xəlil oğlunun (bir övladı yadigar qalmış), 1992-ci il sentyabrın 8-də könüllü olaraq Azərbaycan Milli Ordusuna yazılmış, Zəngilan bölgəsinin bir sıra kəndlərinin erməni quldurlarından müdafiə olunmasında fəal iştirak etmiş, noyabrın 6-da Zəngilanın Qazançı kəndi uğrunda gedən döyüşlərdə qətlə yetirilmiş Ağayev Yavər Balaxan oğlunun (subay idi), Fərrux, Canyataq, Sırxavənd, Qazançı, Gülyataq, Qalayçılar uğrunda döyüşlərdə şücaəti, qorxmazlığı sayəsində neçə-neçə erməni cəlladını məhv etmiş və 1993-cü il martın 15-də Sırxavənd-Kiçan əməliyyatında gedən döyüşlərdə əsl vətən qeyrətlişi kimi həlak olmuş Kərimov Valeh Qulamhüseyn oğlunun valideynlərilə III sinif şagirdlərinin görüşünü təşkil edir.

Görüşə gələn valideynlərin öz övladları haqqında söylədikləri xatirələri, onların öyüd-nəsihətlərini, canlı müsahibələrini dinləyən şagirdlərin vətəndaşlıq, vətənpərvərlik haqqında bilikləri artır və onlarda öz sələflərinin yolunu davam etdirmək arzusu, həm də qürur hissi yaranır.

Görüşlərin birində valideyn Xəlilova Nəfisə dedi:

«- Vətənin dar günündə igid və qeyrətli oğullarımız ayağa qalxıb qanları bahasına vətən torpaqlarını müdafiə edir, azğın düşmənin tapdağından təmizləyir, Vətən-doğma

torpağa, xalqa, ata və anaya məhəbbət hissini ecazkar mənasının zənginləşməsidir. Şəhidlik tarixi, insan ömrünün bir anıdır. Bu ana layiq görülənlər ölümsüzlüyə, əbədiyyətə qovuşurlar. Əsrlərdən bəri millətimize yağmış erməni qaniçənlərinə və onların havadarlarına qarşı hər vaxt sayıq olmaq, kiçikdən-böyüyə qədər, hər birimizin belə simasız düşmənlə mübarizəyə hazır olmaq müqəddəs borcumuz olmalıdır.

Mənim oğlum Hüsəməddinin Vətənimiz yolunda həlak olması mənə qürur hissi doğurur. Çünki şəhidlər ölmürlər, əbədi olaraq sağdırlar. Onların dayandığı pillə, ucalıq, dünyanın hər yerindən görünür.

Təkcə 1991-ci ildən bəri erməni təcavüzkarları tərəfindən torpaqlarımız qətrə-qətrə parçalanıb qoparıldıqca, ürəyi-qəlbi parçalanmayan azərbaycanlıya vətəndaş demək olmaz.

Oğlum Hüsəməddin Vətənə məhəbbətini körpəlikdən şəhidlik gününə qədər öz qəlbinin qanı ilə suvarıb böyütmüşdü. Xalqımızın uzun illərdən bəri özünün Milli Ordusunu yaratmaq arzusu çin olan kimi mənim Hüsəməddinim könüllü olaraq orduda xidmətə yazılıb, düşmənlə amansız döyüşlərdə oldu, vüqarlı yol keçdi, şərəfli şəhidlik adına yiyələndi.

Yaşım və sağlamlığım imkan versəydi, mən də iki yüz əlli qram qızılını müdafiə fonduna keçirmiş, şəhid oğlu Mürvətin qanlı köynəyini əyninə geyərək həyat yoldaşı ilə birgə cəbhə boyu əlində avtomat sənğərlərdə döyüşçülərimizə öz əlləri ilə bişirdiyi çörəyi paylayan, eyni zamanda öz avtomatı ilə neçə-neçə erməni xainini gəbərdib oğlunun qanını alan Bərdəli Ələviyyə ana kimi döyüşlərə gedər, igidlərimizin haqsız axıdılmış qanını alardım.

Bütün şəhid analarına dözümlü, səbr arzulayıram və onların qarşısında səcdə edirəm. İstəyirəm ki, siz balalar da Hüsəməddinlərin, Qəhrəmanların, Yavərlərin, Valehlərin və başqalarının əsl davamçıları kimi boya-başa çatıb,

¹ Kərimov Y.Ş. «Oxu-3». Çapağı, Bakı-2003, səh. 200

onların şanlı yolunun yolçuları olasınız».

Səməndər müəllim bu epizodik söhbətdən sonra mətnin oxusunu yekunlaşdıran zaman «Od sənər, ad yox», «Mərd odur ki, ölümü qorxmada qarşılıdır» (Aristotel) kimi atalar sözlərindən, Tofiq Bayramın «Qarabağı vermərəm», Səməd Vurğunun «And» adlı ibrətamiz serlərindən əlaqəli surətdə istifadə edir.

2.2. Kiçik yaşlı məktəblilərin Vətənimizin təbiəti və sərvətlərinin qorunması ruhunda tərbiyəsi

Müasir dövrdə dövlət quruculuğuna dair müvafiq sənədlərdə gənc nəslin *Vətənimizin təbiətinin qorunması ruhunda tərbiyəsinə* etdiyi diqqət məktəbin başlıca vəzifələrindən biri kimi qeyd edilir. Şagirdləri Vətənin sərvətlərinə, təbiətinə məhəbbət ruhunda tərbiyə etmək üçün orta məktəblərdə çox iş görülməlidir.

Vətənin təbiəti və sərvətlərinə sevgi şüurun formalaşmasına, vətənə, doğma torpağa, yurda məhəbbət yaradır. Torpaq insanın yaşayış və əbədiyyət məskənidir. Məktəblilərin öyrəndiyi fənlər, iştirak etdiyi kütləvi tədbirlər, bədən tərbiyəsi və idman dərəcələri, müxtəlif yarışlar onlarda belə bir əqidəni inkişaf etdirir ki, torpaq, vətən müqəddəsdir. Məktəblilər düzgün dərk edirlər ki, dünyada Azərbaycan xalqı var, yaşayır və özünü çox hiyləgər düşməninə - ermənilərə qarşı mübarizəyə hazırlayır.

Yalnız vətənimiz və xalqımız müstəqillik əldə etdikdən sonra vətənimizin təbiət və sərvətlərinin obyektiv, düzgün mahiyyəti, məzmunu aşkarlanmağa başlanmışdır.

İnsan üçün zəruri olan və təbii yolla yaranmış yaşayış vasitələrinə təbii sərvətlər deyilir. İnsanın içdiyi su, tənəffüs etdiyi hava, yediyi bugünkü heyvandarlıq məhsulları təbii sərvətlərdir. Yaşadığımız evlər, geydiyimiz paltar, istifadə etdiyimiz müxtəlif maşınlar və alətlər də təbii sərvətlərdən hazırlanır. Deməli, bəşəriyyətin həyatı və istehsalı təbii

sərvətlərdən asılıdır.

İnsan təbiətin sonsuz müxtəlifliklərini və hadisələrini öyrənib müqayisə etməklə dünyanın inkişaf qanunları haqqında elmlər yaratmışdır. Təbiətsünaslıq elmləri təbiətin qanunlarını kəşf edildikcə zənginləşir və dəqiqləşir.

Təbiətin sağlamlaşdırıcı əhəmiyyəti hər kəsə bəllidir. Meşələrin təmiz havası, çayların, bulaqların təmiz suyu, ana təbiətdən əldə edilən hər bir məhsul insanın səhhətinə yaxşı təsir edir, hətta xəstəni müalicə edir.

Təbiətin tərbiyəvi əhəmiyyəti çox böyükdür. Təbiətlə əlaqədə olmaq, canlılar üzərində müşahidə aparmaq insan xarakterini mülayim, xoşxasiyyət, xeyirxah edir, onu mənalı yaşamağa təhriq edir. Cəmiyyət üçün təbiətin tərbiyəvi əhəmiyyəti misilsizdir.

İndiki insanların estetik tələbləri çox böyükdür. İnsanın ən böyük estetika müəllimi təbiətdir. Təbiətin gözəllikləri insanda müsbət emosiyalar, şad əhval-ruhiyyə yaradır, onun zövqinə və hisslərinə qida verir.

Müasir elmi-texniki tərəqqi dövründə ictimai-iqtisadi və mədəni quruculuq işlərinin miqyasının genişlənməsi şəraitində təbii sərvətlərin qorunmasına və onlardan düzgün istifadə edilməsinə daha məsuliyyətlə yanaşılmalıdır. İnsanlar təbiəti mühafizə etməklə həm də ictimai sərvəti qorumaq və çoxaltmaq qayğısına qalmış olurlar. İnsan və təbiət arasında münasibətlər insanın təbiətə öz doğma övladı kimi baxması prinsipinə çevrilməlidir.

Təbiətin mühafizəsi haqqında deyilir: «Respublika vətəndaşları təbiəti qorumaq, onun sərvətlərini mühafizə etməlidirlər». Axı təbiəti qorumaq, ona qayğı ilə yanaşmaq eyni zamanda ictimai mülkiyyətə vicdanla yanaşmaq, vətəndaşların öz şəxsi mənafe və hüquqlarının mühafizəsinə qayğı deməkdir.

Ətraf mühitin mühafizəsi, təbiətin nemətlərindən səmərəli istifadə edilməsi, təbiətə cinayətəkar münasibətlə

amansız mübarizə mühüm dövlət əhəmiyyətli məsələdir.

Hər bir şəxsiyyət dövlət qanunlarına dönmədən əməl etməklə yanaşı, təbiət qanunlarına da düzgün riayət etməyə borcludur, çünki təbiəti sevmək, onu qorumaq, vətəni

sevmək, bunların üstündə fərdi təşəkkül

Bu məsələ öz hüquqi ifadəsini respublika konstitusiyasının 11-ci maddəsində tapmışdır. Burada deyilir: «İndiki nəslin və gələcək nəsillərin xeyrinə olaraq respublikada yerin və onun təkinin, su ehtiyatlarının, bitkilər və heyvanlar aləminin mühafizəsi, bunlardan elmi cəhətdən əsaslandırılmış qaydada səmərəli istifadə olunması, havanın və suyun saflığının qorunması, təbii sərvətlərin bərpasının təmin edilməsi və insanı xətə edən mühitin yaxşılaşdırılması üçün lazımı tədbirlər görülür»¹.

Beləliklə, ekologiyanın dövlət tərəfindən başlıca problem kimi cəmiyyət qarşısında qoyulması gənc nəslin tərbiyəsində də öz müsbət təsirini göstərir.

Fasiləsiz təhsil konsepsiyası haqqında qanunda qeyd edildiyi kimi, məktəb gənc nəslə yüksək ideyalıq, xalqa məhəbbət və sədaqət, əməyə, ictimai sərvətə şüurlu münasibət ruhunda tərbiyəni qarşıya başlıca məqsəd kimi qoymuşdur.

Azərbaycan hökumətinin ekologiya və ətraf mühitin qorunması sahəsində qərar və göstərişlərinin şagirdlərə izah edilməsi onların ekoloji tərbiyəsində mühüm vasitələrdəndir. Ekoloji tərbiyəyə, ekoloji təfəkkürə malik şəxsiyyət yetişdirmək sahəsində ümumtəhsil məktəbinin üzərinə mühüm vəzifələr düşür.

Məktəb islahatının, həmçinin ölkədə ali və orta ixtisas təhsilinin yenidən qurulmasının həyata keçirilməsinə başladığı bir zamanda, demokratiyanın bərqərar olunduğu müasir mərhələdə şəxsiyyətin ahəngdar və

¹ Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası (Əsas Qanun). Azərbaycan, Bakı-1991.

hərtərəfli inkişaf etdirilməsi problemi daha böyük aktualıq kəsb edir.

Təbiətin respublikamıza bəxş etdiyi zəngin təbii sərvətlər, yerüstü və yeraltı ehtiyatlar, su, torpaq, bioloji və meşə sərvətləri, zəngin bitki örtüyü, günəş, su, külək, istilik enerjisi, müalicə əhəmiyyətli mineral bulaqlar xalqımızın milli sərvətləridir.

Təbiətə və onun sərvətlərinə məhəbbət, qayğı uşaqlarda bilavasitə kiçik yaşlarından təşəkkül tapmağa başlayır. Buna görə də məktəblərdə uşaqların təbii sərvətlərə, təbiətin gözəlliyinə məhəbbət ruhunda tərbiyə işi aparmaq, bitki və heyvanat aləminin əhəmiyyətini şagirdlərə izah etmək, təbiətə qayğı hissini aqılmaq diqqət mərkəzində olmalıdır.

İnsan təbiətin bir hissəsi, həm də onun yeganə şüurlu hissəsidir. Ona görə də insan öz ağılından təbiətin zərərinə istifadə etməməlidir. İnsan təbiətin inkişafı nəticəsində meydana gəlmiş və təbiətlə daim əlaqədə olmuşdur.

H.Zərdabi yazırdı ki, təbiətin böyük qanunları ilə hesablaşmayan bəzər layihələri ancaq bədbəxtlik gətirə bilər.

Müasir dövrdə təbiətin mühafizəsi haqqında elmi bələ tərif yerilir; təbiətin mühafizəsi haqqında elmi müfəkkəb, qayğılıq əlaqədə olan təbii sərvətlərin antropogen dinamikasının qanunauyğunluqlarını öyrənir, bu dinamikanın insan üçün əhəmiyyətini təyin edir, təbii sərvətlərdən səmərəli istifadəni əsaslandırır, müasir və gələcək insan nəsilləri üçün onların cəmiyyət və keyfiyyət xüsusiyyətlərinin qorunması və bərpa edilməsi üsullarını işləyib hazırlayır¹.

Təbiətin mühafizəsi dedikdə bu, sərvətləri qorumaq, imkan daxilində artırmaq, onlardan yalnız şüurlu istifadəyə

¹ Титаров Н.А., Мухомов В.А., Гайдуков В.М. Опаса природы. М.: Просвещение, 1957, с. 6

yol vermək başa düşülür. Torpaq, hava, su, meşə, bitki və heyvanlar aləmi, digər faydalı qazıntılar da təbiətin sərvətləridir. Bunlar hələ bəşəriyyət yaranmamışdan əvvəl mövcuddur.

Təbiət hamımızın müştərək «evimiz», ümumi «süfrəmizdir». Bu ev hər birimiz üçün doğma, bu süfrə bərəkətli, min bir nemətlidir. Təbiət ixtiyarımıza yaşamaq, yaratmaq, fəaliyyət göstərmək üçün geniş meydan vermişdir. O, insanın qəlbini həyat eşqi, yaşamaq həvəsi ilə doldurur, onu yaradıcılıq əməllərinə ruhlandırır. Təbiət mənəviyyəti saflaşdırır, zehni qidalandırır.

Yetişməkdə olan nəsil bilməlidir ki, təbiətin verdiyi bütün nemətlərdən nəinki biz, habelə gələcək nəsillər də istifadə edə bilməlidirlər. Buna görə də təbiətə qayğı ilə yanaşmaq müasir insanın həyat tərzinin əsas tərkib hissəsi olmalıdır.

Lakin çox təəssüf ki, son illərdə biz onunla, bir vaxt deyildiyi kimi «təbiətdən mərhəmət gözləmək olmaz» prinsipi ilə rəftar edərək, onu elə korlamağa başlamışıq ki, indi o, bizdən mərhəmət gözləməyə məcbur ol

Lakin müşahidələr göstərir ki, müəllimlərin bir qismi şagirdlərin ekoloji tərbiyəsinə kifayət qədər fikir vermir. Ekoloji tərbiyəyə belə münasibəti olan məktəblərin şagirdlərində təbiəti qorumaq hissi, adətən özünü göstərmir və onlar ekoloji sahədə fəal olmur, hətta ətraf mühitə zərər yetirirlər.

Çox vaxt məlum olur ki, eyni məktəbdə təhsil alan, eyni ərazidə yaşayan məktəblilərin təbiətə münasibəti müxtəlif olur. Bunun səbəbini onların hansı ailədə tərbiyə almasında, kimlərlə yoldaşlıq etməsində axtarmaq lazımdır. Burada isə müəllimin rolu özünü göstərməlidir.

Əgər müəllim ekoloji tərbiyə işini müasir tələblər əsasında qurursa, onda məktəblilər ekologiya və təbiətin mühafizəsi kimi vəzifələrin həyata keçirilməsində fəal iştirak edir. Müəllim və ya tərbiyəçi istər dərs prosesində, istərsə də sinifdankənar tədbirlərdə öz işini həyatla əlaqələndirərsə, təbiət və cəmiyyətin ümumi qanunauyğunluğunu aydınlaşdırarsa, elmi-texniki tərəqqi ilə əlaqədar ətraf mühitin tullantılarınla çirklənməsini izah edərsə və

fəaliyyətində vahidlik prinsipi gözlənilməlidir.

Təhsil şöbələri pedaqoji kollektivlərin ekoloji tərbiyə sahəsində fəaliyyətini istiqamətləndirməli, bu problemin həllinə xüsusi diqqət yetirməlidirlər.

Məktəb həm də valideynlər və geniş əhali kütləsi arasında ekoloji təbliğat işinə daim fikir verməli və bu işi planlaşdırmalıdır. Ekoloji tərbiyə hər şeydən əvvəl tədris prosesində, elmlərin əsasları öyrədilərkən nəzərə alınır. Bununla bərabər, şagirdlərin ekoloji tərbiyəsi üçün sinifdən xaric və məktəbdən kənar tədbirlərdən geniş istifadə olunmalıdır. İstər tədris prosesində, istərsə də dərslərdən kənar tədbirlərdə ekoloji tərbiyə aşılamaq üçün aşağıdakı ideyaları şagirdlərə dərk etdirmək və onlarda bu ideyaların əqidəyə çevrilməsinə çalışmaq lazımdır:

Təbiəti mühafizə problemi qlobal, ümumbəşəri bir problemdir. İnsanların yaşayış tərzini, maddi rifah halını təbiətlə, təbii sərvətlərin zənginliyi ilə, onlardan səmərəli istifadə etmək və onların mühafizəsi ilə bağlıdır.

Təbiəti mühafizə məsələsi həm də iqtisadiyyatla bağlı olduğundan cəmiyyət bu məsələnin həllinə daim yayğı göstərməlidir.

Hər bir şəxs təbiəti sevməklə yanaşı, təbiəti korlayanlara qarşı mübarizədə fəal iştirak etməlidir.

Ümumtəhsil məktəblərində tədris prosesi şagirdlərə elmlərin əsaslarını öyrətməklə yanaşı, həm də onların ekoloji biliklərinə və tərbiyəsinə müsbət təsir göstərir. Təlimin tərbiyəedici xarakteri ilk növbədə təlimin ekoloji məzmunu ilə əlaqədardır.

Fənlərin tədrisi prosesində məktəblilər təbiət haqqında biliklərini genişləndirir, bu biliklər onlarda təbiətin qorunması, onun sərvətlərindən qənaətciliklə istifadə haqqında həqiqi elmi baxışlar formalaşdırır.

Azərbaycanın qabaqcıl ziyalıları təlimin tərbiyəedici təsirini göstərməklə onun böyüməkdə olan nəslin ekoloji tərbiyəsinə güclü təsir göstərdiyini qeyd etmişlər. Həsən bəy

Zərdabi doğma diyarımızın təbiətini daha dərinləndirən öyrənmək, sevmək və qorumaq haqqında qiymətli fikirlər irəli sürmüşdür. Görkəmli alim «Bizim nəğməmiz» adlı məqaləsində Azərbaycanın təbiətini cənnətə bənzədir, onun şəhər və kəndlərini, o cümlədən, küləklər və qumlar şəhəri Bakını başdan-başa meşələr, bağlar, yaşıllıqlar ilə örtülmüş bir gülüstana çevirməyi, yurdumuzun bərəkətli torpağını daha münbitləşdirməyi, onun yollarını abadlaşdırmağı arzu etmiş və həmişə bu xeyirxah iş uğrunda mübarizə aparmışdır.

Bakı şəhəri 239 Nəli orta məktəbin müəllimi A. Abdullayeva təbiətşünaslıq dərslərində şagirdlərin vətənimizin təbiətinə vurğunluq, onun sərvətlərini qorumaq ruhunda tərbiyəsinin inkişaf etdirmək məqsədilə onlara söyləyir ki, yaşadığımız hazırkı dövr belə bir humanist tələb irəli sürür ki, hər bir şagird gərək daim təbiət haqqında düşünsün, bizim başlıca, əbədi sərvətimiz olan torpağın bu gün insanlara nə verdiyi və sabah nə verə biləcəyi barədə düşünsün. Lakin cəmiyyətdə baş verən köklü dəyişikliklər təbiətin toxunulmaz sərvət kimi qavranılması demək deyildir. Bu dəyişikliklər ata-babalarımızın ən yaxşı ənənələrinə, gələcək nəsillər üçün yadigar olaraq nə qoyub gedəcəyimiz barədə düşünmək bacarığına əsaslanmalıdır. Ekoloji sərvətlər və tarixi sivilizasiya şəraitində reallaşan münasibətlər şəxsiyyətin əxlaqi mədəniyyətinə üzvi şəkildə daxildir.

Son illərdə ümumdövlət siyasətində görülən işləri təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə olunması və ətraf mühitin mühafizəsi ilə əlaqələndirməyin zəruriliyinə xüsusi diqqət yetirilir.

Təbiətə münasibət əxlaqi baxışların müəyyən səviyyəsini nəzərdə tutur.

Qeyd olunanlardan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, ibtidai sinif şagirdlərinin vətənimizin təbiəti və sərvətlərinin qorunması ruhunda tərbiyəsinin vəzifələri

aşağıdakı kimidir:

1. Ekoloji tərbiyə uşaqlarda təbiətə, ətraf mühitə məhəbbət və rəğbət hissi yaratmalı, onları yaş və anlaq səviyyələrinə uyğun onun mühafizəsində durmağa hazırlamalıdır. Məktəb yaşlı uşaqlar doğma yurdun təbii gözəlliklərindən zövq almağı öyrənməklə yanaşı, yaşadıkları ərazidə təbii gözəlliklərin qorunmasında, havanın, suyun təmiz saxlanılmasında güclərinə müvafiq işlər görmək qabiliyyətinə malik olmalıdırlar;

2. Ekoloji tərbiyə uşaqlarda ekoloji baxışların və mühakimənin yaradılmasına kömək göstərməlidir. Kiçik yaşlı məktəblilər ekoloji tərbiyənin mahiyyətini bəsit formada olsa da, dərk etməli, Vətənin təbiətini sevməli, təbii sərvətlərini qorumaq, onun yaxşılaşması və artırılmasında güclərinə müvafiq fəaliyyət göstərməlidirlər. Yalnız müşahidə etməyi deyil, onun haqqında mühakimə yürütməyi, ətraf mühiti nə üçün qorumağın vacibliyini sadə şəkildə də olsa, izah etməyi bacarmalıdırlar;

3. Ekoloji tərbiyə ibtidai sinif şagirdlərini ekologiyanın müxtəlif sahələri üzrə müvafiq bilik, bacarıq və vərdislərlə silahlandırılmalıdır. Ətraf mühiti dərinləndirən dərk etmək üçün onun haqqında insanda elmi təsəvvürlə yanaşı, bilik də olmalıdır. Belə bilik uşaqlara bəsit formada olsa da aşılanmalıdır. Belə olarsa, təbiətin qorunmasının onların oyun və yataq otağında havanın təmiz saxlanılmasının əhəmiyyətini dərk edərlər.

Yuxarıda göstərilən vəzifələr ayrı-ayrılıqda deyil, bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə həyata keçirilməlidir. Həmin vəzifələr nə qədər müvəffəqiyyətlə həyata keçirilsə, uşaqlar bir o qədər ətraf mühitin təmiz saxlanılmasında, qorunmasında fəal iştirak edər və onlarda təbiətə məhəbbət hissi daha da dərinləşər.

Bu gün hamı təsdiq edər ki, bütövlükdə prioritet sahə hesab edilən təhsil işi, o cümlədən məktəblilərin vətənimizin təbiətinin və sərvətlərinin qorunması ruhunda tərbiyə

olunması məsələsi ümumdövlət işi olmaq etibarı ilə xüsusi diqqət və qayğı tələb edir. Ən azı ona görə ki, Azərbaycan təhsili bu gün özünün intibah dövrünü yaşayır. Belə bir dövrdə pedaqoji kadrlarımız, o cümlədən xüsusi ilə ibtidai sinif müəllimləri də təhsil sahəsində həyata keçirilən tədbirlərə, tərbiyə işinin fəallaşmasına çevik qoşulmalı, millətin yaşam tarixində, bütöv bir dövlət və bir millət kimi formalaşmasında yaxından iştirak etməklə sabahın qurucularının müstəqil həyata hazırlanmasında, tərbiyə olunmasında memar sənətkarlığı nümayiş etdirməlidir.

Ümummillə liderimiz Heydər Əliyev dənə-dənə qeyd etmişdir ki, biz şagirdlərə və gənclərə Azərbaycan dilini, tarixini, coğrafiyasını və təbiətini dərinləndirən öyrətməliyik.

İbtidai sinif şagirdlərinin vətənin təbiəti və sərvətlərinə məhəbbət ruhunda tərbiyə olunmasında coğrafiya və təbiətşünaslığa dair ilkin biliklərin əhəmiyyəti böyükdür. Şagirdlər bu ilkin məlumatlar vasitəsilə vətənimizin coğrafi mövqeyi, sahəsi, sərhədləri, relyefi, faydalı qazıntıları, havası, iqlimi, suları, çayları, gölləri, torpağı, düzənlikləri, dağları, meşələri, səhraları, landşaftı, bitki örtüyü, canlı aləmi haqqında biliklər alırlar.

Şagirdlərin aldıqları həmin biliklər onların dünya-görüşünü, mənəvi keyfiyyətlərini, o cümlədən öz vətəninə vurğunluğunu inkişaf etdirir. Şagirdlər bu məlumatlar vasitəsi ilə elmi şəkildə öyrənirlər ki, onların vətəni Azərbaycan dünyada ən zəngin sərvətlərə, gözəl təbiətə, landşafta, quruluşa, insanlara və s. malik bir məkandır. Belə bir füsunkar, varlı, gözəlliklər diyarını azgın düşmənlərdən qorumağı mühüm vəzifə hesab edən şagirdlər Dədəmiz Qorqudun müdrik sözlərini heç vaxt unuturlar: - «Vətəni qorumadın, onun torpaqlarını əkməyə dəyməz, torpaqlarını əkmədirsə onu qorumağa dəyməz».

İnsan əyani gördüyünə daha çox inanır deyiblər. Öz vətəninin zəngin sərvətlərini, gözəl mənzərələrini, füsunkar təbiətini, qurub-yaratmaq eşqini görən məktəblilərin

Vətənin təbiətini və sərvətlərini qorumaq hissi coşub-daşır.

Qeyd edilməlidir ki, respublikamızın hazırkı şəraitində şagirdlərin təbiətə məhəbbət tərbiyəsi «Oxu», «Azərbaycan dili» və s. fənlərin tədrisi əsasında təbiətə məhəbbət keyfiyyətlərini şagirdlərdə necə formalaşdırmağın yollarını öyrətmək, sistemləşdirmək, məktəblərimizdə həmin sahədə yaradılmış yeni üsul və vasitələri elmi əsaslarla təhlil edib ümumiləşdirmək günün vacib tələblərindən biridir.

Məlumdur ki, şagirdlər hələ məktəbəqədər yaş dövründən respublikamızın təbiəti, təsərrüfatı, sərvətləri və s. haqqında müəyyən məlumatlara yiyələnirlər. İbtidai sinifdə isə şagirdlər doğma yurdun bütövlükdə coğrafiyası haqqında müəyyən biliklər alırlar.

Şagirdlər ibtidai siniflərdə təbiət vasitəsi ilə öz vətəninin ayrı-ayrı təbii ərazilərini, onların coğrafi xüsusiyyətlərinin təsvirini deyil, qısa şəkildə də olsa bir sıra dövlət əhəmiyyətli problemlərin həllində də rolunu öyrənirlər. Onlar respublikamızın təbii şəraitinin, təbii ehtiyatlarının hərtərəfli tədqiq edilməsində, təbii ehtiyatlarının hərtərəfli tədqiq edilməsində, təbii ehtiyatlardan düzgün və səmərəli istifadə edilməsində, təbiətin mühafizəsində, mühüm ekoloji problemlərin həll edilməsində, coğrafi proqnozların hazırlanmasında coğrafi biliklərin əhəmiyyətini öyrənir və dərk edirlər ki, vətənimizin torpaqlarını sevä-sevä qorumaq, ondan səmərəli istifadə etməklə iqtisadiyyatını inkişaf etdirmək və mühafizə qüdrətini gücləndirməyə borcludurlar.

Şagirdlər məlumatlandıqca ki, respublikamızda müxtəlif kimyəvi tərkibli mineral su ehtiyatları vardır, zənginliyinə görə Azərbaycanın ərazisi «mineral sular muzeyi» adlandırılır, onlarda Vətənimizin sərvətlərinə sevgi hissi yaranır.

Bakı şəhəri 239 Nəli orta məktəbin ibtidai sinif müəllimi S.Təhməzova oxu dərslərində təlimin interaktiv və əlaqələndirmə priyomlarından istifadə etməklə şagirdlərin

yeni biliklərə yiyələnmələrinin səmərəliliyini artırır.

Müəllim dərslərin tərbiyəvi əhəmiyyətini artırmaq, şagirdlərin vətənə sadıqlığını inkişaf etdirmək məqsədilə təşkil olunmaz qonşularımızın doğma yurdumuzun pak sularını çirkəndirmələri ilə vətənimizin iqtisadi, müdafiə qüdrətinə tükənməz ziyan vurmalarına, hazırda zəbt etdikləri torpaqlarımızda irriqasiya, suvarma təsərrüfatlarımızı dağıdıb məhv etmələrinə dair tutarlı faktlar söyləyir.

İbtidai siniflərdə təbiəti mühafizə materiallarından istifadə etməklə, şüurlu surətdə şagirdlərə təbiətə qayğı ilə yanaşmağı dərk etdirmək mümkündür.

Müvafiq materialların şagirdlər tərəfindən mükəmməl mənimsənilməsi vacib şərtidir. Bunun üçün hər şeydən əvvəl proqramın tələbinə uyğun olaraq şagirdlərin diqqətini tədris materiallarının şərhindən vətənimizin təbiətinin qorunması vəzifələrinə dair nəticələr çıxarmağa istiqamətləndirmək lazımdır. İbtidai təlim prosesində şagirdləri inandırmaq lazımdır ki, vətənin təbiətinin mühafizəsi onu yağılardan qorumağa bərabərdir. İzah edilməlidir ki, insan təbiətin övlədidir. Onun fiziki və zehni inkişafı ətraf mühitlə qırılmaz şəkildə bağlıdır. Dövlətimiz təbiətin mühafizəsi üçün bir çox tədbirlər həyata keçirir.

Daha sonra şagirdləri Azərbaycanımızın dünyanın zəngin təbiət muzeyi, təkərsiz gözəlliklər diyarı, yeraltı sərvətləri ilə müasir dünyada tanınması haqqında bilikləndirmək faydalıdır. Hazırda elmi-texniki tərəqqi dövründə ölkəmizdə sənayenin, nəqliyyatın, kənd təsərrüfatının sürətli inkişafı ekoloji problemlərin yaranmasına gətirib çıxarmışdır. Xəzər dənizi, çaylarımız, göllərimiz hədsiz dərəcədə çirkənlənmiş, torpaqlarımız eroziyaya uğramışdır. Atmosferin çirkənlənməsi insanın sağlamlığı üçün təhlükəlidir, səhiyyə problemlərini artırır.

Bəs ekoloji tərbiyə nədir? Ekoloji tərbiyənin doğma yurda sevgi, vətənə məhəbbət, vətənpərvərliklə nə kimi bağlılığı var? Oxu təlimi prosesində təcrübə olaraq həmin

suallara cavab almaq məqsədi ilə 190 Nəli orta məktəbin müəllimi M.Soltanovanın dərslərini müşahidə etdik. Minayə müəllim dərslərdən «Neft daşları», «Kəndimiz» mövzularının tədrisi prosesində şagirdlərin ekoloji biliklərə yiyələnmələrinə və onların ekoloji tərbiyəsini inkişaf etdirməklə vətənə sadıqlıq kimi mənəvi keyfiyyətlərinin inkişafına nail olur.

Müəllim şagirdlərin hazırlıq səviyyəsini nəzərə alaraq izah edir ki, ekologiya yunan sözüdür: eko (oikos) məskən, yurd; loqos - təlim, söz (məskən haqqında təlim, yurd haqqında söz) deməkdir¹.

Minayə müəllim dərstdə mövzunun bir çox müddəalarını yerli şəraitlə əlaqələndirməklə də şagirdlərin yaşadıkları əraziyə, dənizkənarı mövqeyinə, sərvətlərinə, havasına, suyuna, bağlarına qayğıkeşlik münasibəti yaradır və onun verdiyi suallara cavab olaraq şagirdlərdən biri dedi:

-Sevimli şairimiz B.Vahabzadə yazır ki, təbiəti qorumaqla biz özümüzü qorumuş olarıq, çünki biz təbiətdən xaric deyil, onun üzvi bir hissəsiyik, onunla vahid harmoniya təşkil edirik:

Həm yerin, həm göyün sirrini aşkar,
Oxudum bir güllün ləçəklərindən.
Böcəklər, çiçəklər, güllər, arılar
Kim deyir ayırır bir-birindən?
Eşqdir yaşadən təbiəti də.
Çiçəklər torpağın minbir rəngidir.
Böcəklə çiçəyin məhəbbəti də
Ana təbiətin öz ahəngidir².

Dərs prosesində müəllim və şagirdlər tərəfindən mövzuya aydınlıq gətirmək məqsədilə şərh olunur ki,

ekologiyanın dövlət tərəfindən başlıca problem kimi cəmiyyət qarşısında qoyulması məktəblilərin tərbiyəsində də öz müsbət təsirini göstərir. Fasiləsiz təhsil konsepsiyası haqqında qanunda qeyd edildiyi kimi, məktəb gənc nəsildə ideyalıq, vətənə, xalqa məhəbbət və sədaqət, əməy, ictimai sərvətə şüurlu münasibət ruhunda tərbiyə etməyi qarşıya başlıca məqsəd qoymuşdur. Azərbaycan hökumətinin ekologiya və ətraf mühitin qorunması sahəsində qərar və göstərişlərinin şagirdlər tərəfindən öyrənilməsi də ekoloji tərbiyədə mühüm vasitələrdəndir. Onlar anlayırlar ki, ekoloji tərbiyəyə yiyələnmiş hər bir məktəbli həm də vətənə sədaqətli olur.

Masallı rayonu Şərəfə orta məktəbin müəllimi V.Süleymanov «Oxu» dərslərindəki müvafiq mövzuların öyrədilməsinə ərfə verərək şagirdlərə söyləyir ki, təbiətin mühafizəsi probleminin zəruriliyi bir də ondan irəli gəlir ki, təbii sərvətlərin tükənməsi prosesi ildən-ilə güclənir.

Vaqif müəllim bütün ustahğını, pedaqoji məharətini, biliyini, üsul və priyomlarını nümayiş etdirərək ekoloji bilik və bacarıqları əsasən dərstdə öyrədir. Belə halda, təbiətin mühafizəsi üzrə bilik və bacarıqların aşılınması işi şagirdlərin həmin sahədə nəzəri və praktik hazırlığını təmin edir. O çalışır ki, şagirdlər konkret olaraq təbiəti bütöv bir vahid kimi dərk etsinlər, təbiətlə cəmiyyət arasında dialektik əlaqə olduğuna inansınlar. Axı, təbiət onu təşkil edən komponentlərin sadəcə yığımından (su, atmosfer havası, torpaq, bitki və heyvanlar aləmi) deyil, onların bir-biri ilə sıx əlaqəsi olan vahid sistemindən ibarətdir. Şagirdlər anlayırlar ki, təbiətdə və cəmiyyətdə mövcud olan hərəkət və inkişaf qanunlarında ümumilik vardır.

Vaqif müəllim təlimin tərbiyəedicilik imkanlarının effektivliyini artırmaq məqsədi ilə bir gün şagirdlərin yaxınlıqdakı 1929-cu ildə yaradılmış Ozişlağac dövlət

gördükləri təcrübi olaraq kömək edir. Şərəfəli məktəblilər inanırlar ki, vətənin sərvətləri ilə təkcə fəxr etmək yox, onu qorumaq, mühafizə etmək, gələcək nəsillərə saxlanması işində yaxından iştirak etmək vacibdir. Müəllim söhbət zamanı dedi ki, şagirdlər təbiətin mühafizəsi ilə əlaqədar öz vətəndaşlıq borcunu şüurlu dərk etməli, bu borcu yerinə yetirmək üçün hazır olmalıdırlar. Hər bir şagird özünün bu və ya digər hərəkətinin cəmiyyət üçün məqsədəuyğun olub-olmadığını dərk etməlidir. Onların təbiətdəki davranışı və bu aləmə təsiri vətəndaşlıq borcu, vətənə və doğma təbiətə məhəbbət hissi ilə şərtlənməlidir.

Təbiətə məhəbbət tərbiyəsi ibtidai siniflərdə öyrədilən tədris materialının tərkib hissəsi olmalıdır, proqram materialı dərindən şərh olunmalı, hər bir fikir faktlarla sübuta yetirilməlidir.

Təbiətlə qarşılıqlı münasibətdə yaranmış xalq yaradıcılığı-el adətləri, nağıllar, əfsanələr, atalar sözü, rəqslər, xalq mahnıları və s. aydın göstərir ki, əhali təbii sərvətlərə həmişə qayğı bəsləməyə, onları qorumağa çalışmışdır. Sərvətlərdən qənaətlə istifadə etmək nəsillərdən-nəsillərə keçmiş xüsusiyyətdir.

Təbiətin qorunmasında məktəblilər, tələbələr və ayrı-ayrı kollektivlər məzmunca eyni, formaca müxtəlif tədbirlər görürlər. «Təbiəti sevənlər», «Yaşıl patrul», «Quş günü» və bu kimi könnüllü cəmiyyətlər milyonlarla adamın səy və bacarığını birləşdirir.

İbtidai sinif şagirdlərinin təbiəti və onun sərvətlərinin qorunması ruhunda tərbiyəsinin müvəffəqiyyəti *məktəblə ailənin* birgə, yekdil fəaliyyətinin, vahid tələbkarlığın səviyyəindən asılıdır. Ailə uşağın ilk tərbiyəçisidir. Əxlaqi şüurun, intizamın, təbiətə münasibət tərbiyəsinin, davranış mədəniyyətinin əsası ilk dəfə ailədə qoyulur. Məktəb isə bu əxlaqi keyfiyyətlərin tərbiyəsini davam etdirir, nizama salır, formalaşdırır.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, uşaqlar vətənin təbiəti və

onun sərvətlərinə münasibət haqqında anlayışlarla və davranış qaydaları ilə ilk dəfə ailə kollektivində tanış olurlar. Bu tanışlıq valideynlərin və ailənin başqa üzvlərinin uşaqların hərəkətlərinə verdikləri tələblərlə, onlarda yaratdıqları faydalı adətlərlə, öz şəxsi nümunələri ilə əlaqədar olur. Təbiət və sərvətlərin mühafizəsi ilə əlaqədar olan bu ilk tələblər valideynlər tərəfindən düzgün qoyulduqda, düzgün istiqamətləndirildikdə, hər bir davranış tələbi faydalı adətlərə çevrildikdə məktəbin və müəllimin tərbiyə işi asanlaşır, bəzi uşaqlarda yaranmış pis adətlərin yenidən tərbiyə olunmasına ehtiyac qalmır.

M.F.Axundov vaxtilə dönə-dönə tələb edirdi ki, hələ körpəlikdən adamları öz insanlıq şərfini və ləyaqətini dərk etmək ruhunda tərbiyə etmək lazımdır. Harada olursa-olsun insan öz ləyaqətini göstərməlidir. Bu hissi uşaqlıqdan aşılamaq lazımdır. A.Bakıxanov özünün «Kitabi-nəsihət» adlı əsərində uşaqlıqdan verilən tərbiyəni daşda həkk olunmuş nəqşlərə bənzədirdi. O, tövsiyə edirdi ki, uşaqları lap kiçik yaşlarından əxlaqi gözəlliklərə öyrətmək lazımdır.

Buna görə də gənc nəsil tam yəqin etməlidir ki, su və hava asanlıqla çirklənib korrana bilər, onlar çirklənmiş halda bütün canlılar üçün zərərli və hətta zəhərli olur. Tükənməz təbii sərvət olan su və havadan düzgün istifadə etmək üçün hər şeydən əvvəl bunları təmiz saxlamaq və su ehtiyatı məhdud olan yerlərdə onu qənaətlə sərf etmək lazımdır.

Suyun təmiz saxlanması məsələsini şagirdlərə mənimsətmək üçün «Təbiətsünaslıq» və «Oxu» dərsləklərinin proqram və materiallarından geniş istifadə etmək lazımdır. Həmin materiallar ya suyun və təbiətin mühafizəsinə aid xüsusi mövzular, ya su sərvətinə aid hər müvafiq paraqraflar, ya da hər iki qisim mövzulara aid olan suallar və çalışmalar ilə əlaqədar tədris edilməlidir.

Bir sıra digər fənlərin, eləcə də mövzuların tədrisi zamanı da müəllimlər həmin məsələni valideynlərə və

uşaqlara mənimsədə, biliklərini daha da artırma və təkmilləşdirə bilər.

Şagirdlərin öz vətəninin təbiəti və sərvətlərinin qorunması ruhunda tərbiyəsi üzrə valideynlərlə iş əsasən onların pedaqoji biliklərə yiyələnmələrinə xidmət edir. Təcrübə göstərir ki, valideynlər pedaqoji biliklərə dərindən yiyələnməsələr, kiçik yaşlı məktəblilərin təbiəti mühafizə və təbii sərvətlərin qorunması ruhunda yüksək səviyyədə tərbiyəsinə nail ola bilməzlər. Bu mühüm vəzifə müasir dövrdə əsasən ümumtəhsil məktəblilərinin və qismən ictimaiyyətin öhdəsinə düşür. Məktəb valideynlərə təbiətin və təbii sərvətlərin qorunması ruhunda tərbiyə işinin prinsiplərini, məzmununu, vəzifələrini, vasitə və üsullarını öyrətməlidir. Əgər valideyn təbiətin qorunması, onun sərvətlərinin mühafizə edilməsi ruhunda tərbiyə işinin üsullarından xəbərsizdirsə, deməli, o, öz övladlarına münasibətdə ciddi nöqsanlara yol verəcəkdir. Əgər valideyn övladının yaş və fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə almırsa, deməli, uşaqlarının təbiətin və onun sərvətlərinin qorunması ruhunda tərbiyəsinə heç bir müvəffəqiyyət qazana bilməyəcəkdir. Nəhayət, əgər valideyn pedaqoji biliklərə yiyələnməmişdirsə, öz uşağının tərbiyəsinə dolaşmaq qalacaq, üstəlik məktəblə əlaqə saxlamağa meyl göstərməyəcəkdir. Qabaqcıl məktəblər bu cəhətləri nəzərə alaraq valideynlərin pedaqoji biliklərə yiyələnməsi işini diqqət mərkəzində saxlayır, təşkil etdikləri valideynlər universitetlərində, valideynlər lektoriyasında, iclaslarda, fərdi söhbətlərdə şagirdlərin vətənimizin təbiətinin və təbii sərvətlərinin mühafizəsi ruhunda tərbiyəsi mövzusunda geniş yer verirlər. Belə olduqda, bütün əxlaqi xüsusiyyətlər onlarda vərdiş şəkli alıb, təbiətlərinə daxil olar.

Məlumdur ki, ailədə uşaqların təbiətə və onun sərvətlərinə münasibət mədəniyyəti tərbiyəsi müasir cəmiyyətimizin tələbləri ilə bəzən ayaqlaşmır. Bunun səbəbi bəzi ailələrdə uşaqların intizam və davranışına, əmək

tərbiyəsinə, fiziki kamilliyinə, ictimai faydalı və özünəxidmət əməyində iştirakına, böyüklərin tapşırıq və tələblərinin yerinə yetirilməsinə lazımı tələbkarlıq göstərilməməsidir. Təbiətə münasibət mədəniyyəti tərbiyəsinin müvəffəqiyyəti uşaqların davranış qaydalarına valideynlərin nə dərəcədə şəxsi nümunə göstərmələri və ciddi yanaşmaları ilə əlaqədardır.

Bu istiqamətdə iş apararkən məktəbdə, ictimai yerlərdə, küçədə, ailədə vətənin təbiəti və sərvətlərinin qorunması ruhunda tərbiyəsinin nə kimi əhəmiyyət kəsb etdiyi şagirdlərə ətraflı izah edilməlidir. Hər bir şagird bilməlidir ki, vətənin təbiəti və onun sərvətlərinin qorunması ölkəmizin iqtisadiyyat və müdafiə qüdrətinin gücləndirilməsi deməkdir. Nəzərdə tutulan tərbiyə işi yalnız kollektivin mənafeyini üstün tutduqda, bu işdə məsuliyyət hiss etdikdə gözlənilən nəticəni verir. Bu mənada ölkəmizin təbiətinə, sərvətlərinə məhəbbət hər bir kollektivin, eləcə də onun hər bir üzvünün yaraşığıdır. Özünü gələcək həyata hazırlamağın bir yolu da vətənin təbiətinə vurgun olmaqdır. Buna görə də ümumtəhsil məktəblərinin müəllim və tərbiyəçilərinin məktəblərə «şagirdlər üçün qaydalar» və şagirdlərin təbiəti və onun sərvətlərini qorumaq ruhunda tərbiyəsinə nəzərdə tutan digər sənədlərin məzmununu dərindən öyrətmələri və s. bu günün tələblərindən irəli gəlir. Həmin məsələlər əsasən təlim prosesində, sinifdən xaric və məktəbdən kənar tədbirlər zamanı həll edilir. Məktəbin valideynlərlə müntəzəm əlaqəsi həmin məqsədə xidmət edir.

Bütün bunlardan başqa öz şagirdlərinin kompleks tərbiyəsi işinin qayğısına qalan pedaqoji kollektivlər valideynlərin müəllimlərlə, sinif rəhbərləri ilə daim əlaqə saxlamasına, övladının tərbiyəsi üçün onlardan məsləhətlər almağına, sinifdən xaric və məktəbdən kənar tədbirlərdə fəal iştirakına nail olurlar. Belə halda valideynlər pedaqoji kollektivlə, necə deyirlər, qaynayıb qarışır, doğmalaşır.

Valideynlərin məktəblə əlaqəsi zamanı təbliğ

edilməlidir ki, insanların həmişə və intensiv istifadə etdiyi təbii sərvətlərdən biri də torpaqdır, o, bəşəriyyət üçün həlledici rol oynayır.

Təbiətin bizə bəxş etdiyi belə bir misilsiz nemətə daha qayğıkeşliklə yanaşmaq, onun qədrini bilmək, qorumaq, ondan səmərəli istifadə etmək hamının vəzifəsidir.

Məktəbin keçirdiyi müxtəlif tədbirlər zamanı valideynlər məlumatlanır ki, respublikanın bütün ərazisinin üçdə bir hissəsi istifadə üçün əverişli olmayan torpaqlardan (yarğanlar, bataqlıqlar, şoranlıqlar, daşlıq və çınqıllıqlar, sıldırım dağ yamaqları və s.) ibarətdir.

Məktəbin və valideynlərin təsiri ilə məktəblilər bitki ölməyən, ayrılmaqla bərabər, onun zənginləşdirilməsi, sağlamlıq artırılması və qorunması da da daim məşğul olmalıdırlar.

Məktəbin adı ilə birgə fəaliyyəti zamanı təbii olubun

məhsulətin dərəcəsi, əhəmiyyəti, aləminin də müəyyən heyvanlardan, quşlardan müxtəlif t, sənayedə cürbəcür texniki məq-ün istifadə edirlər. Bu istifadə insan əlməyə başladığı vaxtdandır. Ona ən ya bütünlükdə, ya da dünyanın bir çox heyvan növlərinin nəslindədir.

heyvanlar aləminin mühafizəsi və rülmüş əsaslı tədbirlərdə valideyn-ər də fəal iştirak edirlər.

birgə işi prosesində həm valideynlər öyrənirlər ki, ölkəmizdə təbiətin yatılardan səmərəli istifadə etmək xalq işidir.

2.3. Kiçik yaşlı məktəblilərin yoldaşlıq, dostluq və qayğıkeşlik ruhunda tərbiyəsi.

Kiçik yaşlı məktəblilərin yoldaşlıq, dostluq və qayğıkeşlik kimi mənəvi keyfiyyətlərinin formalaşmasına təsir göstərən mühüm şərtlərdən biri uşağı əhatə edən müvafiq mənəvi mikromühitdə baş verən hadisələrin heç də hamısı sosial həyat tərzinin normalarına yğun gəlmir. Uşaq şəxsiyyətinin formalaşdığı bu miromühitin obyektiv təsiri ilə inkişaf etməkdə olan cəmiyyətimizin təlqin etdiyi əxlaq normalarının toqquşması heç də həmişə cəmiyyətin xeyrinə olan nəticəyə gətirib çıxarmır.

Devidən bədən aydın olur ki, uşaq və gənclərdə dövrün tələblərinə uyğun yoldaşlıq, dostluq və qayğıkeşlik kimi keyfiyyətlərin tələm-təlimi üçün cəmiyyətin sürükləməsi, məqsədyönlü fəaliyyət gətirməsi, müəyyən qədər məktəblilərlə aparılan bütün təlim-

tərbiyə işlərinə, xüsusi ilə tərbiyə məsələlərinə yenidən baxmağı, gənc nəsilə milli ləyaqət, milli mənlik şüurunun, milli iftixar hissəsinin, yoldaşlıq, dostluq, qayğıkeşlik, vətəndaşlıq ləyaqəti və dəyanətinin, mənəvi əqidənin tərbiyə edilməsini ön plana çəkməyi tələb edir. Yoldaşlıq, qarşılıqlı qayğıkeşlik, inam, mənəvi əqidə, dəyanət məktəblilərin gələcək yolunu, həyat mövqeyini, həyat zirvəsini müəyyənləşdirir. Deməli, yoldaşlıq, dostluq, mənəvi əqidə dünyagörüşü məktəblinin şəxsiyyət kimi formalaşmasının göstəricisi olub, onun yolunu işıqlandıran məşəldir, onu fəaliyyətə təhrik edən qüvvədir.

Nəcib əxlaqi sifətlər içərisində yoldaşlıq, dostluq və qayğıkeşlik əsas yerlərdən birini tutur. Yoldaşlıq, dostluq və qayğıkeşlik çoxəsrlik ictimai ünsiyyəti prosesində yaranmış keyfiyyətlərdir və mahiyyət etibarilə bir-birinə yaxın anlayışlardır. Həmin yaxınlıq bundan irəli gəlir ki, əvvəla, onların hər ikisi insanların bir-birinə münasibətini (həm insanın şəxsi mənafeyi üçün, həm də cəmiyyət üçün

müəyyən əhəmiyyət kəsb edən münasibətini) bildirir; digər tərəfdən, onların hər üçü adamlar arasındakı qarşılıqlı hörmətə, marağa, humanist münasibətə əsaslanır. Lakin bu yaxınlıq heç də yoldaşlıq, dostluq və qayğıkeşlik anlayışlarını eyniləşdirmir. Onları bir-birindən fərqləndirən cəhətlər də vardır. Məsələn, yoldaşlığa nisbətən dostluğun ülfət dairəsi dar, məzmunu dərin olur. Buna görədir ki, adətən yoldaş çox, dost az olur; özü də dostun ayrılığı, sevinci, kədəri və s. yoldaşından daha təsirli olur.

Haqında danışılan anlayışlar arasındakı əsas fərqlərdən biri də budur ki, yoldaşlıq insanların daha çox ətraf mühit hadisələrinə olan münasibətləri ilə (məsələn, yol yoldaşı, təhsil yoldaşı və s.), dostluq isə həm bu cür münasibətlərlə, həm də adamın şəxsi mənəvi keyfiyyətləri, dünyagörüşü, ideya və ictimai fəaliyyətinə aid cəhətləri ilə bağlı olur. Atalar sözlərində deyildiyi kimi, «dostlar iki can bir qəlb olur», «Sidq ilə dost olanlar ürəkdən də bir gərək» deyiblər.

Yoldaşlıq insanlar arasındakı humanist münasibətin ilk mərhələsidir. Dostluq isə bir təməl üzərində yaranan daha yüksək mərhələdir. Dostluğa yol yoldaşlıqdan keçir. Lakin hər cür yoldaşlıq gətirib, dostluğa çıxarmır. Yoldaşlığın dostluğa çevrilməsi üçün admların dünyagörüşü, maraq və ideyaları arasında yaxınlığın olması, eyni məqsəd uğrunda mübarizə aparması, eyni iş üçün birlikdə çalışması, bir-birinə ürəkdən bağlanması, dərin inam bəsləməsi, səmimi və etibarlı olması, uzun müddət ərzində həyat sınağından çıxması və s. mühüm şərtlərdəndir. Başqa sözlə desək, yoldaşlığa nisbətən dostluq insanlar arasında daha dərin hörmətə, ideya birliyinə, mənəfi ümumiliyinə və qarşılıqlı yardıma əsaslanan ünsiyyət formasıdır. O, adamların bir-birinə şəxsi rəğbət bəsləməsini və yaxınlıq etməsini, bir-birini

Həqiqi dostluq, yaxşı yoldaşlıq bütün zamanlarda insan həyatının qiymətli nemətlərindən biri hesab edilmişdir: «Yaxşı dost, yaxşı yoldaş böyük xəzinədir», «dostun varsa candan, qorxma cahandan» kimi neçə-neçə qiymətli kəlamlar bu həqiqətin sözlə ifadə edilmiş təsdiqidir.

Məktəblərdə təlim-tərbiyə işləri elə qurulmalıdır ki, şagirdlərdə dostluq və yoldaşlıq keyfiyyətləri daha da möhkəmləndirilsin. Bu baxımdan uşaqların ictimai-faydalı əməkdə birgə çalışması, birgə ictimai işlər aparması, kütləvi tədbirlərdə (məsələn, ekskursiyalarda, bayram şənliklərində, iməciliklərdə, gəzintilərdə, müzakirələrdə, disputlarda və s.) birgə iştirak etməsi, dərnlərdə, idman yarışlarında birgə fəaliyyət göstərməsi, ad günlərində bir-birilərini yad etməsi, xəstələndə bir-birini yoxlaması, ehtiyacı olanı hamiliyə götürməsi təlimdə geri qalanda yardım etməsi və sair – bütün bunlar son dərəcə faydalıdır.

Yoldaşlıq, dostluq və qayğıkeşlik mövzusunda həsr olunmuş elmi və bədii əsərlərin müzakirəsi, həqiqi dostluğun və yoldaşlığın əhəmiyyətinə dair real həyatdan və bədii-tarixi ədəbiyyatdan səciyyəvi faktlar gətirməklə aparılan söhbət və mühazirələr şagirdlərdə yoldaşlıq, dostluq və qayğıkeşlik hissinin inkişafına müsbət təsir göstərir. Odur ki, məktəblilərin yaş xüssiyyətlərini nəzərə almaqla tərbiyə işində belə tədbirlərdən yerli-yerində istifadə edilməlidir.

Şagirdlərdən bəziləri səhvən elə bilirlər ki, oğlanla qız, böyüklə kiçik, bir millətin nümayəndəsi ilə başqa millətin nümayəndəsi arasında həqiqi dostluq və yoldaşlıq ola bilməz. Bəziləri dostluğa yalnız öz vəziyyətlərini yaxşılaşdırmaq, «mənfəət götürmək» vasitəsi kimi yanaşırlar. Bəziləri də bu və ya digər şagirdi masınlı, vəzifəli ailələrdən

dostluqla bir araya sığmayan hərəkətlərə yol verirlər. Məsələn, dərstdə mövzunu danışa bilməyən dostuna pıçılı ilə «kömək edirlər», dostun qəbahətini kollektivdən gizlədirlər. Onun intizamsız hərəkətlərinə göz yumurlar və i.a. Bütün bu kimi hallarda inandırma üsulunun müvafiq növlərindən istifadə edərək həqiqi dostluğun mahiyyətini həm şagirdlərə başa salmaq, saxta dostluğun acı nəticələr verdiyinə onlarda dərin inam doğurmaq gərəkdir. Hər bir məktəbli bilməlidir ki, həqiqi dost, yaxşı yoldaş bir-birinin eyiblərinə göz yummamalıdır, əksinə, onların nöqsanlarını vaxtında görməli və islah etməyə çalışmalıdır. Bütün uşaqlara agah olmalıdır ki, həqiqi dostluq pak iş, yüksək əməl zəminində yaranan «ürək dostluğu»dur. Belə dostluq «təmiz qızıldan hazırlanmış qab kimidir: gec sınar, tez bərpa edilir». «Çörək dostu», «gərək dostu», «söz dostu», «vəzifə dostu» və s. belə saxta dostluq isə «saxsı qaba oxşar, əl dəyməmiş sınar, bir daha bitişməz».

İctimai mənafeyi öz şəxsi mənafeyindən üstün tutmaq, cəmiyyət üçün kollektiv üçün, yoldaşlıq, dostluq və qayğıkeşlik tələbləri ilə hərəkət etmək, çalışmaq başlıca mənəvi keyfiyyətdir. Cəmiyyətimizin əxlaqi tələb edir ki, adam həmişə və hər yerdə özünü kollektivin bir üzvü hesab etsin, xalqın rifahı uğrunda çalışsın. Xalqın rifahı, kollektivin mənafeyinə zidd olan heç bir hərəkətə yol verməsin.

Kiçik yaşlı məktəblilərin yoldaşlıq, dostluq və qayğıkeşlik tərbiyəsində kollektivin əhəmiyyətli rolu var. Kollektiv böyük tərbiyəvi imkanlara malikdir. Uzun illər uşaq kollektivinin tərbiyəsi ilə məşğul olmuş görkəmli pedaqoq A.S.Makarenko yazırdı ki, mən kollektivi tərbiyə işinin başlıca forması hesab edirəm... Kollektivin gücü çox böyükdür, demək olar ki, misilsizdir. Böyük pedaqoq özünün əsas tərbiyə prinsipini belə ifadə edirdi: kollektivdə, kollektiv vasitəsi ilə və kollektiv üçün tərbiyə etməli! Bu o deməkdir ki, insanı kollektivdən təcrid edilmiş halda yox,

kollektiv içərisində tərbiyə etmək, tək müəllim tərəfindən yox, həm də kollektiv vasitəsi ilə yoldaşlıq, dostluq və qayğıkeşlik ruhunda tərbiyə etmək, ictimai mənafeyi öz şəxsi mənafeyindən üstün tutan kollektivçi kimi yetişdirmək lazımdır.

Kollektiv vasitəsi ilə tərbiyə işində kollektivdə ictimai rəyin formalaşması mühüm şərtidir. Kollektiv üzvlərinin rəy və mülahizələrinə laqeyd münasibət kollektivdə münasibət və müvəffəqiyyətsizliyə səbəb olur.

Kollektivdə səmimi, işgüzar, tələbkər mühit yaratmaq, kollektiv üzvlərinin bir-birinə qarşılıqlı yoldaşlıq yardımını göstərmələri müvəffəqiyyəti təmin edən başlıca şərtidir. Belə olduqda kollektiv öz üzvlərinin qeydinə qalır, hər bir üzv də öz növbəsində kollektivin ümumi işi üçün qüvvəsini əsirgəmir.

Bu prosesdə şagirdlərdə insanpərvərlik tərbiyəsi də özünə yer tapır. İnsanpərvərlik – əxlaq tərbiyəsinin başlıca prinsiplərindən biridir. Bu, insana hörmət, qayğı və həssaslıqla yanaşmağı nəzərdə tutur. İnsan – ən qiymətli kapitaldır; ona qayğı göstərmək, onun ləyaqətinə və şəxsiyyətinə hörmət etmək əxlaqi borcdur. Əsrlərdən bəri bəşəriyyətin ən qabaqcıl adamlarının arzu etdikləri humanizm yalnız cəmiyyətimizdə öz dolğun əksini tapmışdır.

Əlbəttə, insanpərvərlik yalnız ailə üzvləri arasındakı münasibət və məhəbbət hissi ilə məhdudlaşmur. O, eyni dərəcədə qohum-əqrəbənin, qadın və qocaların, dost və yoldaşların, camaatın, xalqın qeydinə qalmaqda, kimsəsizlərə, ehtiyacı olanlara, xəstələrə yardım, köməkliklə, el-obanın səadətinə toxunmaq istəyənlərə qarşı amansız olmaqla təzahür edir. Məktəb şagirdi elə formadaşdırılmalıdır ki, fəqirlərə, əlsiz-ayaqsızlara baş çəkmək, hallarını soruşmaq, sinif yoldaşlarının ailə üzvlərinin mətəmində iştirak etmək, qarışdığı adamlara salam vermək, ehtiyacı olanlara öz imkan və qüvvəsi daxilində kömək etmək onun

üçün adi hal olsun. Hər bir məktəbli mərhəmətli, həssas və qayğıkeş olmaqla yanaşı, xalqın namusuna sataşanlara, başqasının doğma yurduna göz dikənlərə, insanlıq ləyaqətinə ləkə gətirənlərə qarşı mübarizə aparmağı bacarmalı, əxlaq pozğunluğuna, qəddarlığa, ədalətsizliyə nifrət etmək, kiçiklərin halına acımaq, böyüklərin haqqını bilmək ruhunda tərbiyə almalıdır.

İnsanpərvərlik başqa əxlaqi keyfiyyətlərə, xüsusən həmrəyliklə, dostluq və yoldaşlıqla, beynəlmiləçilik və vətənpərvərliklə çıx əlaqədardır.

Bizim cəmiyyətdə adamların insanpərvərliyi zəhmətkeşlərə rəğbət hissinə, insanlar arasında qarşılıqlı hörmətə, yoldaşlıq və dostluq münasibətinə əsaslanır. Yoldaşlıq və dostluq insanlar arasında ən səmimi qarşılıqlı münasibət formasıdır. Bu münasibətlər insanları mehribanlaşdırır, onlara mənəvi qüvvə verir. Əsl dost insanın sevincini, qəmmini bölür. Lazım gəldikdə məsləhətçi və dayaq olur. Atalar yaxşı demişlər: «ağacı kökü, quşu qanadı, insanı isə dostluq qüvvətli edir». Zəhmətkeş xalq yoldaşlıq və dostluğu həmişə yüksək qiymətləndirmişdir. Bunu biz «dost yolunda boran olar, qar olar», «dost gəlişi bayram olar» və s. kimi xalq məsəllərindən aydın görürük. Xalqımızın zəngin bədii təfəkküründən süzülüb gələn «qardaş və dost olsa yaxşıdır» sözləri bu cəhətdən çox ibrətamizdir.

Yoldaşlıq və dostluq nədir?

Yoldaşlıq eyni məqsəd yolunda mübarizə aparan insanlar arasındakı səmimi münasibətlərdir.

Dostluq – yoldaşlığın yüksək mərhələsidir. Dostluq ictimai maraq birliyi ilə yanaşı şəxsi maraq birliyini də tələb edir. Bu səbəbdəndir ki, insanın yoldaşı çox, dostu isə az olur.

Bu təsadüfi deyildir. Dost seçmək çox vacib məsələdir. Hər adamdan dost olmaz. Atalar demişlər ki, «dostu axtar, tapdın - qor». »

Bəzən məktəblilər təsadüfi şəxslərlə dostluq edir, onların təsiri altına düşür, bu da bir çox halda yanlışlığa, narazılığa səbəb olur. Odur ki, şagirdlər dost seçməkdə tələsməməli, bir-birilərini qarşılıqlı surətdə öyrənməli və sınımalıdırlar. Yaxşı demişlər ki, «sınanmamış dost, sındırılmamış qoz kimidir».

Adamların dostluq etməkdə güddükləri niyyəti aşkara çıxarmaq çox vacibdir. Müəyyən məqsəd üçün edilən dostluq, vəzifə dostluğu ötəri olur. Xalqımız belə dostluğu «bağda ərik var idi, salam-əleyk var idi, bağda ərik qurtardı, salam-əleyk qurtardı» kimi atalar sözündə yaxşı istifadə etmişdir. Cib boşalanda, vəzifə stulundan düşəndə belə «dostluq» da qurtarır.

Həqiqi dostluq ağır dəqiqələrdə sınınar. Atalar demişkən: «dost yaman gündə tanınar», «cəsuru döyüş, müdrik adamı qəzəb, dostu ehtiyac sınayar».

Yoldaşa, dostu yüksək tələbkarlıqla yanaşmağı biz öyrənməliyik. Həssas və qayğıkeş yoldaş, sədaqətli dost, dostlarının nöqsanlarına qarşı amansız, prinsipial və son dərəcə tələbkar olar. O, bütün nöqsanları açıq və kəskin deyir.

Bəzi kiçik yaşlı məktəblilər yoldaş və dostun nöqsanını kollektiv qarşısında açıb göstərmək hallarını «yoldaşı satmaq» kimi qiymətləndirirlər. Bu doğru deyildir. Dostun nöqsanına göz yummaq, dostu qarşı bir növ düşmənçilikdir. Nizaminin təbirincə desək:

Çox gözəl olsa da eybi gizlətmək,
Dost dostun eybini örtməsin gərək.

Məktəblilər öz dostlarının tənqidindən inciməməli, ondan nəticə çıxarmalıdırlar. Atalar demişkən «dost ağladar, düşmən isə güldürər», «düşmənin tikəsindən dostun silləsi yaxşıdır».

Yoldaşlıq və dostluğun mühüm şərtlərindən biri qarşılıqlı hörmət və məsuliyyətdir. Təsadüfi, yalançı

dostluq bir tərəfli hörmətə əsaslandığı halda, həqiqi dostluq qarşılıqlı hörmətə əsaslanır: 239 №-li məktəbin müəllimi S.Əliyeva IV sinif şagirdləri ilə əxlaqi söhbət zamanı dedi ki, dostluqda özünü üstün tutmaq ona yuxarıdan baxmaq, şit zarafatlar etmək zərərliyədir. Çıxış edən şagirdlərdən biri şit zarafatlarla uzun illik dostluğunu necə sarsıldığından təəssüf hissi ilə danışdı. Dostu qazanmaq çətin, onu itirmək isə asandır. Odur ki, hər bir kəs dostluğu uca tutmalı, bir-birinin şəxsiyyətinə, insani ləyaqətinə toxunan sözlər deməməlidir.

Şagirdləri belə sual çox düşündürür: qızlarla oğlanlar dost ola bilərlərmi? Hansı şəraitlərdə?

Qızla oğlanın təmiz dostluğu nəinki mümkündür, habelə faydalıdır. Bu dostluğun təsiri ilə yeniyetmə və gənclər mənəviyyatca təkmilləşir, düzgün davranış təcrübəsi qazanırlar. Qızla oğlanın təmiz dostluğuna aid ədəbiyyatdan və həyatdan çoxlu misallar gətirmək olar. Lakin bu dostluğu heç də hamı düzgün qarşılamır, düzgün

ir. Belə dostluğu lağa qoyanlar, qadağan başqa mənə verənlər də olur. Bunlar səhv və əsərdir. Çünki bu halda gənclərin təmiz dostluğu qorunmur, bəzən isə gizli xarakter kəsb edir. Qızla oğlanın əsl dostluğu isə təhlükəli haldır. Əsl dostluqda yox, açıqda – hamının gözü qarşısında dostluqun aktivin işi uğrunda mübarizədə özünü

qoruyur. Bu halda, hər şeydən əvvəl əsl dostluq və dostluqun əhəmiyyətini şagirdlərə dərk etdirmək vacibdir. Dostluq və dostluğa dair müəhazirə və söhbətlərin, məsələlərin müzakirəsinin böyük əhəmiyyəti söhbətlərdə yoldaşlıq və dostluğun şərtlərini, təsadüfi dostluqdan fərqi yoldaşlıq və dostluq işləməyə və yaşamağa necə kömək etdiyini aydınlaşdırmaq lazımdır. Söhbətin aydın və təsirli olması üçün əsas şərtlər, tarixi şəxsiyyətlərin, ədəbi əsər

qəhrəmanlarının, habelə söhbət keçirilən kollektivin həyatından yoldaşlıq və dostluğa dair nümunələr gətirmək faydalıdır.

Uşaqlarda yoldaşlıq və dostluğa aid yanlış təsəvvürləri aradan qaldırmaq məqsədilə söhbətlərdən geniş istifadə etmək məsləhətdir.

Şagird təşkilatları kiçik yaşlı şagirdlərin yoldaşlıq və dostluğuna düzgün istiqamət verməli, kollektivdə səmimi mühit yaratmaq qeydinə qalmalıdır. Yoldaşlıq və dostluq birgə təlim və iş prosesində, birgə fəaliyyətdə yaranır. Bunu nəzərə alıb kollektiv tədbirlərə, birgə oyun, əmək və idman işlərinin təşkilinə diqqət artırmaq lazımdır. Bir çox şagird təşkilatları kəsilləri, bir-biri ilə soyuq münasibətdə olanları birgə işlərə cəlb edərək, onların tezliklə barışmasına nail ola bilirlər.

Məktəblərimizin mühüm vəzifələrindən biri budur ki, uşaqlar öz ətraflarında qayğı və köməyə, mehribanlıq və nəvazişə, mərhəmətə və dərdinə şərik olmağa ehtiyac duyan

adamların varlığını qəlbən duyub hiss etsinlər, onlara kömək əli uzatmağa hazır olsunlar.

Qayğıkeş və xeyirxah olmaq hər zaman yoldaşının köməyinə gəlmək uşaqları nəcibləşdirib yüksəldən çox böyük mənəvi sərvətdir. Lakin bu, əlbəttə, öz-özünə birdən-birə yaranmır, uşaqılıqdan başlayan uzun müddətli tərbiyə prosesində təşəkkül tapır. Uşaqlara lap kiçik yaşlarından başqasını hiss etməyi, ona yardım göstərərək kömək etməyi, sevinməyi bacarmaq kimi keyfiyyətlərin aşılanmağa başlanması son dərəcə mühüm əhəmiyyətə malikdir. Lakin bu işdə şəxsiyyətin uşaqılıq illərində öz sevincinin hansı mənbələrdən alması məsələsi çox vacibdir. Belə ki, adamların mənəvi siması demək olar, tamamilə bu ilk mənbədən asılı olur. Əgər sevinclər düşünülməmiş, istehlak xarakterində olmuşsa, əgər uşaq zəhmətin, əzab-əziyyətin, qəm-qüssənin, kədər və iztirabın, inciklik və haqsızlığın nə olduğunu bilmirsə, o, eqoist kimi böyüyəcək,

laqeyd və daşürəkli olacaqdır. Təcrübə göstərir ki, yalnız sevinci mənimsəyən, ona nail olmaq üçün zəhmət, gərgin mənəvi qüvvə sərf etməyən uşağın ürəyi soyuq, sərt və mərhəmətsiz olur. Belə uşaqlar dostluq və qayğıkeşlik hissələrindən uzaq olur.

Ən yüksək insani keyfiyyətdən həssaslıqdan, başqasının xoşbəxtlik və bədbəxtliyinə öz münasibətini bildirmək bacarığından başlayır. Bunsuz mənəvi gözəllik mümkün deyildir. Odur ki, uşaqları məktəbə gəldikləri ilk günlərdən mənəvi gözəllik yolunda addımlar atmağa alışdırmaq lazımdır. Hələ ibtidai siniflərdə oxuyarkən uşaqlar gündəlik həyatda rast gəldikləri adamların gözlərində və baxışlarında qüssə və kədəri, narahatlığı görə bilməlidirlər. Uşaqlıqda başqaları üçün narahat olmaq bacarığı sonralar insanın mənəvi həyatının ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilir. Bu zaman çalışmaq lazımdır ki, uşaq fikrən özünü köməyə və səmimi qayğıya ehtiyacı olan adamın yerinə qoysun, onun hissələrini yaşayıb həyəcanlansın, başqasının kədərini öz şəxsi kədəri hesab etsin. Yalnız belə olduqda o, dərddə adama necə kömək etmək barədə düşünə bilər. Bütün bunlar isə özlüyündə uşaqda insanpərvərlik hissələrinin tərbiyə olunmasına da kömək edir. Burada qarşılıqlı şəxsi münasibətlər və iki nəfərin mənəvi əlaqələri böyük rol oynayır. Çünki insan - insanı nə qədər yaxşı tanıyıb yaxından bələd olarsa, ona yardım göstərmək də bir o qədər asan olar. Başqasını hiss etməyi uşaqlara öyrətmək tərbiyə işində ən çətin məsələdir. Uşaqların əhval-ruhiyyəsinə fikir vermək müəllimlərin həmişə diqqət mərkəzində durmalıdır. Unutmaq olmaz ki, uşaqların hal və əhvalının pis olması təlim və tərbiyə işinə mənfi təsir göstərir. Ürəyində dərddə olan uşağın başına heç nə girməz. O, yalnız dərslər buraxmamaq xatirinə sinifdə oturur. Bu cür vəziyyətdə uşağın yoldaşlarına, dostlarına münasibəti dəyişir, onlardan uzaqlaşmağa cəhd edir. Bu halda adicə ehtiyatsız bir hərəkət belə ona çox ağır sarsıdıcı təsir edə

bilər. Yadda saxlamaq lazımdır ki, kədərli halları hər uşaq özünəməxsus bir tərzdə keçirir. Rəhimdilliklə deyilən söz uşaqların bəzilərinə müsbət təsir edir, onu daxilən yüngülləşdirir, başqalarına isə əksinə mənfi təsir göstərir, dərddəni daha da artırır, odur ki, burada müəllimdən çox böyük pedaqoji ustalıq tələb olunur. Kədərli uşağa elə yanaşılmalıdır ki, onun dərddə üstünə dərddə əlavə etmədən təskinlik verib, könlünü almaq mümkün olsun.

Əlbəttə, kədərə düşərək olan uşaq dərslərə əvvəllərdəki kimi hazırlaşma bilməz. Burada günahkar uşaq deyil, ona qəm-qüssə gətirən hadisədir. Ona görə də bu vəziyyətdə uşaqdan dərslər soruşmaq, çalışqanlıq tələb etmək mümkün olmaz. Hətta ondan nə baş verdiyini xəbər almaq da məsləhət görülmür. Çünki olmuş əhvalatı yenidən xatırlamaq uşaq üçün heç də asan deyildir. Əgər uşaq müəllimə etibar edib, onu özünə dost bilirsə, o zaman kədərini səbəbi haqqında danışmağa başlayacaqdır. Yox, əgər uşaq susursa, bu halda ondan danışmağa təkid etmək, bununla da, yaralı uşaq könlünə toxunmaq yolverilməzdir.

Yaşlılarla uşaqlar arasındakı emosional-əlaqə münasibətlərdə ən eybəcər hal ondan ibətdir ki, bəzi müəllimlər: «sən öz kədərini şişirdirsən» - deyərək müraciət etməklə mənasız mühakimələr yürüdü, bu yolla da uşaqların kədərli hissələrini dağıtmağa çalışırlar.

Müəllim uşaqların qəlbinə yol tapmağı bacarmalıdır.

Bu yol uşağa həssas münasibətlərdən, dostluq və qayğıkeşlikdən keçir. Uşaq kədərini hansı mənbələrlə bağlı olub-olmamasına baxmayaraq, burada həmişə ümumi bir cəhət olur. Bu, uşağın kədərli və qüssələli gözləridir... Orada elə bil onun bütün mənəvi aləmi hiss olunur. Bədbəxtlik üz verən uşaq kədərli hissələrdən ayrılı bilmir və onun gözüne heç nə görünmür. Belə halda bu balaca insana ən yaxşı kömək onun dərddə və müqəddəs şəxsi hissələrinə toxunmadan kədərini şərik olmağı bacarmaqdır. Digər halda heç bir təşəbbüs müsbət nəticə

verə bilməz. Məsələn, kobud müdaxilə uşaqları hirsəndirə bilər. Ruhdan düşməmək, ümitsiz olmaq, özünü ələ almaq və s. bu kimi məsləhətləri isə, əgər onlar əsl insani hisslərlə bağlı deyilsə, onlar yersiz boşboğazlıq kimi qəbul edirlər. Odur ki, belə hallarda müəllim çox incə və ehtiyatlı hərəkət etməlidir. Müəllimin emosional – mənəvi mədəniyyətə malik olması olduqca zəruridir. O, belə bir keyfiyyətə

ürəkyananlıq hissini oyanmasına kömək etdi. Bir neçə gündən sonra Nəsinin soyuqdəymə nəticəsində xəstəxanaya düşdüyünü eşidən sinif yoldaşları istirahət günü hamılıqla ona baş çəkməyə getdilər. Bu, məhz müəllim söhbətinin uşaqlarda əmələ gətirdiyi yoldaşlıq, ürəkyananlıq və qayğıkeşlik hissələrinin səmərəsi idi.

Yoldasının halına yarımaq və ona qayğı göstərmək

şagirdlərdə deyil, həm də bütün uşaqlarda xeyirxah hərəkətlərə hazır olmaq ehtirası oyatmaq olduqca əhəmiyyətlidir. Lakin bu həvəs insan qəlbinə yalnız o zaman nəcibləşdirir ki, xeyirxahlıq etmək arzusu artıq fərdi fəaliyyətə çevrilmiş olsun. Bu, eyni zamanda o deməkdir ki, uşağın nəcib hissləri ilə xeyirxah hərəkətləri arasında dialektik əlaqə vardır və bunlar bir-birinə qarşılıqlı surətdə təsir göstərir.

Uşaqlarda nəcib hisslərin inkişafında həyatda rast gəldikləri ayrı-ayrı hadisələr çox mühüm rol oynayır. Uşaq qəlbi incə və yumşaq olduğu üçün başqasının ağır vəziyyətini gördükdə ona tez acıyır və kömək etməyə çalışır. Belə hadisələrə biz məktəb həyatında tez-tez rast gəlirik. Məsələn, iş təcrübəsini öyrəndiyimiz 239 №-li məktəbdə bir dəfə üçüncü sinif şagirdləri köhnə tanışlarından olan bir qocanı yoluxmağa gedəndə görürlər ki, o, tək –tənha yaşayır və vəziyyəti ağırdır. Şahidi olduqları bu hadisə uşaqlarda tənhalığın çox çətin olması hissini oyatdı. Onların qocaya yazığı gəldi, ona qayğıkeşlik göstərməyə başladılar. Amma onlar qocaya hər dəfə köməklik göstərərkən bunu həvəslə edir və qayğıkeşlikdən böyük həzz alırdılar.

Belə misalların sayını daha da artırmaq olar. Bunlar göstərir ki, insan ürəyi uşaq yaşlarında xüsusilə həssas olur. Odur ki, insanın sevinc və kədərinə həssaslıq və qayğıkeşlik əsasən uşaq illərində tərbiyə edilir. buna görə də uşağın məktəbə gəldiyi ilk günlərdən etibarən bu məsələ müəllimlərin və pedaqoji kollektivin diqqətində olmalıdır. Onlar bütün imkanlardan bacarıqla istifadə yolu ilə uşaqlarda yoldaşlıq, dostluq, qayğıkeşlik və xeyirxahlıq kimi nəcib hisslərin tərbiyə edilməsinə çalışmalı, onlarda bu keyfiyyətlərin gündəlik davranış normalarına çevrilməsinə nail olmalıdır.

Başqa əxlaqi keyfiyyətlər kimi, qarşılıqlı yoldaşlıq yardımı da birdən-birə yaranmır və irsi olaraq keçmir. O,

insanın bütün həyatı boyu formalaşır. Bunun ən mühüm dövrü uşaqlıq və gənclik illəridir. Şagirdləri qarşılıqlı yoldaşlıq yardımı ruhunda tərbiyə etmək vəzifəsi də məhz buradan doğur.

Təlim prosesində qarşılıqlı yoldaşlıq yardımının əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, o, şagirdlərə qarşılıqlı yardım vərdisləri aşılamaqla yanaşı, onlar arasında intizamı yüksəldir, dostluq və yoldaşlıq münasibətlərini möhkəmləndirir, kollektivçilik, yoldaşlıq və kollektiv qarşısında məsuliyyət hissi tərbiyə edir. Həm ayrı-ayrı şagirdlərin sinif kollektivi üçün, həm də sinif kollektivinin hər bir şagirdin müvəffəqiyyəti üçün məsuliyyətini artırır. Nəticədə təlim və tərbiyənin keyfiyyəti də lazımı qədər yüksəlmiş olur.

Məlumdur ki, kollektivin möhkəmləndirilməsi və tədris prosesində yüksək müvəffəqiyyətlər qazanılması üçün əsas şərtlərdən biri şagirdlərdə öz yoldaşlar qarşısında məsuliyyət hissini inkişaf etdirilməsidir. Bu isə qarşılıqlı yoldaşlıq yardımı vasitəsi ilə əldə edilir.

Təcrübə göstərir ki, şagirdlər arasında qarşılıqlı yardımın təşkili onlarda yoldaşlar və kollektiv qarşısında məsuliyyət hissini əmələ gəlməsinə və inkişafına kömək edir. Bu, elə bir faktla izah edilə bilər ki, kömək göstərən şagird yoldaşının müvəffəqiyyəti və qeyri-müvəffəqiyyəti üçün dərin həyəcan keçirir. Çünki yoldaşına kömək etmək ona tapşırılmışdır və o, tapşırığın yerinə yetirilməsi üçün məsuliyyət daşıyır.

Dərstdən sonra çox vaxt belə bir maraqlı hadisəyə rast gəlmək olur: yaxşı oxuyan şagirdlər sinifdə qalan bir qrup şagirdə ən çətin qaydaları aydınlaşdırır. Bu cür hallar müəllimin məsləhəti ilə də ola bilər. Lakin qarşılıqlı məsuliyyət hissi möhkəmləndikdə kömək üçün yoldaşlarına şagirdlər özləri müraciət edirlər.

Dərs keyfiyyətinin yüksəldilməsində geridə qalanlara kollektiv yardım xüsusi rol oynayır. Bu və ya digər üzürlü

səbəbə görə geri qalan şagirdə bütün sinfin köməyi şagirdin sinifdə qalması, yaxud məktəbdən xaric edilməsi təhlükəsini aradan qaldırır. Məsələn, Bakı şəhəri 83 №-li məktəbdə IV sinif şagirdi Surə bir neçə dərstdən geri qalırdı. Sinif yoldaşları ona kömək etməyi qərara aldılar. Dərs başlamazdan qabaq hər bir fəndən onun hazırlığını yoxladılar. Başa düşmədiyini aydınlaşdırdılar. Nəticədə Surə müvəffəqiyyətlə oxumağa başladı.

Bu cür köməkliliyin tərbiyəvi əhəmiyyəti təkcə onunla deyildir ki, Surə geriliyini ləğv etdi. Həm də ondadır ki, bir şagirdə kollektiv köməklik sinif kollektivini daha da yekdilləşdirdi, şagirdlərə ümumi qüvvə ilə müsbət nəticə əldə etmək təcrübəsi verdi. Bu bir də ona görə əhəmiyyətlidir ki, kollektivin qüvvəsi məhz dərs öyrənmək kimi fərdi sahədə birləşdirildi.

Qarşılıqlı yoldaşlıq yardımı və qayğıkeşlik kollektivin möhkəmləndirilməsində deyil, həmçinin ümumməktəb kollektivinin möhkəmləndirilməsində də böyük əhəmiyyəti vardır.

Məktəbdə bəzən belə hallara rast gəlirik. Sinif kollektivi sağlam və möhkəmdir. Kollektiv üzvləri arasında qarşılıqlı yoldaşlıq yardımı və qarşılıqlı tələbkarlıq kimi gözəl münasibətlər hökm sürür. Onlar öz sinfini sevir, onun şərəf və şöhrətini qoruyur, müvəffəqiyyətləri ilə fəxr edir. Ancaq təəssüf ki, onlar özlərini məktəb kollektivinin üzvü kimi hiss etmirlər. Ümumiyyətlə, onlarda məktəbə laqeyd münasibət hiss olunur. Hətta onlar bəzən öz siniflərini başqa sinifə qarşı qoyurlar. Özləri ilə paralel sinfin aşağı müvəffəqiyyətlə oxuması onları əsla narahat etmir. Təki onların sinfi birinci yerdə olsun.

Belə fərdiyyətçilik ruhunu aradan qaldırmaq üçün əsas vasitələrdən biri siniflər arasında qarşılıqlı köməkliliyin təşkil edilməsi, ilk (sinif) kollektivlər arasında qarşılıqlı yoldaşlıq yardımı münasibətlərinin genişləndirilməsindən ibarətdir. Siniflər arasında qarşılıqlı yoldaşlıq yardımının

genişlənməsi şagirdlər və sinif kollektivləri arasında dostluq və yoldaşlıq münasibətlərini möhkəmləndirir, şagirdləri ümumi məqsəd (məktəbin bütün şagirdlərinin yaxşı oxuması) uğrunda birləşdirir, eləcə də ümumi məktəb kollektivinin yekdilliyinə səbəb olur.

Burada yuxarı sinif şagirdlərinin aşağı sinif şagirdlərinə köməkliliyini təşkil etməyin də xüsusi əhəmiyyəti var. Belə köməkliliyin təşkili və həyata keçirilməsi ayrı-ayrı siniflər arasında səmimi yoldaşlıq münasibətlərinin yaradılmasına və inkişaf etdirilib möhkəmləndirilməsinə gətirib çıxarır. Bu yuxarı siniflərin aşağı siniflər üzərində hamiliyində daha parlaq nəzərə çarpır.

Hamiliyin məzmunu ondan ibarətdir ki, yuxarı sinif şagirdləri ayda bir-iki dəfə bütün siniflə hamısı olduqları sinifə gəlir, dəftər və dərsliklərin vəziyyətini yoxlayır, sinifdənkənar işləri və dərs müvəffəqiyyətləri haqqında soruşurlar. Köməyə ehtiyac hiss edən müəyyənləşdirir, oxumağa həvəsi olmayanı dərsə təhrik edir. Belə kollektiv görüşdən sonra yuxarı sinif şagirdləri aşağı sinif şagirdlərinə fərdi və kollektiv köməklik göstərirlər.

Belə qarşılıqlı yoldaşlıq yardımı nəticəsində həm aşağı və həm də yuxarı sinif şagirdlərinin müvəffəqiyyəti nəzərə çarpacaq dərəcədə yüksəlir. Bu yaxınlaşmaya səbəb təkcə köməyin səmərəli təşkil edilməsi deyil, həm də köməkliliyin şagirdləri müstəqil işə təhrik etməsi, həvəs oyatmasıdır.

Beləliklə, qarşılıqlı yoldaşlıq yardımının hamilik formasında genişlənməsi dərs keyfiyyətini yüksəldir, siniflər və şagirdlər arasında səmimi münasibətləri inkişaf etdirir və ümumi məktəb kollektivini möhkəmləndirir.

Qarşılıqlı yardım prosesində əldə ydilən mənəvi təcrübə şagirdlərdə xeyirxahlıq, qayğıkeşlik, ətrafındakıların ehtiyaclarına həssaslıqla yanaşmaq bacarığı kimi qiymətli sifətlər aşılayır. Əgər adi həyatda biz bəzən gənc oğlan və qızların laqeydliyinə, onların insan bədbəxtliyin-

dən yan keçmələrinə rast gəliriksə, bu o deməkdir ki, uşaqlıqda onlar humanist hərəkətlər etməyiblər, ətrafındakılara təmənnəsiz köməklik göstərməyiblər. Yalnız yoldaşlara, qocalara, ailələrə kömək etməkdən sonsuz mənəvi zövq alan, özgənin sevincindən məmnunluq hiss edən uşaqlar qayğıkeş, həssas və xeyirxah böyüyürlər.

Yaddan çıxarmaq olmaz ki, qarşılıqlı yoldaşlıq yardımı dostluğun yaranması və möhkəmlənməsi üçün ən yaxşı şərtidir. Çünki belə bir köməklik təşkil edildikdə şagird bir və ya bir neçə şagirdlə dostcasına qarşılıqlı münasibətlərə girir və ya əvvəlki dostluq münasibətlərini daha da möhkəmləndirir.

Qabaqcıl müəllimlər təkcə çətinliyi yüngülləşdirməyə, sadələşdirməyə çalışmırlar. Əksinə, nəinki kollektivi, hətta ayrı-ayrı şagirdləri belə çətinliyi aradan qaldırmağa yönəldirlər. Nəticədə quru sözdə deyil, əməli işdə uşaqları qayğıkeşliyə təhrik edən şərait yaranır, əsası təmiz və nəcib olan bir dostluq başlanır.

Məsələn, Bakı səhəri 239 №-li məktəbdə IV sinif

üçün bir sıra təşəbbüs göstərildi. Lakin bütün bunlar heç bir nəticə vermədi.

Nəhayət bir gün belə bir hadisə baş verdi: dərstdən sonra sinif kollektivi kinoya gedirdi. Sabir nədənsə çantasını itirmişdi. O, bundan doluxsunub valideynlərinin onu danlayacağını söylədi. Müəllim bu hadisədən tərbiyə üçün tez istifadə etməyi qərara aldı. Sabirin sinif yoldaşlarına təklif etdi ki, pul toplayıb ona indicə sumka alsınlar. Şagirdlər məmnuniyyətlə razılaşdılar. Sabirə sumka və dərs ləvazimatı aldılar. Bu hərəkət çətin vaxtda yoldaşının dadına çatmaq Sabirə böyük təsir göstərdi. O, bu hadisədən sonra yoldaşları ilə ünsiyyət bağlamağa, mehriban olmağa, onlara qayğıkeşlik göstərməyə başladı. Sonralar hər hansı zərurət ucundan köməklik göstərmək lazım gəldikdə birinci olaraq Sabir səsələnirdi.

Bu misal göstərir ki, yoldaşlıq köməyi, lazımı dəqiqələrdə yoldaşının dadına çatmaq, hətta çətin islah olunan kimi görünən şagirdə də kollektivə etibar doğurur. Ona aydın olur ki, əsl dostluq şagirdlə kollektiv arasında

Başqa əxlaqi sifətlər kimi qarşılıqlı yardımın da tərbiyə edilməsi ən kiçik yaşlardan ailədə və uşaq bağçalarında başlayır. Lakin onun ən əhəmiyyətli dövrü məktəb yaşlarıdır. Çünki öz davranışlarını və başqalarının hərəkətlərini dərk edib qiymətləndirməyi bacarmaq qabiliyyəti uşaqlarda əsasən bu yaşlarda yaranmağa başlayır. Məhz buna görə də şagirdlərdə qarşılıqlı yoldaşlıq yardımını hissini tərbiyə edilməsinə onların məktəbə daxil olduğu günlərdən başlamaq lazımdır.

Məlumdur ki, şagirdlərin məktəbə gəldiyi ilk günlərdən əsas fəaliyyət növü dərstdir. Odur ki, bundan tərbiyə işi üçün fəal istifadə edilməlidir. Çünki dərş şagirdləri qarşılıqlı yoldaşlıq yardımını ruhunda tərbiyə etmək, onlara kollektivdə mənəvi həyat və əmək təcrübəsi əldə etmək imkanı verir. Dərs prosesindən düzgün istifadə etdikdə şagirdlərdə kollektiv qarşısında borc və məsuliyyət hissi, yoldaşlarına qayğı, ümumi mənafeyi şəxsi mənafeədən üstün tutmaq kimi gözəl keyfiyyətlər yaranır ki, bunlar da öz növbəsində qarşılıqlı yardım hissini inkişafına kömək edir. Buradan belə bir zərurət meydana çıxır ki, şagird kollektivinin tərkibi və uşaqlarda əxlaqın necə element

Qarşılıqlı yoldaşlıq yardımını, qayğıkeşlik hissini tərbiyə edilməsində şagirdlərin xeyirxah hərəkətlərinin rəğbətlə qarşılınmasının da böyük əhəmiyyəti vardır. Şagirdlərin yoldaşlarına köməklik məqsədilə etdiyi hər bir yaxşı hərəkəti heç bir zaman unudulmamalıdır. Buna laqeydlik göstərilməməlidir. Sınıfəki faktlardan istifadə edərək öz sinif yoldaşlarına qayğı bəsləyən, hər hansı bir sahədə ona köməklik göstərən şagirdləri mütləq qeyd etmək lazımdır.

Şagirdin hər bir yaxşı hərəkəti müəllim tərəfindən rəğbətlə qarşılənıqda, bu başqa şagirdlərə də müsbət təsir göstərir, onları da bu cür hərəkətlər göstərməyə şirnikləndirir. Çox vaxt belə hallara təsadüf edilir. məsələn, öz qələmini ehtiyacı olan başqa yoldaşına verdiyi üçün müəllim şagirdi tərifləyirsə, sonralar lazım gəldikdə şagirdlərin çoxunda sinif yoldaşlarına öz köməkliyini təqdim etmək arzusu doğur.

Rəğbətəndirmə tədbirləri müxtəlifdir. Burada şifahi tərifləmədən başqa, yoldaşlarına fəal köməklik göstərən şagirdləri qəzet vasitəsi ilə təbrik etmək, tərifləmək, şəklini

şagirdlərin ictimai-faydalı əməkdən boyun qaçırmalarına qarşı mübarizə prosesində əldə edirlər. Bu halda əldə edilən mənəvi təcrübə onların həyata hazırlaşmasında son dərəcə əhəmiyyətli rol oynayır. Onu sözlə aşılamaq mümkün deyildir. O, yalnız kollektiv əməkdə əldə edilir. Deyilənlərdən belə nəticə çıxır ki, birgə əmək və ümumi mənafe şagirdlərin qarşılıqlı yoldaşlıq yardımı, qayğıkeşlik ruhunda tərbiyə edilməsində həlledici amillərdən biri kimi çıxış edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, uşaqları əməkdaşlığa, qarşılıqlı yardıma, qayğıkeşliyə, xeyirxahlığa öyrətmək heç də asan deyildir. Bu uzun və mürəkkəb prosesdir və bu, müəllimdən, xüsusən də ilin əvvəlində, göstərdiyimiz keyfiyyətlərin uşaqlarda yaranması üçün əsas şərtlərdən biri şagirdlər arasında qarşılıqlı yardım təşkil etmək və onu dəfələrlə təkrarlamaq, ardıcıl məşq etməkdən ibarətdir. Belə bir məşq (təkrarlamaq) nəticəsində şagirdlər nisbətən daha möhkəm qarşılıqlı yoldaşlıq yardımı vərdisləri əldə edirlər.

Şagirdlər arasında qarşılıqlı yoldaşlıq yardımı, qayğıkeşlik münasibətləri tərbiyə edərkən müəllim qarşılıqlı yoldaşlıq yardımının, qayğıkeşliyin sadə formalarından mürəkkəb formalarına kimi getməlidir. Çalışmaq lazımdır ki, bunun üçün müxtəlif formalardan istifadə olunsun və başqa uşaqların fəaliyyətlərinin müxtəlif sahələrini əhatə etsin.

2.4. Kiçik yaşlı məktəblilərin şüurlu intizam tərbiyəsi

Şüurlu intizam və yüksək mütəşəkkillik, cəmiyyətimizdə qəbul edilmiş qanun və qaydalara hər bir vətəndaşın sözsüz olaraq əməl etməsi əxlaqın ayrılmaz hissəsidir. Çünki intizam insanın həyatının nizamıdır, ömrün düzgün istiqamətləndirilməsidir.

İntizam hər bir niyyətin təzahürüdür, intizam hər bir insanda potensial surətdə mövcud olan fiziki və intellektual

qüvvələrin səfərbəriyə alınması və bu qüvvələrdən daha səmərəli istifadə edilməsi deməkdir. İntizamsız insanın həyatı nizamsız, qaydasız və qarışıq vəziyyətdə olardı... Möhkəm intizam eyni zamanda bizim istirahətimiz üçün də zəruri şərtidir. Bizim intizamımız qorxuya, təkidə, məcburiyyətə əsaslanan intizam deyil, yüksək əxlaqi şüura, dərin inama, möhkəm əqidəyə əsaslanan şüurlu intizamdır. Şüurlu intizam insanı həqiqi işgüzarlığa, yaradıcılıq fəallığına sövq edir¹.

Ümumtəhsil məktəbi şagirdləri elə tərbiyə etməyə çalışır ki, onlar öz vətəninin ləyaqətli vətəndaşı olsunlar, bütün sahələrdə böyük öndərimiz H.Əliyevin vəsiyyətlərinə yüksək səviyyədə əməl etsinlər, ölkəmizin və sülhün müqəddaratı üçün tarixi məsuliyyətin yükü altında sarsılmasınlar, eyni zamanda təcridcən müasir həyat tərzinə alışsınlar.

Buna görədir ki, ölkəmizdə bütün vətəndaşların, o cümlədən, gənc nəslin şüurlu intizam tərbiyəsinə ciddi diqqət yetirilir, Vətənimizin ləyaqətli qurucusu olan yüksək şüurlu insan yetişdirilməsi məsələsi bütün işimizdə böyük yer tutur.

Bütün ölkəmizdə şüurlu intizamı, əmək, istehsal, dövlət intizamını yüksəltmək, cəmiyyətimizin qanunçuluğunu möhkəmləndirmək sahəsində xeyli işlər görülmüşdür. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, hələ də bəzi məktəblərdə hər bir kollektivin yüksək şüurlu insan tərbiyə edən mərkəzə çevrilməsi üçün yaradılan imkanlardan kifayət qədər istifadə olunmur və bu sahədə tərbiyə işini daha da yaxşılaşdırmağa ehtiyac vardır.

Məktəb praktikasında intizam məsələləri tərbiyə məsələləri ilə, xüsusən ideya və əxlaq tərbiyəsi məsələləri ilə bağlıdır. İntizam – tərbiyənin aynasıdır.

İnsanı tərbiyə etmək, ona yalnız müsbət keyfiyyətlər

¹ Z.Göyüşov. Fəzilət və qəbahət. Azərbaycan, Bakı-1972, səh. 319-325.

aşılamaqla məhdudlaşmır, həm də adamın şüur və davranışında təsadüf edilən müxtəlif xarakterli mənfi halların, ictimaiyyətə zidd hərəkətlərin, qayda-qanun pozğunluqlarının, o cümlədən, intizamsızlıq hallarının aradan qaldırılmasını nəzərdə tutur. Belə halların qarşısı vaxtında alınmasa, mənəviyyətə şikəst adamlar yetişər. Bu cür adamlardan isə cəmiyyətimiz zərər çəkər.

Etiraf etməliyik ki, öz yüksək mədəniyyəti, nəcib əxlaqı, ciddi intizamı ilə başqalarına nümunə olası minlərlə namuslu vətəndaşlarla yanaşı, sözü ilə işi bir-birinə uyğun gəlməyən, ictimai davranış qaydalarını kobud pozan adamlara hələ də təsadüf edilir. Belələri məktəblilər arasında da vardır.

Ölkəmizdə yüksək dərəcədə şüurlu, intellektual əxlaqı ruhunda tərbiyəlanmış uşaq və gənclərin yetişdirilməsi mühüm və vacib vəzifələrdən biridir. Gənc nəslin tərbiyəsində əldə etdiyimiz çox böyük nailiyyətlərlə bərabər tərbiyə işlərində buraxılmış səhvlərin nəticəsində hələ də yeniyetmə və gənclərimiz arasında məktəbdə, ictimai yaşayış qaydalarını pozan, yaşlılara hörmət etməyən, nəzakət gözləməyən, öz şəxsi rahatlığını ictimai mənfəətdən üstün tutan, əməyə ağır bir yük kimi baxan, çətinliklərdən qorxaraq özünə yüngül iş axtaranlara rast gəlmək olur. Belə yeniyetmə və gənclər sağlam uşaq və gənclər kütləsi içərisində nə qədər az olsa da bizi narahat etməyə bilməz. Çünki hər bir uşaq və yeniyetmə gələcəyin qurucusudur. Biz bu məsələdə simasızlıqla və məsuliyyəti öz üzərindən götürüb, başqasının üzərinə atmaq təsəbbüsləri ilə razılığa bilmərik. Tərbiyə işinin xüsusiyyətinə əsaslanaraq, bu yoldan istifadə edənlər vardır.

Bu xüsusiyyət ondan ibarətdir ki, uşaq və yeniyetmələrin yetişdirilib tərbiyə edilməsi ilə məşğul olan müəssisələr və şəxslər çox olur: uşaq bağçası, məktəb, məktəbdənkənar uşaq müəssisələri, ailə, müəllimlər, tərbiyəçilər, valideynlər.

Uşağın düzgün inkişafı üçün bütün tərbiyə ocaqları əlbir işləməli, uşağın müəllim və tərbiyəçilərinin təsiri vahid istiqamətdə getməlidir. Əgər biz bəzi uşaq və yeniyetmənin, habelə gənc oğlan və qızların inkişafında bir və ya bir çox qüsurları görürüksə, deməli tərbiyə ocaqlarının birində, ya bir neçəsində tərbiyə işi düzgün qurulmamışdır.

İntizamlılıq, cəmiyyətimizdə qoyulmuş qaydalara, davranış tələblərinə şüurlu münasibət hazırkı şəraitdə mənəvi tərbiyənin əsas göstəricilərindən biridir.

İntizam anlayışından intizamlılıq anlayışı meydana gəlir. İntizamlılıq – şəxsiyyətin əsas xüsusiyyəti, ləyaqəti və əlaməti, əxlaqi keyfiyyətidir.

Şüurlu intizam tərbiyəsi davranış mədəniyyəti, ictimai yerlərdə özünü apara bilmək, adamlara qarşı nəzakətlik, xeyirxahlıq, qayğıkeşlik, diqqətlik, səliqəlilik, zəifə, ehtiyac hiss etməyə kömək etmək bacarığı və səyi kimi insani keyfiyyətləri nəzərdə tutur. Davranış mədəniyyəti və intizamlılıq bir-birilə sıx surətdə əlaqədardır. Əxlaq tərbiyəsinin bütün başqa sahələri kimi intizam və mədəni davranış tərbiyəsi də təlim-tərbiyə işinin bütün sistemi ilə həll edilməlidir. Yalnız bu halda gənclər tərəfindən lap uşaqlıqdan mənimsənilən intizam qaydaları və davranış normaları cəmiyyətimiz üçün və hər bir adam üçün tərbiyəlilik adlanan çox qiymətli keyfiyyətə çevrilir. İntizamsız adam başqası ilə ünsiyyətdə mədəni ola bilməz.

Beləliklə, şüurlu intizamın mahiyyəti və insan şəxsiyyətinin təşəkkülündə əhəmiyyəti bu dediklərimizdən xeyli dərəcədə aydın olur. Fikrimizcə, konkret olaraq şüurlu intizam nədir? – sualına belə cavab vermək düzgün olar. Şüurlu intizam – şagirdlər tərəfindən Vətən və xalq qarşısında öz vətənpərvərlik borclarının başa düşülməsi, qoyulmuş qanunların, davranış qaydaları və normalarının, vəzifə və tapşırıqların yerinə yetirilməsinə şüurlu münasibət

deməkdir¹. Kollektivın mənafeyi ilə hesablaşmaq, mübarizədə müstəqillik və qətiyyətlik, könüllü tabelik üzərində qurulmuş intizam deməkdir; «şagirdlər üçün qaydalar»ın, məktəb rejiminin bütün tələblərinin, birgəyaşayış qaydalarının və uşaq ictimai təşkilatları vəzifələrinin sözsüz və şüurlu surətdə yerinə yetirilməsi deməkdir. İntizam olmadan yaxşı oxumağın, elmlərin sirlərinə yiyələnməyin, alovlu mübariz kimi böyüməyin mümkün olmamasının başa düşülməsi deməkdir².

Pedaqoji lüğətdə göstərilir ki, intizam təlim, bacarıq

müəyyən qayda və tələblərə ona görə riayət edirlər ki, həmin qayda və tələblərə daxilən inam bəsləyirlər. Şagirdlər bütün qayda və tələblərin məna və əhəmiyyətini məhz şüurlu intizam sahəsində başa düşürlər. Məktəbdə şüurlu intizam tərbiyəsi o deməkdir ki, şagird Vətən və xalq qarşısında öz vətəndaşlıq borcunu basa düşsün, qəbul olunmuş qanunları, davranış qaydaları və normaları, vəzifə və tapşırıqları kor-korana deyil şüurlu surətdə yerinə yetirsin, kollektivin, əksəriyyətin mənafeyi ilə hesablaşsın,

1. «Məktəbdə intizam» kitabı, Bakı, «Gənclik» nəşriyyatı, 1989, s. 10.

2. «Məktəbdə intizam» kitabı, Bakı, «Gənclik» nəşriyyatı, 1989, s. 10.

3. «Məktəbdə intizam» kitabı, Bakı, «Gənclik» nəşriyyatı, 1989, s. 10.

4. «Məktəbdə intizam» kitabı, Bakı, «Gənclik» nəşriyyatı, 1989, s. 10.

5. «Məktəbdə intizam» kitabı, Bakı, «Gənclik» nəşriyyatı, 1989, s. 10.

6. «Məktəbdə intizam» kitabı, Bakı, «Gənclik» nəşriyyatı, 1989, s. 10.

7. «Məktəbdə intizam» kitabı, Bakı, «Gənclik» nəşriyyatı, 1989, s. 10.

8. «Məktəbdə intizam» kitabı, Bakı, «Gənclik» nəşriyyatı, 1989, s. 10.

9. «Məktəbdə intizam» kitabı, Bakı, «Gənclik» nəşriyyatı, 1989, s. 10.

10. «Məktəbdə intizam» kitabı, Bakı, «Gənclik» nəşriyyatı, 1989, s. 10.

11. «Məktəbdə intizam» kitabı, Bakı, «Gənclik» nəşriyyatı, 1989, s. 10.

12. «Məktəbdə intizam» kitabı, Bakı, «Gənclik» nəşriyyatı, 1989, s. 10.

13. «Məktəbdə intizam» kitabı, Bakı, «Gənclik» nəşriyyatı, 1989, s. 10.

14. «Məktəbdə intizam» kitabı, Bakı, «Gənclik» nəşriyyatı, 1989, s. 10.

15. «Məktəbdə intizam» kitabı, Bakı, «Gənclik» nəşriyyatı, 1989, s. 10.

16. «Məktəbdə intizam» kitabı, Bakı, «Gənclik» nəşriyyatı, 1989, s. 10.

17. «Məktəbdə intizam» kitabı, Bakı, «Gənclik» nəşriyyatı, 1989, s. 10.

cəmiyyət qarşısında ictimai borc və məsuliyyət hissini dərk etməsi əsasında cəmiyyətdə qəbul olunmuş norma və qaydaları dəqiq və mütəşəkkil surətdə yerinə yetirməsi ilə səciyyələnən sifətdir, keyfiyyətdir¹.

İntizama aid norma və qaydalar adətən kollektivə, ictimai işə, cəmiyyətə, əməyə, dövlətə və s. olan münasibətlərdə təzahür edir. Buna görə də kollektivlərin ictimai iş və əmək sahələrinin (yəni tətbiq sahələrinin) özləri kimi, əvvəllərdə qeyd edildiyi kimi intizamın da müxtəlif növləri var: dövlət intizamı, hərbi intizam, əmək intizamı, maliyyə intizamı, məktəb intizamı vəs.

İntizamın bu növlərinin prinsiplial məsələlərdə eyniyyət təşkil edən ümumi cəhətləri ilə yanaşı, tətbiq sahələri ilə əlaqədar hər birinin spesifik xüsusiyyətləri də olur. Odur ki, məsələn, «müqavilə intizamı» ilə «hərbi intizamı», yaxud «hərbi intizamla», «sənədlər

təsirləri, digər tərəfdən uşağın özünün fəallığını əhatə edən ikitərəfli prosesdir.¹ Tərbiyə prosesində iki cəhət vəhdətdə həyata keçirilir.

Burada aydın olur ki, şüurlu intizam mənəviyyətə, əxlaqa daxildir; mənəviyyətin keyfiyyət və prinsipləri ilə sıx surətdə bağlıdır. Buna görədir ki, məsələn, tərbiyəçi, yaxud müəllim uşağı başqası ilə dalaşdığına görə tənbeh edəndə, onu intizama dəvət etməklə yanaşı, həm də onda dostluq, yoldaşlıq, insanpərvərlik kimi əxlaqi sifətlərin tərbiyəsinə təsir göstərmiş olur, uşağa özünün və yoldaşının mənliliyini qiymətləndirməyi, başqasının heysiyyətini təhqir etməməyi, nəzakətli olmağı öyrədir. Eləcə də, məsələn, sinif otağının divarını qaraladığı və partanı sındırdığı üçün uşaqla aparılan tərbiyə işi eyni zamanda həmin uşaqda xalq əmlakına doğma münasibət bəsləmək, mədəni davranış qaydalarına əməl etmək kimi müsbət əxlaqi keyfiyyətlər

etibarilə intizamlı və ya intizamsız ola bilər. Əgər şagird bu və ya digər hərəkəti edərkən başqalarının, cəmiyyətin, kollektivin mənafeyini nəzərə alırsa, kollektivçilik, humanizm, dostluq və yoldaşlıq prosesinə əsaslanırsa, onun hərəkəti, mahiyyətcə intizamlı olur; başqa cür hərəkət edəndə, yəni davranışı və rəftarı zamanı fərdiyyətçilik əhval-ruhiyyəsindən çıxış edəndə, yaxud özünü əslindən olduğundan yüksək (və ya aşağı) qiymətləndirdikdə, xoşagəlməz intizamsız hərəkətdən yaxa qurtara bilmir.

Şagirdin intizamlı olub-olmaması təhsilə, əməyə və ictimai-faydalı işlərə münasibətdə də özünü göstərə bilər. Dərslərdən qaçana, əmək qanununu pozana, ictimai-faydalı işlərdən boyun qaçırana, zəhmətə xor baxana, tənbələ intizamlı şagird demək olmaz.

Şagirdin öz davranışını düzgün idarə etməsi, intizamsız hərəkətlərə yol verməməsi, qarşısına qoyduğu məqsədə çatmaq naminə çətinliklərlə mübarizə aparması üçün, yaxud xoşa gələn (ürək istəyən), lakin kollektivin mənafeyinə uyğun olmayan hərəkətdən, zövqdən özünü çəkəndirməsi üçün ondan həm də möhkəm iradə və yetkin xarakter tələb olunur. İradəsiz, xaraktersiz adam təmkinlilikdən, təşəbbüskarlıqdan, müstəqillikdən, mütəşəkkillikdən məhrum olur. O, adətən, tənbəl, yalançı, inamsız, mətanətsiz, qətiyyətsiz, tərs olur. Bu cür adamlar asanlıqla təsir altına düşə bilər. Belə adam möhtəkirin, xəbisin, nadanın sözü ilə ən mütəşəkkil kollektivdə belə intizamsızlıq, hərc-mərclik törədir.

Şagirdlərin şüurlu intizam tərbiyəsi üzrə işləri günün tələbləri səviyyəsində qurmaq üçün hər şeydən əvvəl, bu intizamın mahiyyət və intizamsızlığı doğuran məsələlər haqqında, həmçinin uşağı intizama təhrik edən motivlər barəsində məktəblilərin özlərinin və onları tərbiyə edənlərin (valideynlərin, müəllimlərin) bilik, təsəvvür və əxlaqi

təcrübəsi ilə tanış olmaq lazımdır. Hətə tanışlıq həmin sahədəki çatışmazlıqları aradan qaldırmaq və intizamsızlığı

doğuran səbəblərə qarşı mübarizə aparmaq üçün optimal tədbirlər sistemini müəyyənləşdirib asanlıqla həyata keçirməyə əlverişli imkan yaradır.

Şagirdlərin istər ilk kollektivlərdə, istərsə də ümum-məktəb üzrə kollektiv fəaliyyətə cəlb edilməsi kollektiv möhkəmləndirir, həm də belə bir həqiqətin dərk olunmasına şərait yaradır ki, məktəbdə yüksək şüurlu intizam uğrunda mübarizə yalnız müəllimlərin deyil, şagirdlərin də ümumi işi və vəzifəsidir. Kollektivlər vasitəsilə şagirdlərin ictimai faydalı tədbirlərdə iştirakı onları intizamlaşdırır, cəmiyyət qarşısında məsuliyyət və borc hissini qüvvətləndirir.

Bax, bütün bunlara görə də pedaqoji kollektivlər, müəllimlər şüurlu intizam tərbiyəsi vəzifələrini həll edərkən, şagird kollektivinə arxalanmalı, şagird özünüidarəsini, intizamı möhkəmləndirmək uğrunda mübarizəyə cəlb etməli, məktəb kollektivinin ictimai fikrini səfərbərliyə almalıdırlar.

Tərbiyə işinin bütün sahələrində olduğu kimi kollektiv də və kollektiv vasitəsilə intizam tərbiyəsi də kiçik məktəb yaşından başlanmalıdır. Kiçik məktəblilər üçün kollektivin yaranması və tərbiyəsində müəllimin nüfuzu böyük əhəmiyyət kəsb edir. Adətən I-III sinif şagirdləri müəllimin tapşırıqları, məsləhətlərini yerinə yetirir, hər hansı tapşırığın icrası üçün müəllimə hesabat verir, müəllimin qiymətini, rəğbətini gözləyir. Bu ilk baxışda sinfin ümumi intizamına nail olan müəllim üçün tam müsbət hal kimi görünür. Lakin pedaqoqikanın kollektiv və kollektiv vasitəsilə tərbiyə prinsipi tələb edir ki, hər bir şagird tədriclə kollektivin, sinfin bir üzvü olduğunu, onun tapşırığını yerinə yetirməyə borclu olduğunu, onun əməkdə, təlimdə, oyunda müvəffəqiyyətini, kollektivinin müvəffəqiyyətinə müsbət təsirini və onun bir hissəsi

olduğunu, əksinə, pis işinin kollektivə mənfi təsirini dərk etsin. Təkcə müəllimin tapşırığını deyil, yoldaşlarının,

yerinə yetirsin, tabe olmağı bacarsın.

I-III siniflərdə dərs, təlim bütün uşaqların bilavasitə məşğul olduğu fəaliyyət növüdür. Odur ki, həmin siniflərdə kollektiv və kollektiv münasibətlər dərsdə yaranır.

Buna görə də hər bir sinifdə kollektivin yaradılması, birliyi üçün tədris prosesinin təşkili, dərsdə kollektiv işin düzgün uzlaşdırılması sinfin qarşısında ümumi məqsəd, konkret tədris tapşırığı qoymaq həlledici rol oynayır. Qarşıda qoyulmuş ümumi tədris tapşırığının həllinə sinfin bütün uşaqlarının cəlb edilməsi vacibdir. Beləliklə, müəllim sinifdə fərdi işi kollektiv işlə əlaqələndirə bilər, uşaqlarda bir-birinə mane olmadan işləmək bacarığı formalaşar, yoldaşlarının müvəffəqiyyətlərinə sevinc meydana gələr.

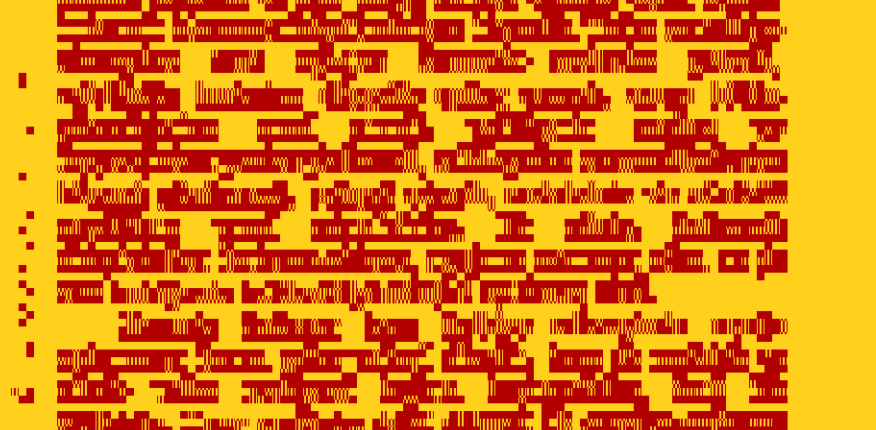
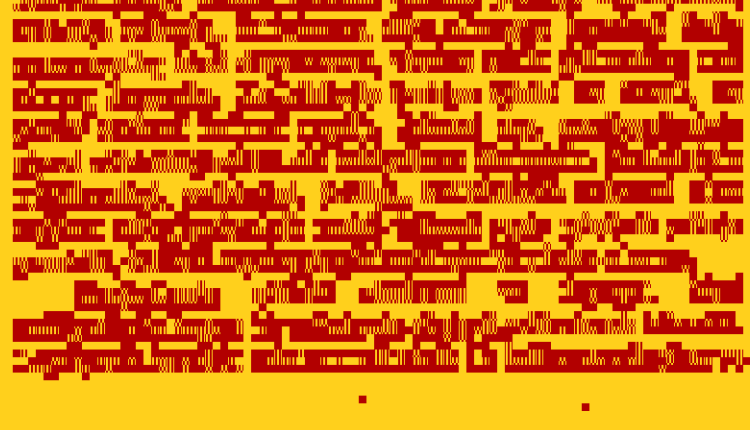
İbtidai siniflərdə kollektiv fəaliyyət növləri, kollektiv münasibətlər daha da inkişaf edir, uşaqlardan daha mürəkkəb bacarıq və vərdislər, kollektiv qarşısında məsuliyyət tələb olunur. Uşaq birliyi təşkilatları, sinif rəhbərləri və ümumiyyətlə pedaqoji kollektiv istər ilk kollektivdə, istərsə də ümumməktəb kollektivlərində hər bir şagirdə də borc, şərəf və məsuliyyət hissi tərbiyə etməlidir. Hər bir kollektivdə ictimai rəyin əsas rol oynamasına, uşaqların öz

buna qarşı laqeyidlikdən, kollektiv tələbkərliyinin olmamasından başlanılır.

Cəmiyyətimizdə ictimai yaşayış adamlardan hər yerdə – istehsalatda, məktəbdə, ictimai həyatda, küçədə, istirahət yerlərində qoyulmuş qayda və qanunlara əməl etməyi, verilən sərəncamları yerinə yetirməyi, bir sözle intizamlı olmağı tələb edir. İntizam olmasa nə birgə oxumaq, nə də birgə istirahət etmək mümkün olar.

Biz uşaqlarda şüurlu intizam tərbiyə etməyin zəruriliyindən danışırkən nəzərdə tuturuq ki, uşaq intizamın birgə yaşayış şəraitində, o cümlədən təlimdə, sinifdən xaric işlərdə, küçədə və ailədə lazım olduğunu başa düşsün və öz hərəkət və hisslərini idarə edərək, bu qaydalara əməl etsin və eləcə də müəllimlərin, valideynlərin sərəncamlarını yerinə yetirsin, öz yoldaşları arasında intizamın yaranması üçün mübarizə aparsın. Belə keyfiyyətlərlə böyüyən uşaq və yeniyetmə sonradan işdə də, ictimai yerlərdə də özünü intizamlı aparacaq, həm özü rahat yaşayacaq, həm də başqalarının rahatlığına mane olmayacaqdır.

İntizam tərbiyəsinin əhəmiyyəti ancaq bununla bitmir. Məktəbə gələndən sonra da intizam

dərsə vaxtında gəlmək, müəllim sinfə daxil olanda ayağa qalxmaq, icazəsiz oturmamaq, danışmaq istəyəndə əl qaldırmaq, verilən ev tapşırıqlarını vaxtında və səliqə ilə icra etmək və s. tələblər onu müəyyən intizamlaşdırıcı şəraitə salır. O, birgə işləməkdən ötrü intizamın zəruriliyini görür, hiss edir və ona inanır. Sonralar məktəbin rejimi, müəllimlərin izahatı, yoldaşlarının müsbət nümunəsi, məktəb şagird özünüidarə təşkilatlarının təsiri onda intizamın möhkəmlənməsinə səbəb olur. Şagirdin biliyi və yaşı artdıqca, şüuru da artır, onun intizamında şüurluluq dərəcəsi getdikcə daha üstün yer tutur.

Şüurlu intizam tərbiyəsində ailənin xüsusi rolu vardır. Cəsarətlə demək olar ki, heç bir tərbiyə sahəsində ailənin rolu və əhəmiyyəti intizam tərbiyəsində olduğu qədər böyük deyildir. Əgər biz hələ məktəbdə və məktəbdən kənarında bəzi uşaq və yeniyetmələr arasında intizamın kifayət dərəcədə yüksək olmadığını görürüksə, bunun əsas səbəbi bəzi ailələrin tərbiyə üsullarında buraxdığı səhvlərdir.

Biz bununla heç də məktəbin üzərindən intizam tərbiyəsini məsuliyyətini götürmürük. Məktəb öz növbəsində şagirdlərdə intizam tərbiyə etmək üçün vəzifəsini tək özü, ailə ilə sıx əlaqə saxlamadan, müvəffəqiyyətlə həll edə bilməz.

Ailələrin əksəriyyəti uşaqları kiçik yaşlarından qaydaya alışdırır, onlara sərəncamları yerinə yetirmək,

Lakin belə gözəl intizam tərbiyəsi nümunələri ilə yanaşı bəzi ailələrdə intizam tərbiyəsi hələ köhnə üsullar və vasitələr əsasında aparılaraq, arzu edilməyən nəticələr verir.

Valideynlərin tərbiyə işinə məsuliyyətsiz münasibətindən bəhs edərkən, biz, uşaqların nəzarətsiz saxlanması və ərköyün böyüdülməsinin zərərini nəzərdən qaçırmamalıyıq. Bu zərər uşağın bütün şəxsiyyətinin təşəkkülündə özünü göstərir və xüsusən uşağın intizamsızlığında ifadə olunur. Məktəbdən qayıdandan sonra küçədə, həyətdə nəzarətsiz qalan uşaq və ya yeniyetmə istədiyi kimi hərəkət edir, qaydasız, sərbəst davranmağa alışır və intizam tələblərinə məhəl qoymur. Ailədə ərköyün böyüdülməsinə uşaq da yenə valideyn tərəfindən heç bir tələblər verilməsinə, qadağanlar edilməsinə alışmadığından hər cür intizam qaydalarını inkar edir, özünü qaydalar və qadağanlara sıxışdırmaq istəmir.

Nəzarətsizlik və ərköylük deyil, ailə tərbiyəsində buraxılan bütün səhvlər, ailədə yol verilən bütün xoşagəlməz hərəkətlər və münasibətlər uşaqların intizamına mənfi təsir göstərir. Çünki intizam bütün tərbiyənin nəticəsidir. Uşağın ətrafında baş verən, demək olar ki, bütün hadisələr uşağın intizamına bu və ya başqa şəkildə təsir göstərir. Ata və ana arasında tez-tez dava-dalaş olması, uşaqlara münasibətdə, tələblər verilməsində

qaydasız davranışlar, uşaqların intizamına mənfi təsir göstərir. Çünki intizam bütün tərbiyənin nəticəsidir. Uşağın ətrafında baş verən, demək olar ki, bütün hadisələr uşağın intizamına bu və ya başqa şəkildə təsir göstərir. Ata və ana arasında tez-tez dava-dalaş olması, uşaqlara münasibətdə, tələblər verilməsində

qaydasız davranışlar, uşaqların intizamına mənfi təsir göstərir. Çünki intizam bütün tərbiyənin nəticəsidir. Uşağın ətrafında baş verən, demək olar ki, bütün hadisələr uşağın intizamına bu və ya başqa şəkildə təsir göstərir. Ata və ana arasında tez-tez dava-dalaş olması, uşaqlara münasibətdə, tələblər verilməsində

qaydasız davranışlar, uşaqların intizamına mənfi təsir göstərir. Çünki intizam bütün tərbiyənin nəticəsidir. Uşağın ətrafında baş verən, demək olar ki, bütün hadisələr uşağın intizamına bu və ya başqa şəkildə təsir göstərir. Ata və ana arasında tez-tez dava-dalaş olması, uşaqlara münasibətdə, tələblər verilməsində

rəğbətləndirmə və cəzalandırmanı düzgün tətbiq etməklə bərabər, valideynlər, ümumiyyətlə, ailə münasibətlərində ən xırda şeylərdə diqqətli olmalı, öz intizamına mənfi təsir edə bilən hər cür amilləri aradan qaldırmağa cəhd

yığırdırmamaq üstündə uşağa söz deməyəcəyəm ki»).

Qoyulmuş qaydaların belə pozulmasına yol verdikdə uşaq qaydaya qeyri-məcburi bir şey kimi baxacaqdır. Bununla da intizam tərbiyəsindəki bütünlük pozulur.

bilsinlər, buna inansınlar. Bu zaman onların qaydaları gözləməsi daha möhkəm olar.

Digər tərəfdən, uşaqlar bəzən intizamsız və nəzakətsiz hərəkətlərə ona görə yol verirlər ki, onlar bu hərəkətlərin pis və nalayiq hərəkətlər olduğunu lazımınca dərk etmirlər. Uşaqların həyat təcrübəsi zəif olduğu üçün onlar bir çox hallarda hansı hərəkətlərin yaxşı və hansılarının pis olduğunu başa düşmürlər. Məsələn, bəzi uşaqlar qonşu evinə girməkdən qabaq qapını döyüb icazə istəmək, başqasına zəhmət verdikdə üzr istəmək lazım olduğunu bilmirlər. Buna görə də bu qaydanı tez-tez pozurlar. Belə məsələlərdə onların heç də təsiri yoxdur. Çünki bu əxlaqi hərəkətlər haqqında ata-anaları onlarla söhbət etməmiş və

tərifləməkdə həddi aşmamalı və çalışmalıdır ki, uşaq intizam və nəzakət qaydalarını, tərifdən ötrü deyil, əxlaqi – birc kimi gözləsin.

İntizam tərbiyəsində cəzadan da istifadə edilir. Valideyn cəzaya uşaq qaydaları pozanda, sərəncamı yerinə yetirmədikdə və başqa pozğunluqlara yol verəndə əl atır.

Kiçik yaşlı məktəblilərin şüurlu intizam tərbiyəsi işində məktəb və ailə arasında mövcud əlaqə formalarından səmərəli istifadə etmək lazımdır.

Məktəbin ailə ilə əlaqə formalarından biri sinif valideyn yığıncaqlarıdır. Valideynlərlə aparılan kollektiv işin əsas formalarından biri olmaq etibarilə sinif valideyn yığıncaqları şagirdlərin şüurlu intizam tərbiyəsi işində

yerlərdə məktəblinin mədəni davranmasına valideynin nəzarəti», «Məktəblinin gün rejiminə ciddi nəzarət etmək valideynin borcudur», «Yay tətili zamanı uşaqların və yeniyetmələrin istirahətinin təşkili» və s.

Şagirdlərin şüurlu intizam tərbiyəsində məktəbin ailə ilə əlbir iş formasından **biri valideynlər üçün təşkil edilən məsləhətlərdir.** Valideynlər üçün məsləhətlər adətən fərdi iş və şagirdlərin evlərinə getmək şəklində həyata keçirilir.

Məktəb təcrübəsi göstərir ki, valideynlər üçün məsləhətlər, müasir şəraitdə daha geniş yayılmışdır. Çünki valideynlər üçün təşkil edilən məsləhətlər, məruzə, mühazirə keçirilməsi üsulundan istifadə müsbət cəhətlərə malikdir. Bunun əsas səbəbi odur ki, məsləhət həm müəllim, həm də valideyn üçün böyük praktik əhəmiyyətə malikdir. Müəllim uşağın həyat şəraiti, ailənin vəziyyəti haqqında çox şeyi öyrənir, ata-ana isə uşağının tərbiyəsi haqqında kifayət qədər məlumat əldə edir, uşağın tərbiyəsində olan nöqsanları birlikdə aradan qaldırırlar.

Şagirdlərin şüurlu intizam tərbiyəsində məktəbin ailə ilə əlaqə formalarından biri **valideynlər konfransıdır.** Belə konfransların keçirilməsinə valideynləri və ictimaiyyət nümayəndələrini cəlb etdikdə daha yaxşı nəticələr əldə etmək mümkün olur.

Həmin əlaqə formalarından yaradıcı şəkildə istifadə edən pedaqoji kollektivlər işdə müvəffəqiyyət qazanır, şagirdlərin şüurlu intizam tərbiyəsini daha da yaxşılaşdırmağa bilirlər.

İbtidai sınıf şagirdlərinin şüurlu intizam tərbiyəsi ilə bağlı pedaqoji biliklərin valideynlər arasında yayılmasının əhəmiyyəti böyükdür.

Məktəb valideynlər arasında şüurlu intizam tərbiyəsi ilə əlaqədar pedaqoji biliklərin yayılmasını müxtəlif yollarla (valideynlərin ümumməktəb yığıncaqları, valideynlər lektoriyası, universiteti, pedaqoji konfranslar, sinif valideynlər yığıncağı, fərdi söhbətlər və s.) həyata keçirir, həm

də bunu bir il deyil, uşaqların məktəbdə oxuduğu bütün müddət ərzində edir. Lakin, məktəb hər il valideynlərə eyni yeknəsək məsləhətlər verərsə, əgər valideynlər öz pedaqoji biliklərini müntəzəm surətdə tamamlayıb dərinləşdirməzsə, onda uşaqların şüurlu intizam tərbiyəsində məktəblə valideynlərin birgə işinin fəallığının artmasına ümid etmək olmaz.

Vəzifə valideynləri dalbadal bir neçə il lazımı pedaqoji biliklərə əl silahləndirməkdən ibarətdir.

Bu vəzifəni yerinə yetirmək üçün konkret şəraiti nəzərə alaraq heç olmazsa valideynlərin pedaqoji təhsilinin məzmunu və həcmi müəyyən etmək, bunu uşaqların təhsil aldıkları illərə görə planlaşdırmaq valideynlərə verilən biliyi getdikcə mürəkkəbləşdirmək lazımdır.

Bakının 190 №-li məktəbi valideynlər arasında pedaqoji biliklərin yayılmasında böyük iş görür. Məktəbdə «Pedaqoji - təbliğat» şöbəsi yaradılmışdır; bu şöbəyə məktəbin direktoru (rəhbər), valideynlər komitəsinin sədri, fəal valideynlər daxildir.

«Şöbə» pedaqoji bilikləri yaymaq üçün bütün işləri əlaqələndirir və istiqamət verir. «Şöbə»nin bütün işlərini iki əsas sahə – mühazirəçilər qrupu və valideynlərə məxsus daimi guşə görür.

Mühazirəçilər qrupuna 12 nəfər daxildir. Qrupun heyətini «şöbə» müəyyən və təsdiq etmişdir. Qrupa məktəbin yaradıcılıqla işləyən müəllimləri daxildir. Valideynlər üçün mühazirələrin mövzularına «şöbə» baxır və təsdiq edir. Məsələn, plana «Ailə və məktəb», «Ailədə məktəblinin şüurlu intizam tərbiyəsi», «Valideynin nüfuzu haqqında» və s. mövzular daxil edilmişdir.

Şöbənin təşkil etdiyi daimi «Valideynlər üçün guşə» çox maraqlıdır. Valideynlər «Guşədə» məktəb və sinif kollektivlərinin işləri ilə, ayrı-ayrılıqda hər bir şagirdin müvəffəqiyyəti və müvəffəqiyyətsizliyi ilə müntəzəm surətdə tanış olurlar.

Pedaqoji bilikləri yaymaqda, tərbiyə təcrübəsi mübadiləsində «Şöbənin» keçirdiyi konfransların ciddi əhəmiyyəti vardır. Konfransların işində həm müəllimlər, həm də valideynlər iştirak edərək özlərinin şüurlu intizam tərbiyəsi işindəki təcrübələrindən danışırlar.

«Şöbənin» apardığı pedaqoji təbliğata geniş yayılmış «sual-cavab gecələri» də daxildir.

Valideynlər arasında şüurlu intizam tərbiyəsinə dair pedaqoji təbliğatda əsas yeri işin ümumməktəb forması tutur. Bunlara: ümumməktəb valideyn yığıncaqları, məktəbdə valideynlər günü, tərbiyə işlərinə dair təcrübə mübadiləsi üzrə lektoriyalar, konfranslar və s. daxildir. Məktəb, belə ümumməktəb tədbirlərini həyata keçirməklə yetişməkdə olan nəslin, hökumətin məktəb və ailə qəşısında qoyduqları vəzifələrin yerinə yetirilməsində valideynlərin iştirakının əsas yollarını göstərməyə geniş imkan qazanır. Pedaqoji təbliğat üzrə ümumməktəb tədbirləri məktəbin valideynlər kollektivinin təşəkkül tapmasına, onun uşaq kollektivi ilə qarşılıqlı əlaqəsinin möhkəmlənməsinə kömək edir.

Müəllimlərin kollektiv işinin mərkəzi olmaq etibarı ilə pedaqoji şura valideynlər arasında şüurlu intizam tərbiyəsinə dair pedaqoji təbliğatın təşkili məsələlərini də həll edir.

Bakıdakı 190 №-li məktəbin pedaqoji şurasında pedaqoji təbliğatın vəzifələri müntəzəm surətdə həll olunur.

Pedaqoji şuraların birində, pedaqoji işin təşkili haqqında məsələ müzakirə olunmuş və pedaqoji şura pedaqoji biliklərin yayılması metodikasını işləyib hazırlamaq üçün hər bir metodbirləşmənin hansı müddətdə nə etməli olduğunu göstərmişdir. Məsələn, pedaqoji şura valideynlərin ümumməktəb və sinif yığıncaqlarının, şagirdlərin valideynləri üçün söhbət və mühazirələrin tematika və metodikasını işləyib hazırlamağı sinif rəhbərləri birləşməsinə, uşaqların hansı kitabları oxumasına

və s. valideynlərin rəhbərlik etməsi üçün məsləhətlər hazırlamağı isə humanitar fənn müəllimləri birləşməsinə tapşırılmışdır. Məktəb şurasının, məktəbin iş planının (cari və perspektiv) tərtibinə və müzakirəsinə həsr olunmuş iclasların əhəmiyyəti daha böyükdür. Çünki pedaqoji

təbliğat planı onun tərkib hissəsidir. Burada qeyd etmək lazımdır ki, təcrübənin göstərdiyi kimi, çətinlik, pedaqoji təbliğat planının ətraflı işlənilib hazırlanmasında deyil, onun ümumməktəb planının bütün bölmələri ilə sıx əlaqələndirilməsindədir. Pedaqoji kollektivlərin səyini məhz bu cür planlaşdırmağa, tərbiyə işinin qabaqcıl təcrübəsini öyrənməyə yönəltmək pedaqoji təbliğatın təsirini xeyli yüksəltməyə kömək edir.

Dərs ilinin əvvəllərində müəllimlər şurası ilə valideynlər komitəsinin birgə iclasında məktəbin ilk planı müzakirə olunan zaman, valideynlər və əhali arasında aparılacaq pedaqoji təbliğata dair müəllimlərin və fəal valideynlərin işləyib hazırladıqları plana da (məktəb planının əsas bölməsi kimi) baxılır. Pedaqoji təbliğatın sistemi işlənilib hazırlanır və təkmilləşdirilir, bu sistemin məktəb planının bütün bölmələri ilə, ailə və məktəbin tərbiyə vasitələrinin qarşılıqlı təsiri məsələlərinin məktəb tərəfindən pedaqoji cəhətdən düzgün həll edilməsi vəzifələri ilə əlaqəsi müəyyən olunur.

Tərbiyə məsələləri ilə əlaqədar pedaqoji təbliğatın təşkilində iştirak edən ictimai orqanlardan biri də valideynlər komitəsidir. Valideyn ictimaiyyətinin daimi orqanı olmaqla o, böyüməkdə olan nəslin tərbiyə məsələlərinin müvəffəqiyyətlə həll olunmasında məktəb kollektivinə kömək etməlidir.

Fəal valideynlər evlərə gedərkən pedaqoji təbliğatın forma və xarakteri haqqında onların tələblərini, fikir və mülahizələrini, ailə tərbiyəsində valideynlərin rastlaşdığı çətinlikləri öyrənirlər. Ailə tərbiyəsində təcrübə mübadiləsinə həsr olunmuş konfransların keçirilməsinə

hazırlıq dövründə valideynlər komitəsinin apardığı iş xüsusilə qeyd olunmalıdır. Fəal valideynlər məktəblilərin evlərinə gedərkən ailə tərbiyəsinin necə qurulduğu üzərində öz müşahidələrini, valideynlərin maraq və istəklərini ümumiləşdirir, ən yaxşı təcrübəni aşkara çıxarır və qabaqcıl valideynlərin konfransında çıxış etməyə hazırlaşmalarına kömək edir. Buna görə də həmin konfranslarda valideynlərin hamısı iştirak edir. Onların hamısı konfransın işi ilə maraqlanır.

Mühazirələrin tematikasının işlənib hazırlanmasına, bu mühazirələrin oxunmasına valideynlərin cəlb olunması mühazirələrin məqsədəuyğunluğunu artırır, məhz valideynləri maraqlandıran tərbiyə məsələlərini qaldırmağa imkan verir. Buna görə də pedaqoji təbliğat daha təsirli olur, daha çox nəticə verir.

Ümumməktəb valideyn yığıncaqları pedaqoji təbliğatın əsas formalarından biridir.

Pedaqoji kollektiv pedaqoji təbliğatı həyatla əlaqələndirməyə, adətən, ümumməktəb yığıncaqlarının köməyi ilə başlayır. Onun genişlənməsi valideynləri məktəblə fəal əməkdaşlığa cəlb etmək üçün şərait yaradır. Valideyn yığıncaqlarının müvəffəqiyyəti, əsasən yığıncağa hazırlığı işindən asılıdır. Ümumiyyətlə, valideynlər yığıncağı bütün dərs ili ərzində iki-üç dəfə keçirilir. Bu, məruzələrin tezislərini və qərarların layihələrini müəllimlər şurası ilə valideynlər komitəsinin birgə iclasında qabaqcadan müzakirə etməyə imkan verir. Uşaqların yaradıcılıq işlərini əks etdirən sərgilər, divar qəzeti, uşaq rəsmləri düzəldilir, onların ictimai-faydalı fəaliyyətini əks etdirən stendlər təşkil olunur. Məsələn, yanvar ayında ümumməktəb valideynlər yığıncağında, ilin birinci yarısında təhsil-tərbiyə işlərinin yekunları haqqında və ilin ikinci yarısında məktəbin və valideynlərin haqqında məsələ müzakirə edilmişdir. Məruzənin hazırlanmasında məktəbin dərs hissə

müdiri, sinif rəhbərləri, valideyn komitəsinin bütün üzvləri, valideynlərin böyük bir qrupu iştirak etməlidir.

Məktəb, yığıncağın keçiriləcəyi günü bir həftə əvvəl uşaqların vasitəsi ilə valideynlərə xəbər verir. Qarşıdakı yığıncağı valideynlərə xəbər vermək üçün məktəbin hazırladığı böyük plakatlar asılır. Məktəbin direktoru və müəllimlər yığıncağın müzakirəsinə veriləcək məsələlər haqqında söhbətlər keçirirlər. Fəal valideynlər şagirdlərin evlərinə gedir, iclasın gündəliyi haqqında valideynlərə məlumat verirlər. Yığıncaq münasibəti ilə uşaqların işinə dair sərgilər hazırlanır, uşaq öz-fəaliyyət dərnəkləri çıxış edir.

Ümumməktəb valideynlər yığıncağı tərbiyə məsələlərinə dair pedaqoji təbliğat işində mühüm yer tutur, lakin onun rolunu nə artırmaq, nə də əksiltmək olmaz. Bu iclaslar valideynləri nə qədər geniş əhatə etmiş olsa da ümumməktəb yığıncaqlarında tərbiyə işlərinin metodikasını dərinlən və konkret surətdə açıb göstərmək və valideynlərdən hər birinə uşaqlarını necə düzgün tərbiyə etməyin lazım olduğunu və məktəbə nə ilə kömək edə biləcəkləri haqqında heç olmazsa minimum pedaqoji məsləhətlər vermək mümkün deyildir. Bunlar mütəhərrikdir və məktəb kollektivi inkişaf etdikcə inkişaf edir.

Hər bir məktəbdə valideyn fəalları vardır. Onlar, adətən, məktəb və sinif valideyn komitələrinin üzvləridir. Fəal valideynlər məktəbə yaxından kömək etmək istəyirlər, ancaq bunu necə etmək lazım olduğunu çox vaxt bilmirlər. Fəal valideynlərə kömək etmək, onları pedaqoji biliklərlə silahlandırmaq üçün bir sıra məktəblərdə valideynlər üçün pedaqoji seminarlar təşkil olunur.

Valideynlərin artan fəallığı, bir-biri ilə daha yaxından əməkdaşlıq etmək tələbatı hər bir rayonda (böyük şəhərlərdə isə bir qrup məktəblər üçün) valideyn fəallarının seminarlarının təşkil olunmasını təkidlə tələb edir. Seminarlar, onun iştirakçıları tərəfindən düşünülmüş və

müzakirə olunmuş müəyyən proqram əsasında işləməlidir. Seminar məşğələlərini ayda bir dəfə keçirmək daha faydalı olar. Təcrübəli – təşkilatçı müəllimlərdən biri seminar rəhbəri olmalıdır.

Pedaqoji təbliğatın başlıca formalarından fərqli olaraq valideyn konfransları daha maraqlıdır, çünki onların məzmununu valideynlərin öz uşaqlarını tərbiyə etmək sahəsindəki təcrübələrini açıb göstərən çıxışları təşkil edir.

Məktəb kitabxanası yanında və bəzən də pedaqoji guşə yanında valideynlər üçün xüsusi kitabxana təşkil olunur. Məktəb kitabxanasının rəhbərliyi ilə bu kitabxanayı valideynlər universitetini bitirmiş valideynlər yaradır və orada çalışırlar. Kitabxana valideynlərlə müntəzəm surətdə iş aparır: onlara pedaqoji ədəbiyyat verir, oxucu konfransları keçirir, valideynlərlə onların oxuduqları kitablar haqqında söhbət aparır, məqalələrin, oçerklərin tərbiyyəyə aid materialların oxunmasını təşkil edir, valideynləri pedaqogikaya aid yeni kitablarla tanış edir, tərbiyənin bu və ya başqa məsələsinə dair nə oxumaq, uşağın oxumasına necə rəhbərlik etmək haqqında onlara məsləhət verir.

Sınıf valideyn yığıncaqları valideynlər arasında pedaqoji təbliğatın yayılmasının əsas və ən çox yayılmış formasıdır. Bu yığıncaqlar ümumiyyətlə, sınıf valideynləri ilə, xüsusən ayrı-ayrılıqda hər bir valideynlə əlaqə saxladığıda böyük rol oynayır.

Sınıf valideyn yığıncaqları müəyyən sinfin pedaqoji kollektivi ilə valideynlər kollektivinin birləşməsidir. Bu işin məqsəd və məzmunu uşaqların bütün həyatlarını pedaqoji cəhətdən düzgün təşkil etmək, yəni onları fiziki, mənəvi və əxlaqi cəhətdən sağlam, hər cəhətdən inkişaf etmiş adam kimi tərbiyə etmək üçün hər iki kollektivin səylərini birləşdirməkdən ibarətdir.

Sınıf yığıncaqlarının müvəffəqiyyətli keçməsi, yaxşı nəticə verməsi üçün sınıf rəhbərləri qabaqcadan iş aparırlar.

Onlar yığıncağın mövzusunə dair ədəbiyyat öyrənir, sinfin həyatını, ailə tərbiyəsinin yaxşı təcrübələrini parlaq surətdə xarakterizə edən faktlar seçir, yığıncaqların aparılması formasını müəyyən edir, fəal valideynlərlə məsləhətləşir, onlara konkret tapşırıq verirlər.

Müəllimlərin və sınıf rəhbərlərinin valideynlərlə apardıqları fərdi iş, kütlələrin pedaqoji maarifinin elə bir formasıdır ki, bunsuz qətiyyən keçinmək olmaz.

Pedaqoji təbliğatın başqa formaları ilə müqayisədə valideynlərlə fərdi söhbətlər uşaqların ailə tərbiyəsi metodlarının valideynlərə öyrətməyin təsirli vasitəsidir. Fərdi söhbətlər və məsləhətlər müəllimə və sınıf rəhbərinə valideynlərlə lap yaxından tanış olmağa, öz tərbiyə işlərində hər bir ailənin xüsusiyyətini nəzərə almağa imkan verir. Pedaqoji təbliğatın bu forması uşaqların şüurlu intizam tərbiyəsində məktəblə ailənin birliyinin yaranmasına kömək edir və sinifdə qalmağın, kəsir və qəzanın baş verməsinin qarşısını alan vasitələrdən biridir. Valideynlərlə fərdi iş, uşaqların evdə tərbiyəsini təşkil etməyə, onların fərdi xüsusiyyətlərini öyrənməyə imkan verir.

III FƏSİL

KİÇİK YAŞLI MƏKTƏBLİLƏRİN ŞƏXSİYYƏTİNİN FORMALAŞMASINA FİZİKİ TƏRBIYƏNİN TƏSİRİ

Təhsil prosesində əldə edilmiş bilik, bacarıq və vərdişlər şagirdlərin şəxsiyyət kimi formalaşmasına köməklik göstərərək mənəvi, əxlaqi, psixoloji cəhətdən yetkinləşməsinə şərait yaradır, hadisələrə yanaşma və təhlillərə əsaslanan düşüncə tərzini formalaşdırır, ideya-siyasi dünya-görüşünü məntiqi yetkinliyə və tamlığa gətirir. Ayrı-ayrı dövrlər üzrə cəmiyyətin inkişaf səviyyəsi, məktəblilərin fiziki, fərdi və yaş xüsusiyyətləri, təhsilin məzmununu müəyyənləşdirən amillərdəndir.

Məhz bu əsasa görə, məktəb islahatı qərarları ümumtəhsil məktəbində gənc nəslin tərbiyəsinin məzmunu

nəslin təlim- tərbiyəsinin mühüm vasitəsi kimi geniş istifadəsini, onu yalnız bu istiqamətdə daha məzmunlu təşkil etməyi və təkmilləşdirməyi vacib bilir. Tərbiyə haqqında mühüm sənədlərdə göstərilir ki, indi adamların sağlamlığının möhkəmləndirilməsində, şəxsiyyətin ahəngdar inkişafında, gənclərin əməyə və müdafiəyə hazırlanmasında bədən tərbiyəsi dərslərinin və idmanın, bunları gündəlik həyata tətbiq etməyin əhəmiyyəti artır.

Qeyd edək ki, gənc nəslin hərtərəfli inkişafında fiziki tərbiyə prosesinin mövqeyi, rolu, vasitə və imkanlarından səmərəli istifadənin təşkili probleminin ideya əsasını klassik pedaqoqlar və böyük alimlər (Nizami Gəncəvi, Həsən bəy Zərdabi, A.B.Makarenko və b.) vermişlər. Onlar təsdiq etmişlər ki, uşaqların yeknəsək həyat tərzini və təlim-tərbiyə fəaliyyəti humanist cəmiyyət məktəbində aradan qaldırı-

müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi isə müəllimdən və tərbiyəçilərdən şagirdlərin hərtərəfli (sağlam, əqli, ideya-siyasi, əxlaqi, əmək, politexnik, estetik cəhətdən ahəngdar) formalaşması işində fiziki tərbiyə və məşğələlərin əhəmiyyətini, ondan harada və necə istifadə etmək nəzəriyyəsini, metodikasını və praktikasını aydın bilmələrini tələb edir.

Fiziki sağlamliq şəxsiyyəti gözəlləşdirən, onun mənəvi saflığını və əxlaqi kamilliyini təmin edən mühüm amillərdən biridir. Təcrübə göstərir ki, həyatda adamın uğurlu və uğursuzluğu onun fiziki qabiliyyətlərindən çox asılıdır. Bu mənada fiziki tərbiyə və idman həmişə diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır.

Ulu öndərimiz Heydər Əliyev cənabları fiziki tərbiyə və idmanın əhəmiyyətini, xüsusilə müasir dövrümüz üçün aktuallığını səciyyələndirərək demişdir:

«Biz bu gün yaşayarkən, müstəqil dövlətimizi qurarkən gələcək nəsillərimiz barədə düşünməliyik. Həm də düşünməliyik ki, bizdən sonra gələn nəsillər, bizim dövrümüzdəki gənc nəsil daha da sağlam olsun, fiziki cəhətdən daha da möhkəm olsun, əqli cəhətdən daha da sağlam olsun. Biz buna nail olmaq üçün idmana, bədən tərbiyəsinə çox ciddi fikir verməliyik. Hesab edirik ki, biz bu sahədə bir çox işlər görməliyik, bir çox tədbirlər həyata keçirməliyik»¹.

Uzun illərdən bəri aparılan müşahidələr təsdiq edir ki, idmanla müntəzəm məşğul olmuş hər bir şəxs 10-15 nəfər idmanla məşğul olmayan və ya fiziki cəhətdən zəif olan döyüşçünü əvəz etmək qüdrətinə malikdir. Odur ki, fasiləsiz təhsilin bütün mərhələlərində uşaqların –

¹ «İdmanımızın yeni uğurları naminə», Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin 1995-ci ildə beynəlxalq yarışlarda yüksək nailiyyətlər əldə etmiş idmançılar və məşqçilərlə görüşü, («Azərbaycan» qəzeti, 3 yanvar, 1996-cı il, N1).

məktəblilərin fiziki hazırlığı daim diqqət mərkəzində olmalı, bütün yaş dövrlərində davam etdirilməlidir ki, bünün da böyük bir hissəsi ümumtəhsil məktəblərinin payına düşür. Özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə fərqlənən bu yaş dövrü məktəb bədən tərbiyəsi sistemində ilk mərhələni təşkil edir. Çalışmaq lazımdır ki, hər bir məktəbdə bütün şagirdlərdə bədən tərbiyəsinə, idmanın müxtəlif növlərinə dərin maraq oyadılın, idmanın kütləviliyi təmin edilsin. Məktəb şəraitində başlanan idman hərəkətləri onların gündəlik həyat normasına çevrilsin.

Bu sahədə iş elə sistemlə aparılmalıdır ki, hər bir məktəbli kiçik yaşlarından başlayaraq özünün fiziki kamilliyi, normal inkişafı, ən zəruri fiziki və iradi keyfiyyətlərə malik olması naminə bədən tərbiyəsi və idman məşğələlərindən öz zövqünə və imkanlarına müvafiq şəkildə faydalana bilsin.

Ümummillə liderimiz Heydər Əliyev cənablarının respublikaya qayıdışından sonra idmana, fiziki tərbiyəyə qayğı ilə yanaşılması mühüm bir vəzifə kimi qarşıya qoyulmuşdur. Son illərdə keçirilən forumlar, Gənclər və İdman Nazirliyinin yaradılması, maddi bazanın müntəzəm möhkəmləndirilməsi, dünya miqyaslı yarışlarda Azərbaycan idmançılarının iştirakı və qızıl, gümüş medallara layiq görülmələri və s. göstərir ki, həqiqətən, təhsil müəssisələrində fiziki tərbiyə və idmana diqqət artırılmışdır. Bütün bunlar isə hazırki dövr üçün fiziki tərbiyənin özünəməxsus xüsusiyyətlərini, habelə ümumi prinsiplərini müəyyənləşdirməyi zəruri edir.

Aydındır ki, bu prinsiplər müəyyənləşdirilərkən bütün xalqlar üçün ümumi olan cəhətlərlə yanaşı, xalqımızın milli xüsusiyyətləri də unudulmamalıdır: mövcud şərait, məcburi cəlb edildiyimiz müharibə, bədnam qonşularla bağlı həmişə nəzərə alınması vacib sayılan « müdafiyyə hazır ol!» tələbi və s. diqqətdən kənar qalmamalıdır. Yəni fiziki tərbiyə sistemində belə bir məqsəd əsas götürülməlidir ki, müstəqil

dövlətimizin fəal qurucuları, yaradıcı əməyə və vətənin müdafiəsinə daim hazır olan gənclər tərbiyə etmək üçün müvafiq şərait yaradılmalıdır.

Bu ümumdövlət əhəmiyyətli vəzifə obyektiv səbəblərlə, ilk növbədə, ölkədəki keçid dövrünün tələbləri ilə, müharibənin yaratdığı vəziyyətlə bağlıdır. Fiziki tərbiyəni digər sahələrdə qarşılıqlı əlaqə baxımından həyata keçirmək üçün aşağıdakı üç məsələni xüsusilə diqqət mərkəzində saxlamaq lazımdır:

Birinci, gənc nəsildə fiziki xüsusiyyətlərin inkişafı, qamətin təkmilləşdirilməsi, sağlamlığın möhkəmləndirilməsi, yüksək iş qabiliyyətinə nail olunması və onun uzun müddət qorunub saxlanması;

İkinci, hər bir gəncdə həyatda vacib olan fiziki bacarıq və vərdişlərin sistemli şəkildə formalaşması, təkmilləşdirilməsi və bu sahədə xüsusi biliklərin verilməsi.

Fikrimizcə, yeni şəraitə uyğun olaraq əməyə və Vətənin müdafiəsinə hazırlıq sisteminin yeni qaydaları, məzmunu, normaları müəyyənləşdirilməli və kiçik yaşdan başlayaraq hətta 60 yaşa qədər tətbiq edilməlidir. Bu prinsipdən səmərəli istifadə məqsədi ilə müəyyən tələblərin gözlənilməsi vacibdir.

İlk növbədə fiziki tərbiyəyə maksimum şərait yaratmaq, həyatın müxtəlif sahələrində fiziki fəaliyyətə geniş imkanlar açmaq, nəhayət, müstəqil Azərbaycan Respublikasının müdafiəsinə fiziki cəhətdən hazırlığa şərait yaradan bütün imkanlardan istifadə etmək lazımdır.

Mütəəkkir pedaqoqlar həmişə gənc nəslin fiziki tərbiyəsinə, fiziki və mənəvi sağlamlığının ahəngdar inkişaf etdirilməsinə böyük əhəmiyyət vermiş, bu barədə qiymətli fikirlər irəli sürmüşlər. Dahi çex pedaqoqu Y.A. Komenski gənc nəslin fiziki, əqli və mənəvi inkişafında fiziki tərbiyənin rolunu yüksək qiymətləndirirdi. O, bu barədə fikirlərini «Yaxşı təşkil olunmuş məktəbin qanunları» adlı əsərində xüsusilə ətraflı şərh etmişdir. Komenski göstərirdi

ki, məktəbin həqiqi məktəb, humanistlik emalatxanası olması və can sıxıntısından xilas olmaq üçün orada elmi biliklərin yaxşı öyrənilməsi ilə bərabər, şagirdlərin fiziki tərbiyəsinin yüksək səviyyədə, maraqlı və məzmunlu təşkili zəruridir. Fiziki hərəkətlər, hərəkətli oyunlar uşağın bədəninə və sağlamlığını inkişaf etdirir. Y.A. Komenski yazırdı: «Bədən ruhun məskəni olduğundan bizim şagirdlərin bədənlərini hərəkət vasitəsi ilə mütəhərriklik üçün inkişaf etdirmək və onu iş vasitəsi ilə iş üçün möhkəmlətmək lazımdır»¹.

Y.A. Komenskiyə görə, oyunun təşkili məktəbli uşağın həm fiziki inkişafına, həm də onun ümumi mənəvi tərbiyəsi işinə və elmi bilikləri, gerçək aləmi, füsunkar təbiəti müvəffəqiyyətlə öyrənməsinə kömək etməlidir.

Azərbaycan xalqının böyük maarifpərvər oğlu, görkəmli təbiətşünas alim Həsən bəy Zərdabi insanın həyatda xoşbəxt və şən yaşaması üçün var-dövlətə deyil, möhkəm bədən sağlamlığına malik olmasını zəruri şərt hesab etmiş, «Dünyada bədən sağlamlığından artıq dövlət yoxdur»- demişdir.

Böyük rus pedaqoqu K.D. Uşinskinin pedaqoji sisteminə şagirdlərin fiziki və mənəvi cəhətdən sağlam tərbiyə olunması məsələsi mühüm yer tutur. O, göstərir ki, pedaqogika tərbiyə işində uşağın təbiəti ilə hesablaşmağı tələb edir, sağlam uşağın təbiəti isə mütəhərrikdir, inkişaf etməkdə olan qabiliyyətlərinə aqgözlüklə qida axtarır, hərəkətli həyat, ciddi fəaliyyət tələb edir, yeknəsəq iş, xüsusən yeknəsəq təlim fəaliyyəti uşaq üçün maraqsız, cansıxıcı olur və onu tez yorur. Buna görə də məktəbdə bədən tərbiyəsi fənninin tədris olunması vacibdir.

¹ Y. A. Komenski. Seçilmiş pedaqoji əsərləri, Azərnaşr, Bakı-1961, səh.319.

K.D. Uşinski müəllimlərə məktəbdə müxtəlif növ şagird fəaliyyətinin növbələşməsinin əhəmiyyətini şərh edərək yazırdı ki, uşaq həyatı və təbiətinin fizioloji və psixoloji qanunu əsasında, həmin məktəbdə təlim fənləri - «Ana dili yazı, rəsm, uşaq işləri, qiraət, hesab, nəğmə, bədən tərbiyəsi bir-birini növbə ilə əvəz edirsə, o, uşaqda ruhi qıvrıqlıq, bu yaşa xas olan sevinc əhvali-ruhiyyəsini mühafizə edir»¹.

Ümumtəhsil məktəblərinin ən birinci vəzifəsi sağlam və möhkəm bədənli elmi və siyasi cəhətdən bilikli mədəni işçi, ölkə quruculuğu işində və müdafiəsində müvəffəqiyyətə iştirak etməyə qadir, hərtərəfli sağlam nəsil tərbiyə edib yetişdirməkdir.

Fiziki tərbiyə prosesi şagirdlərin əxlağına da qüvvətli təsir göstərir. A.S. Makarenko səmərəli təşkil edilən bədən tərbiyəsi dərslərini, idman və hərbi məşğələləri şagirdləri şüurlu intizama alışdıran bir vasitə hesab edirdi. O, belə nəticəyə gəlmişdir ki, ingizam bütün tərbiyə prosesində, o cümlədən bədən tərbiyəsi prosesinin məhsuludur. Məhz bu mühüm cəhəti mütləq nəzərə almağı müəllimlərdən tələb edərək böyük pedaqoq «İntizam və rejim» adlı məqaləsində göstərir ki, məktəbdə hər cür havada gündəlik idman keçirilməsi və iştirak edənlərin hamısının çox tez toplanması təmin edilməlidir, həm də bu zaman, xüsusən uşaqlar futbol oynayarkən ayrı-ayrı üzvlərinin necə tez toplandığını yoxlamaq təmin edilməlidir. Bunlar şagirdləri intizama alışdıran amillərdir. Makarenkonun fikrinə, bayram günlərində, orkestrlə yürüş düzəldərkən və bədən tərbiyəsi məşğələləri zamanı şagirdlər sırada hərbi nizamı qaydada hərəkət edir, komandalara düzgün əməl etməyə səy göstərir və hərəkətlərinin estetikasından sövq alır.

Müasir məktəbdə göstərilən pedaqoji ideyalardan səmərəli istifadə edilməsi şagirdlərin fiziki tərbiyəsinin

¹ K.D. Uşinski, Seçilmiş pedaqoji əsərləri. Azərneşr, Bakı-1953. səh.154.

məzmununun və təşkil sistemi təkmilləşdirilməsinə əlverişli imkanlar yaradır.

Şagirdlərin can sağlamlığı üçün zəruri olan bilikləri, bacarıq və vərdisləri mənimsəməsində, təbiət və ictimai həyatı öyrənib dərk etməsində bədən tərbiyəsi dərsləri mühüm əhəmiyyətə malikdir. Görkəmli rus pedaqoqu və fiziki tərbiyə nəzəriyyəçisi P.E. Lesqaft «Məktəb yaşlı uşaqların fiziki təhsilinə rəhbərlik» adlı əsərində gösmtərmişdir ki, hər bir hərəkətin nə məqsədlə yerinə yetirilməsi və necə icra edilməsi əvvəlcədən uşaqlara izah edilməlidir. Lesqaftın fikrinə, fiziki tərbiyə vasitələrinin (məsələn, gimnastika, təbii amillər, qida, yuxu və s.) insanın bədən sağlamlığı və ahəngdar inkişafı sahəsindəki əhəmiyyəti müəllim tərəfindən şagirdlərə izah edildikdə, uşaqlar fiziki təhsilin mahiyyətini və əhəmiyyətini şüurlu dərk edir, yeni biliklər, vərdislər mənimsəyir və bu əsasda onlar fiziki tərbiyə məşğələləri ilə maraqla məşğul olur, uşaqların fiziki və mənəvi qüvvələri ahəngdar inkişaf edir.

Bədən tərbiyəsi dərsləri vasitəsilə şagirdlər insanın sağlam, qüvvətli, möhkəm və gümrah böyüməsində bədən tərbiyəsinin əhəmiyyəti, onun əsas vasitələri, onların mahiyyəti və xüsusiyyətlərinə dair nəzəri məlumatlar, həmçinin müxtəlif idman növləri üzrə külli miqdarda fiziki hərəkət və oyunların icra edilməsi qaydaları, üsul və fəndləri haqqında bilik, bacarıq və vərdislər alır, təbiət və cəmiyyət hadisələri haqqında müəyyən məlumat və təsəvvürlər qazanırlar. Bu da nəticə etibarlı ilə uşaqlara fiziki qüvvə və imkanlarının hərtərəfli inkişafını təmin edir, onların bilik səviyyəsini, düşünmə tərzini, dünyagörüşünü genişləndirir. Məhz buna görə də müasir dövrdə şagirdlərə bədən tərbiyəsi üzrə ətraflı bilik verilməsi məktəbin qarşısında əməli vəzifə kimi qoyulmuşdur.

Məktəb islahatı qərarları müasir şəraitdə şagirdlərin fiziki təhsilinin, məzmununun və tədrisi keyfiyyətlərinin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərini konkret göstərmiş, məktə-

bə müəyyən fəaliyyət proqramı verilmişdir. Ümumtəhsil və peşə məktəbi islahatının əsas istiqamətlərində deyilir: "Bütün şagirdlərin hər gün dərslərdə, dərsləndən vaxtlarda, idman bölmələrində bədən tərbiyəsi ilə məşğul olmasını təşkil etmək, bunun üçün lazımı şərait yaratmaq lazımdır.

... Gigiyena məsələlərinə daha çox fikir verilsin. Gərək hər bir məktəbli gigiyena və təbabət sahəsində minimum biliyə yiyələnsin, gənclikdən öz orqanizminə bələd olsun və onu qaydasında saxlamağı bacarsın"¹.

Bu rəhbər tələblər istiqamətində məktəb müəllimlərinə müəyyən elmi-pedaqoji köməyin göstərilməsi zəruri və vacibdir.

Məktəbdə şagirdlərin bədən tərbiyəsi dərsləri vasitəsilə biliik, bacarıq və vərdişlərin verilməsi əsasən iki mühüm xətt üzrə həyata keçirilir.

Şagirdlərə bədən tərbiyəsi dərsləri prosesində nəzəri məlumatlar verilir. Proqramın tələbi üzrə dərslərdə fiziki tərbiyənin mahiyyəti və əsaslarına dair şagirdlərə müəyyən sistemlə biliklər verilir, bədən tərbiyəsi və idmanın ayrı-ayrı vasitələrindən (məsələn, təbii amillər, rejim, qida, yuxu və istirahətdən, eləcə də gimnastika, oyun, yüngül atletika, üzgüçülük, atıcılıq, rəqs, təbiəti seyrə çıxmaq və onun gözəl mənzərələri ağızunda gəzməkdən) müntəzəm və düzgün istifadə etməyin əhəmiyyəti uşaqlara başa salınır.

Beləliklə, şagirdlər bədən tərbiyəsi və onun ayrı-ayrı vasitələrinin mahiyyəti və əhəmiyyətinə dair bilikləri nəzəri cəhətdən mənimsəyir, idmanla məşğul olmağın cansağlığı üçün zəruri olduğunu dərk edir, fiziki tərbiyə nəzəriyyəsinin əsaslarına dair biliklərlə silahlanır.

Dərslərdə verilən nəzəri məlumatlar elmi cəhətdən məzmunlu, maraqlı faktlarla zəngin və həyat üçün faydalı

olduqda, şagirdlər üçün daha inamlı, cəlbədicə olur və onlara elmi biliklər öyrədir, uşaqları bədən tərbiyəsi ilə müntəzəm və fəal məşğul olmağa təhrik edir, həvəsləndirir. Respublikamızın bir sıra qabaqcıl müəllimləri bədən tərbiyəsindən nəzəri məlumatların tədrisi sahəsində nümunəvi iş üsulları tətbiq edir və müəyyən səmərəli təcrübə aparırlar. Masallı rayonu Şərəfə orta məktəbin müəllimi S.Hüseynov IV sinfin ilk bədən tərbiyəsi dərslərində «Bədən tərbiyəsinin əhəmiyyəti. Gün ərzində şagirdlərin hərəkət rejimi. Bədən tərbiyəsi ilə məşğul olarkən şagirdin geyimi» mövzusunda həsr etdiyi nəzəri söhbətində bədən tərbiyəsinin faydalarını və onunla müntəzəm məşğul olmağın uşaqların cansağlığı üçün zəruri olduğunu aşağıdakı nümunə tərzində şagirdlərə çatdırır:

- Uşaqlar, insan üçün bədən tərbiyəsi ilə məşğul olmağın xeyri çoxdur. Bədən tərbiyəsi ilə həmişə məşğul olan uşaqlar tez böyüyür, bədəncə möhkəm, qüvvətli və gözəl olur. Bədən tərbiyəsi ilə məşğul olan uşaqlar cəld, qıvraq və qoçaq olur, yaxşı qaçır, soyuqda üşümür, xəstələnmir. Belə uşaqlar dərslərini tez öyrənir və yaxşı yadında saxlayır.

Ona görə hamı bədən tərbiyəsi ilə həvəslə məşğul olmalıdır. Lakin yadınızda saxlayın ki, bədən tərbiyəsi ilə məşğul olmaq yalnız «bədən tərbiyəsi dərsləri»ndən ibarət deyil. Dərs bədən tərbiyəsi məşğələlərinin ancaq biridir. Adam rejim üzrə bədən tərbiyəsi məşğələləri ilə düzgün məşğul olduqda sağlam, qüvvətli və gözəl böyüyür. «Rejim üzrə bədən tərbiyəsi ilə məşğul olmaq» o deməkdir ki, şagird səhər tezdən yuxudan vaxtında qalxıb evdə «səhər gimnastikası» edir, sonra əl-üzünü yuyub paltarını səliqəli geyinir və yaxşı yeyib-içir, məktəbə gedib dərslərini keçir. Tənəffüslərdə isə açıq havaya çıxır, təmiz havada gəzir, yoldaşları ilə oynayır. Dərslərdən sonra evə qayıtdıqda, məktəbli paltarını dəyişib soyuq su ilə əl-üzünü yuyub nahar eləyir, ya pəncərəni açaraq otağın havasını dəyişdirir

¹ Ümumtəhsil və peşə məktəbi islahatı haqqında. Sənədlər və materiallar toplusu, Azərnaşr, Bakı, 1984, səh. 55

evdə uzanıb bir qədər dincəlir, yatır, ya da çıxıb həyətdə təmiz havada istirahət edir – oturur, gəzir, oynayır, Sonra da dərslərini hazırlamaqla məşğul olur. Dərs hazırlayarkən hər saatdan bir yarım saat tənəffüs edir, havaya çıxır, gəzir, oynayır. Dərslərini hazırlayıb qurtardıqdan sonra, axşam yeməyini yeyir, bir qədər istirahət edir, çıxıb təmiz havada gəzir, oynayır və nəhayət, axşam saat 9-da yatır. Bax, uşaqlar, məktəbli hər gün bədən tərbiyəsi məşğələlərindən düzgün istifadə edir, bədənə sağlam, qüvvətli və gözəl böyüyür.

Müəllim «rejim üzrə bədən tərbiyəsi ilə məşğul olmağın» mahiyyətini şagirdlərə başa çaldıqdan sonra, mövzunun məbədini şərh edir:

Bədən tərbiyəsi dərində hamı, bütün uşaqlar idman forması geyinir. İdman forması qolu gödək ağ mayka, qara rəngli trusikdən, gödək boğaz corab və altı rezin çustdan ibarətdir. Bədən tərbiyəsi dərini yalnız belə forma geyinmiş uşaqlarla aparılır. Məktəbli geyimində bədən tərbiyəsi ilə məşğul olmağa icazə verilmir. Kim bədən tərbiyəsi dərində idman forması ilə iştirak edirsə, o yüngül olur, qıvraq hərəkət edir, hərəkətlərini düzgün edir, tez

Yunanıstanda hələ eramızdan 5 əsr əvvəl mədəniyyətin yüksək inkişaf etdiyi dövrdə adamlar gimnastika ilə çılpaq məşğul olurlmuşlar, elə «gimas» (çılpaq) sözü də onunla əlaqədardır. Hazırda bütün ölkədə və eləcə də dünyada gimnastika ilə əsasən «çılpaq», yalnız mayka, trusik (və ya mütəxəssis idmançılar isə nazik finka), gödək boğazlı corab və yüngül cüst kimi nazik geyimlə məşğul olurlar. Gimnastika ilə məşğul olan adama və ya mütəxəssisə isə "gimnast" deyirlər.

Binəqədi rayonu 190 №-li məktəbin müəllimi Z.Hüseynova dərində gimnastika haqqında şagirdlərə aydın təsəvvür oyatmaq məqsədilə dərinə belə başlayır:

- İnsanın sağlam, qüvvətli və bədənə gözəl olması üçün gimnastika böyük əhəmiyyətə malikdir. Alimlər gimnastikanı idmanın anası adlandırırlar. Alimlərin fikrincə, «gimnastika tükənməz qüvvət, gümrahlıq və sağlamlıq mənbəyidir». Gimnastika ilə məşğul olan uşaqlar tez böyüyür, bədənə sağlam və qüvvətli, gözəl-göyçək, gülərüzlü və qıvraq olur, soyuqda üşümürlər, tez-tez xəstələnir.

zamanı şagirdlər gimnastikanın mahiyyəti və onun insanın can sağlamlığına müsbət təsiri barədə nəzəri biliklərlə silahlanırlar. Müəllimin sadə elmi şərhinə diqqətlə fikir verən şagirdlər öyrənir ki, gimnastika bədən tərbiyəsinin mühüm bir növüdür. Gimnastika dedikdə, bədən

idmanla məşğul olması deməkdir.

Zenfirə müəllim dərində şagirdlərə öyrədir ki, gimnastikanın bir növü də «akrobatika» hesab olunur. Bu, onunla məşğul olanlarda cədliliyi, çevik davranmağı,

Həmçinin şagirdlər öyrənirlər ki, gimnastikanın bir növü də «bədii gimnastika»dır. Bununla ən çox qızlar, qadınlar məşğul olurlar. Bununla məşğul olanlar rəngarəng lentlərdən, bayraqlardan, toplardan, rəngli halqalardan, tullanma iplərindən və s. istifadə edirlər. Onlar musiqi və qaçış, yarış, tullanma, müvazinət hərəkətləri nümayiş etdirirlər, maraqlı, incə kombinasiyalar yaradır, «səhnəcik»lər göstərirlər. Bədii gimnastika bədəni incə,

varasızlıq elastik və çevik edir, insanı sağ, güclü və gözəl edir.

Beləliklə, təlim prosesində şagirdlər aydın dərk edirlər ki, insan uşaq vaxtlarından etibarən hava, günəş və su kimi təbiətin təbii amillərindən müntəzəm istifadə etmək vasitəsilə öz bədənini çox yaxşı möhkəmləndirə bilir, fiziki cəhətdən sağlam, qüvvətli, şən və gümrah böyüyür.

Şagirdlər dərsdə öyrənirlər ki, fiziki cəhətdən sağlam olanlar həmişə tez yuxulayırlar və səhərə qədər rahat yatırlar. Gecə rahat yatmış adamlar yuxudan oyandıqda şən, enerjili olurlar.

Şagirdlər dərsdə öyrənirlər ki, fiziki cəhətdən sağlam olanlar həmişə tez yuxulayırlar və səhərə qədər rahat yatırlar. Gecə rahat yatmış adamlar yuxudan oyandıqda şən, enerjili olurlar.

Beləliklə, təlim prosesində şagirdlər aydın dərk edirlər ki, insan uşaq vaxtlarından etibarən hava, günəş və su kimi təbiətin təbii amillərindən müntəzəm istifadə etmək vasitəsilə öz bədənini çox yaxşı möhkəmləndirə bilir, fiziki cəhətdən sağlam, qüvvətli, şən və gümrah böyüyür. Şagirdlər dərsdə öyrənirlər ki, fiziki cəhətdən sağlam olanlar həmişə tez yuxulayırlar və səhərə qədər rahat yatırlar. Gecə rahat yatmış adamlar yuxudan oyandıqda şən, enerjili olurlar.

Beləliklə, təlim prosesində şagirdlər aydın dərk edirlər ki, insan uşaq vaxtlarından etibarən hava, günəş və su kimi təbiətin təbii amillərindən müntəzəm istifadə etmək vasitəsilə öz bədənini çox yaxşı möhkəmləndirə bilir, fiziki cəhətdən sağlam, qüvvətli, şən və gümrah böyüyür.

Beləliklə, təlim prosesində şagirdlər aydın dərk edirlər ki, insan uşaq vaxtlarından etibarən hava, günəş və su kimi təbiətin təbii amillərindən müntəzəm istifadə etmək vasitəsilə öz bədənini çox yaxşı möhkəmləndirə bilir, fiziki cəhətdən sağlam, qüvvətli, şən və gümrah böyüyür.

Beləliklə, təlim prosesində şagirdlər aydın dərk edirlər ki, insan uşaq vaxtlarından etibarən hava, günəş və su kimi təbiətin təbii amillərindən müntəzəm istifadə etmək vasitəsilə öz bədənini çox yaxşı möhkəmləndirə bilir, fiziki cəhətdən sağlam, qüvvətli, şən və gümrah böyüyür.

Beləliklə, təlim prosesində şagirdlər aydın dərk edirlər ki, insan uşaq vaxtlarından etibarən hava, günəş və su kimi təbiətin təbii amillərindən müntəzəm istifadə etmək vasitəsilə öz bədənini çox yaxşı möhkəmləndirə bilir, fiziki cəhətdən sağlam, qüvvətli, şən və gümrah böyüyür.

verməklə yanaşı həm də ayrı-ayrı sınıflarda onların hər birinin müxtəlif hərəkət və fəndlərini texniki cəhətdən düzgün tətbiq etməyi də uşaqlara öyrədir. Onlarda müvafiq bacarıq və vərdişlər aşılayır.

Şagirdlər fiziki hərəkətləri səhsiz yerinə yetirməyin yaxşı hərəkət olduğunu aydın dərk etdikdə, onlar təlim materialını öyrənməyə şüurlu münasibət göstərir və vəzifəni düzgün, ləyaqətlə yerinə yetirməyə ciddi-cəhdlə çalışırlar. Belə vicdanlı hərəkət etməyə uşaqların mənəvi ehtiyacları da, marağı da kömək edir. Uşaqların təbiəti hərəkətli həyata meyli olduğundan, onlar müxtəlif hərəkətlərdən ibarət maraqlı məşğələlərdə iştirak etmək xatirinə onların əziyyətli işlərini öyrənir, icrası zəhmətli olan fiziki hərəkət və təmrinləri ləyaqətlə həyata keçirmək uşaqlar üçün çətin, «əziyyətli» olmur.

Müasir ölkə quruculuğu dövründə gənc nəslin əxlaq tərbiyəsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Xalqımız Azərbaycan

şəhərdə edərək vətənpərvər olur. İdman əqidə və vərdişlər mənimsəyirlər.

Fiziki tərbiyə şagirdlərdə hərbi-vətənpərvərlik hisslərini inkişaf etdirməkdə xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Ölkəmizdə böyüyən gənc nəslin hərbi hazırlıq səviyyəsi nə qədər yüksək olarsa, Vətənimizin hərbi qüdrəti və təhlükəsizliyi bir o qədər artar.

Şagirdləri hərbi-vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə etməyin zəruriliyi ondan ibarətdir ki, indi erməni lobbisi, xüsusən qonşu Ermənistan Respublikası millətçiləri Azərbaycan torpağı və sərvətlərini işğal etmək iddiası ilə yaşayır, anti-Azərbaycan təbliğatı aparır. Buna görə xalqımız gənc nəslin Vətənin müdafiəsinə ləyaqətlə hazırlanması işinə xüsusi fikir verir. Ölkəmizdə hər bir gəncin həqiqi həyat qurucusu, öz Vətəninin və onun nailiyyətlərinin olmasından ötrü, hər şeydən əvvəl, onun fiziki və mənəvi

insan ahəngdar surətdə inkişaf edə bilməz»!

Əlkədə müasir quruculuq dövründə də belədir. Məsələn

fiziki tərbiyə vasitələri (məsələn, gimnastika, yüngül atletika və s.) ilə məşğul olduqda yeriyir, qaçır, tullanır, uzağa və ya hədəfə cisim atır, əyilir, qalxır, bir sözlə, müxtəlif fiziki hərəkətlər yerinə yetirir. Bu vaxt- müxtəlif fiziki hərəkətləri icra edərkən şagirdlərin əzələləri işləyir, orqanizm fizioloji cəhətdən müəyyən fiziki iş görür. Müxtəlif fiziki hərəkətlərin icrası zamanı insan müəyyən qədər qüvvə sərf edir, enerji itirir, tərləyir, yəni əzələ yığılarkən - işlərkən onlardakı potensial enerji mexaniki və istilik enerjisinə çevrilir, əzələnin temperaturu yüksəlir, nəticədə orqanizm müəyyən fiziki yük alır və nəhayət yorulur. Lakin uşaq maraqlı oyun, yaxud gimnastika və yüngül atletika üzrə yarış və ya idman prosesində müxtəlif fiziki hərəkətləri dəfələrlə təkrarlayır, bu prosesdə «yorulmadan» həvəslə fəal iştirak edir. Uşaqlar tez-tez rastlaşdığı çətinlik və zəhmətə baxmayaraq, qətiyyənlə ruhdan düşmür, yarış meydanında öz rol və vəzifələrini ləyaqətlə həyata keçirməyə çalışaraq, fiziki hərəkətləri tələb olunan qaydada ardıcıl, səliqəli yerinə yetirməyə səy göstərir. Uşaq oyun və yarış prosesində fiziki hərəkətləri düzgün və yaraşığı yerinə yetirdikcə, daha da sevinir, ruhlanır və öz işində qazandığı müvəffəqiyyətdən, öz qələbəsindən zövq alır. Fizioloji və mənəvi cəhətdən əmək də insana bu cür fiziki yük, zəhmət və zövq verir. Şagirdlər fiziki hərəkətlər icra etdikcə əməyin çətinliklərinə, «ağrılarına» dözməyi öyrənirlər, onlarda müəyyən qədər əmək ünsürləri və zəhmətə dözmək vərdisləri yaranır. Bu mənada, əlavə edək ki, şagirdlərin bədən tərbiyəsi və idman işləri ilə müntəzəm məşğul olmasının özü bir növ əməkdir, bunun üçün insandan ciddi zəhmət tələb olunur. Şagirdin bədən tərbiyəsi və idman fəaliyyəti onun daim iradə ilə zəhmət çəkməyə və şüurlu fəaliyyət göstərməyə təhrik edir. Yalnız bədən tərbiyəsi dərslərində öyrədilən hər bir adi proqram materialını (məsələn, müəyyən bir oyun, hərəkət, qaydanı) yaxşı qavramaq, bilmək və bacarmaq şagirdin təlim və məşq

zamanı diqqətli, intizamlı olmasını müəllimin öyrətdiklərinə fikir verməsini və onların yaxşı öyrənilməsi, düzgün icra etməyə səy etməsini, öz üzərində ciddi cəhdlə çalışmasını tələb edir. Şagird fiziki tərbiyə məşğələlərində yalnız gərgin əməyi, ciddi səyi və öz üzərində müstəqil çalışması nəticəsində yüksək texnikaya, yaradıcılıq bacarığı və vərdislərinə nail olur. Yalnız belə şüurlu fəaliyyətinin nəticəsində idmançının müəyyən yarışdakı oyunu, çıxışı, rəqsi, güləşi, üzməyi, qaçışı, boksunu və s. fəaliyyəti müvəffəqiyyətli olur ki, o, gərgin əməyin bəhrəsini gördükdə sevinir, şüurlu əməyinə ona verdiyi müvəffəqiyyətin gözəl, şərəfli iş olduğunu dərk edir, ondan zövq alır. Demək, fiziki tərbiyə prosesi ciddi, şüurlu və yaradıcı əmək xarakteri daşıyır və özü də bir növ əməkdir.

Bu məsələnin əsas bir xüsusiyyəti var ki, uşaqlar yüksək səviyyədə maraqlı və məzmunlu təşkil edilmiş fiziki tərbiyə prosesində, idman vasitəsilə sürətlə inkişaf edir, bədəncə sağlam, qüvvətli, möhkəm, qıvrıq və iradəli böyüyürlər. Belə keyfiyyətlər gənclərin xalq təsərrüfatı quruculuğu işlərində məhsuldar əmək fəaliyyəti göstərməsi üçün çox vacib və zəruridir.

Fiziki tərbiyə prosesi şagirdin ictimai faydalı əməkdə fəal iştirak etməsi - əməyə sevgi münasibəti bəsləməsi mənbəyi və meydanıdır. Belə ki, bədən tərbiyəsi məşğələləri zamanı şagirdlərin müxtəlif ictimai faydalı əmək və ictimai işlərdə iştirak etmək imkanları mövcuddur. Bədən tərbiyəsi və idman məşğələlərində şagirdlərin könüllü və təmənnasız şəkildə müəyyən əməli vəzifələri yerinə yetirmələri, onlarda əməyə sevgi hissinin yaranması və onların əməyə çalışması işində mühüm rol oynayır.

Bədən tərbiyəsi dərslərində şagirdlərin diqqətini öyrədilən tədris materialı üzərinə yönəltmək üçün mövcud imkandan, diqqəti cəlb edici xüsusi hərəkətlərdən geniş istifadə edilir. Məsələn, müəllim dərstdə yeni bir oyunu, yaxud hərəkəti (misal üçün «snayperlər»), «hündür startdan

sürətlə 30 m. məsafəyə qaçış» (IV sinif), «qaçaraq təkən vurub idman keçisi üzərində qıçlar aralı üsulu ilə tullanmaq» (IV sinif) və s. öyrədərkən şagirdlərin nəzərini həmin tədris materialı üzərinə yönəltmək və cəmləşdirmək lazımdır. Bu məqsədlə müəllim həmin hərəkətlərin tədrisindən əvvəl, şagirdlərə «Sinif, bir cərgə düzlən!», «farağat!», «azad!», «Sinif, farağat! Bir addım irəli, dayan!», «Sağa dön, iki addım irəli, dayan!» və s. kimi komandalar verib, şagirdlərin qeyd edilən hərəkətləri şüurlu şəkildə yerinə yetirmələrinə nail olmalıdır. Beləliklə, müəllim şagirdlərin diqqətinə maraqlı, cəlbedici tələblər verərək onları fəallaşdırıb və yeni keçiləcək oyunu, hərəkəti düşüncəli tərzdə öyrədir. Bu da dərstdə şagirdlər tərəfindən hər bir hərəkətin şüurlu olaraq düzgün və intizamlı yerinə yetirilməsinə səbəb olur.

Dərstdə keçirilən hər bir fiziki hərəkəti və oyunu şagirdlərin düzgün, şüurlu mənimsəməyə səy edib-ətməməsinə nəzarət etmək, yeni mövzu ilə əlaqədar evə verilmiş tapşırığı müntəzəm hər dərstdə yoxlamaq onların təlim işi üçün məsuliyyətini artırır və öz vəzifəsini həmişə düzgün, səliqəli yerinə yetirməyə, həm də etdiyi səhvi təkrar etməməyə yönəldir, intizamlı hərəkət etməyə alışdırır.

Müəllim bilməlidir ki, hər hansı hərəkətin düzgün icrasına dair verilən komandaya uşağın laqeyd münasibət bəsləməsinə güzəştə getmək, yaxud ona məna verməmək uşağın sabahkı gün intizamsızlıq etməsinə bünövrə yaratmaq deməkdir. Buna görə də müəllim bədən tərbiyəsi dərslərində verdiyi hər bir sərəncama bütün şagirdlərin diqqət yetirməsini, onun vaxtında və düzgün yerinə yetirməsini tələb etməlidir, işə laqeyd yanaşan şagirdlərə daim nəzarəti artırmalı və səhvə yol verən şagirdə həmin hərəkəti bir neçə dəfə təkrar etdirərək yaxşı öyrənilməsinə nail olmalıdır. Belə olduqda işə laqeyd yanaşan, tənbəl, nadinc şagirdlər müəllimin nəzarət etdiyini, onları gözdən qoymadığını bildiklərindən dərstdə onun bütün göstəriş və

əmrələrinə fikir verib öyrənməyə özlərini məcbur edirlər və tədricən tələb edilən hər bir hərəkəti şüurlu olaraq səliqəli və intizamlı şəkildə yerinə yetirməyə alışdırırlar.

Şagirdlərin şüurlu intizama alışdırılmasında hərəkətli oyunların rolu daha böyükdür. Oyunun uşağı intizama alışdırması bir sıra cəhətlə (xüsusiyyətlə) izah olunur. Dərstdə öyrədilən hər bir oyun özünəməxsus, müəyyən məzmun və qaydalara malikdir. Hər bir oyunun, məsələn, «Kim uzağa atar?» oyununun «Kim ötər» oyunundan müəyyən fərqli məzmunu və şərtləri olur. Dərstdə uşaq öyrəndiyi hər oyunu, onun mahiyyətinə daxil olan yerləş, qaçış, tullanma, atma və s. kimi hərəkətlərə aid öz qaydalarını ciddi gözləmək şərti ilə icra edir. Məsələn, I sinifdə «Biz şən uşaqlarıq» oyununda fəal iştirak etmək üçün hamı eyni vaxtda və xorla «aparıcı» təyin edilmiş uşağa: «Biz şən uşaqlarıq, qaçmağı, oynamağı sevirik, indi bizi tut görək!» – deyirlər, həm də bu sözləri şagirdlər müəllimin göstərişi üzrə meydançanın bir tərəfində cərgəyə düzüləndən sonra, müəllim işarə verdikdə (məsələn, fit çaldıqda) deyirlər. Çünki oyunun qaydası və şərti belə hərəkət etməyi tələb edir. Bu tələb, oyun zamanı uşaqda gördüyü iş üçün məsuliyyət daşımaq hissi yaradır. Oyunda uşağın məsuliyyət hissi, yaxud məsuliyyət daşımağa təhrik edilməsi, onu intizama yönəldən mühüm cəhətlərdən (xüsusiyyətlərdən) biridir.

Hər bir oyunda müəyyən məqsəd və məzmun olur. Şagirdlər qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmaq üçün oyunun məzmununa daxil olan qayda və şərtləri dəqiq və düzgün yerinə yetirməyə çalışaraq qaydalara düzgün əməl edirlər. Bu zaman uşaq oyunda müəyyən çətinliyə düşərsə, ona dözməyi bacarır. Çünki o başa düşür ki, oyunun şərtlərini dəqiq gözləməsə, səhvə yol verərsə bu vaxt o, yaxud onun daxil olduğu komanda məğlub olar. Uşaqda belə şüurun və əqidənin yaranması, onun bütün hərəkətlərində daha diqqətli və məsuliyyətli olmağa məcbur edir, o, iradəli və

intizamlı böyüyür. Lakin müşahidələr göstərir ki, uşaq yaxşı bilmədiyi oyunda həmişə oyunun intizamlı keçməsi üçün zəruri olan şərtləri və qaydaları pozur, kobud hərəkətlər və səhvlər edir. Buna görə müəllim hər bir yeni oyunun məzmununu, qayda və şərtlərini şagirdlərə aydın izah etməli, burada yerinə yetiriləcək hərəkətləri əyani olaraq göstərməli və təkrar-təkrar şagirdlərə yaxşı başa salmalıdır. Bundan sonra, müəllim oyun prosesində hər bir uşağın hərəkətinə və işə necə münasibət bəsləməsinə xüsusi fikir verməlidir.

Fiziki tərbiyə məşğələləri prosesində uşaqlar daxil olduğu komandanın ümumi mənafeyi, yaxud maraqlı oyunda növbə ilə düzgün iştirak edib şənlənmələri naminə bir-birinin hərəkətlərinə daim nəzarət edirlər. Komandanın qalib gəlməsinə çalışmayan, öhdəyə düşən vəzifəni ləyaqətlə yerinə yetirməyən, tənbəl, cığal, yalançı və s. kimi mənfi sifətlərə malik yoldaşlarına qarşı da ciddi – cəhdlə, cəsarətlə mübarizə aparırlar. Belə hərəkət etməyi özləri üçün zəruri vəzifə və borc bilirlər.

Fiziki tərbiyə işi şagirdlərdə doğruluq keyfiyyətinin formalaşmasına yaxşı kömək edir. Bu vəzifəni müvəffəqiyyətlə həyata keçirmək məqsədilə qabaqcıl müəllimlər bədən tərbiyəsi məşğələlərində yeri gəldikcə şagirdlərə doğruluq olmağın yaxşı adət olduğunu və onun hamı üçün zəruriliyini izah edib öyrədir ki, dərslər, oyun və yarış zamanı həmişə doğru - düzgün hərəkət etsinlər, hər bir oyunçu yalnız həqiqətən uduqda, qalib gəldiyini bildirsin. Bu vaxt məğlub olanda özünün uduzduğunu etiraf edib desin: əgər oyun, yaxud yarış prosesində kim belə düzgün hərəkət etməsə, məsələn, həqiqətən səhv etdiyi və ya uduzduğu halda, qalib «rəqibi» ilə mübahisəyə girişsə, özünə və rəqib oyunçuya böhtan ataraq səhv etdiyini söyləyirsə, belə şagird «cığal oyunçu», yalançı, böhtançı hesab olunur. Belə təsirin nəticəsində uşaqlar yalan və başqa böhtan danışmağın pis hərəkət olduğunu dərk

edirlər. Onlar maraqlı oyun və əyləncələrdə iştirak etməyi arzulayıb çox sevindiklərindən həmişə dərslə, oyun və yarış prosesində cığallıq, yalan və böhtandan şüurlu sürətdə əl çəkir, oyunda səhv etdikdə həqiqəti söyləyir, günahını boynuna alır. Oyunçu uduzsa və məğlub olub yoldaşları yanında, hətta tamaşaçılar qarşısında utansa da yenə, o, məğlub olduğunu etiraf edərək sözün düzünü söyləyir və doğruluq göstərir.

Uşaqlarda yoldaşlıq və dostluq münasibətlərinin inkişaf etdirilməsində fiziki tərbiyə işlərinin böyük əhəmiyyəti vardır. Bir sıra fiziki tərbiyə materialları kollektiv formalara malikdir. Oyun, yüngül atletika və gimnastika üzrə bir çox tədris mövzuları, materialları bədən tərbiyəsi dərslərində şagirdlərin kollektiv şəklində təşkil olunmasını tələb edir və yalnız dərslə sinif şagirdləri ayrı-ayrı kollektiv (komanda, dəstə, qrup) halında birləşdikdən sonra proqram mövzusu öyrədilir və təkrar etdirilir. Bütün belə hallarda müəyyən kollektivdə (məsələn, komanda, dəstə, qrup şəklində) cəmləşən şagirdlər bir-birilə yoldaş olur və bir məqsəd ətrafında sıx birləşirlər. Oyun və yarışda uşaqları bir-birinə səmimi yoldaşlıq münasibətləri göstərməyə təhrik edən və onları möhkəm birləşdirən ənənəvi qüvvə uşaqların hamısında vahid arzunun – yarışda «rəqib» komandaya qalib gəlmək arzusudur. Müəyyən kollektivdə cəmləşən şagirdlərin vahid məqsədi onların bir-birinə yaxın yoldaş kimi münasibət göstərməsinə şərait yaradır. Fiziki tərbiyə məşğələləri (məsələn, oyun, yarış) prosesində hər komandaya daxil olan uşaqlar bir-birinə çox qayğı ilə yanaşır və kömək edirlər. Hər komandaya daxil olan şagirdlər oyun və yarış prosesində əlbir hərəkət edib qalib gəlməyə çalışır. Bu məqsədlə bir-birinə səmimi qayğı göstərir, çətinliyə düşəndə köməklik edir, bəzən yoldaşlarının mənafeyi üçün özünü təhlükə qarşısında qoyurlar. Hətta, oyun və yarış prosesində, gərgin mübarizə

zamanı oyunçu bir-birini «yoldaş» – deyə çağırır, ona vəziyyət haqqında işarə verir, yoldaşı təlimatlandıraraq ona lazımı qayğı göstərir (məsələn, «gizlənpaç» oyununda). Belə hərəkət isə yoldaşa səmimi kömək göstərməyin parlaq ifadəsidir. Bu, yoldaşın yoldaşa etdiyi böyük hörmətdir. Bəzi oyunlarda (məsələn, «Qızlar topu», «Bənövşə», həndbol, voleybol, basketbol və s.), habelə gimnastika və yüngül atletika üzrə keçirilən bir çox yarış prosesində oyunçu özünü dardan qurtarmaq üçün yoldaş axtarır, yoldaşın köməyini gözləyir və başa düşür ki, onu düşdüyü bu çətin vəziyyətdən, ancaq öz yoldaşları qurtara bilər. Bu vəziyyəti onun yoldaşları da tez anlayır və lazım olan anda çalışırlar ki, həmin oyunçunu çətin vəziyyətdən qurtarsınlar. Oyunçuların belə hərəkətləri onların bir-birinə qayğıkeşliyini, hüsn-rəğbətini, səmimiyyətini artırır. Uşaq oyun və yarış zamanı çətin düşdükdə öz yoldaşlarından həqiqi qayğı və kömək hiss etdikdə, razı qalır və xoşhal olur, sevinir, onda köməyə gələn yoldaşa məhəbbət hissi oyanır. Oyunçuların belə münasibətləri, oyun (yaxud yarış) prosesində uşaqlarda yaranan belə xoş əhval – ruhiyyə onların arasında yoldaşlıq və dostluq hissini yaranmasına və möhkəmlənməsinə səbəb olur.

Bədən tərbiyəsi və idman prosesinin şagirdlərin estetik tərbiyəsinə müsbət təsir göstərməsi üçün düzgün təşkil edilməsi zəruridir. Maraqlı təşkil edilməyən, intizamsız, səliqəsiz, yeknəsəq olan bədən tərbiyəsi tədbirləri uşaqlarda gözəl, şən əhvali-ruhiyyənin, estetik hissələrin yaranması və inkişafı üçün əhəmiyyətli ola bilməz. Buna görə müəllim ilk məşğələlərdən etibarən uşaqların

dayanmağı, cərgədən say ilə sıra olmağı, sırada qəşəng, qıvraq yeriməyi, yerləş zamanı sağa-sola və geriye dönməyi, qaçmağı, qaçaraq uzununa və hündürlüyünə tullanmağı və s. hərəkəti səhsiz və yaraşlıq həyata keçirməyi bacarsınlar.

Bədən tərbiyəsi dərslərində aparılan estetik tərbiyə işində şagirdlərin geyindirilməsi xüsusi idman formasının (geyiminin) əhəmiyyəti böyükdür. Məktəblərdə apardığımız müşahidələr göstərir ki, bədən tərbiyəsi dərslərində və ya idmanın müxtəlif növləri üzrə keçirilən yarışlarda şagirdlər, xüsusi idman geyimində çıxış edirlər. Bədən tərbiyəsi dərslərində 35-40 nəfər şagirdin eyni rəngli geyim formasında hərəkət etməsi, sıra qaydası ilə qəşəng yeriməsi, müəyyən fiziki hərəkətləri, oyunları yerinə yetirmələri və həmin məşğələlərdəki icra olunan hərəkətləri, priyomları sanki bədiiləşdirir və gözəlləşdirir. Dərsdə şagirdlər həmişə gözəl idman geyimində fəaliyyət göstərdikdə, səliqəli formada müvəffəqiyyətli çıxışlarından daha çox zövq alıb sevinir, fərəhlənir.

Bədən tərbiyəsi dərslərində şagirdlərin estetik tərbiyəsi məsələsini yaxşılaşdırmaq və bununla əlaqədar məşğələlərin keyfiyyətli keçməsinə təmin etmək üçün uşaqların idman geyimlərinin rəng etibarilə düzgün seçilməsinə xüsusi fikir vermək lazımdır.

Təcrübə göstərir ki, şagirdlərin fiziki tərbiyəsində böyük imkanlara malik olan ailə ilə məktəb əlbir işlədikdə onların bədən tərbiyəsi dərsləri və fiziki tərbiyə sahəsində fəaliyyəti daha səmərəli olur, ona görə də pedaqoji kollektivlər, ilk növbədə ibtidai sinif və fiziki tərbiyə

burada anlayışların, baxışların, hisslərin, adətlərin və fiziki tərbiyəyə ilk marağın əsas təməli qoyulur.

Uşağını sağlam və fiziki cəhətdən gümrəh böyütmək istəyən hər bir valideyn ilk növbədə insan təbiətini, onun fiziki və mənəvi imkanlarını yaxşı bilməlidir. Hər hansı bir ailəni götürək. Körpənin dünyaya göz açması, ata-ana, nənə-baba üçün nə qədər sevinc, fərəh gətirirsə, bir o qədər də onların qayğılarını artırır, onlarda məsuliyyət hissi yaradır.

«Uşağa soyuq dəyər, xəstələner, qapı-pəncərəni örtün. Əynini qalın edin. Yağışlı, qarlı havada bayıra çıxarmayın!...»- deyər valideynlər uşağın üstündə əsirlər. Onlara elə gəlir ki, uşaq çox zəifdir. Bu təsəvvür əlbəttə yanlışdır. Təbiət körpəni bədənə möhkəm yaradır. Uşaq həddindən artıq ehtiyat və qayğının ucbatından, təbii amillərdən, havadan, günəşdən, sudan, küləkdən məhrum ediləndən sonra elə ilk aylardan xəstələnməyə başlayır.

Hər bir valideyn, xüsusilə analar yaxşı bilməlidirlər ki, uşağın sağlamlığı və fiziki inkişafı qayğısına lap körpə yaşlarından başlamaq lazımdır. Uşaqları həddindən artıq geyindirmək, hərəkət oyunlarından məhrum etmək olmaz. Bir

Gənc nəslin fiziki tərbiyəsində təlim böyük rol oynasa da, bu işdə ailə və ictimaiyyətin köməyi olmadan keçinmək çətindir. Fiziki tərbiyədə ilk məktəb ailə, ilk müəllim isə valideynlərdir. Ata-anaların böyük bir qismi övladlarının fiziki tərbiyəsində üzərlərinə düşən məsuliyyəti yaxşı dərk edir, onları kiçik yaşlarından fiziki tərbiyə və idmana məhəbbət ruhunda tərbiyə etməyə çalışırlar. Lakin öz övladlarını fiziki tərbiyədən çəkindirən valideynlərə də təsadüf etmək olur. Belələri fiziki tərbiyədən söhbət düşəndə deyirlər: «Qoy getsin özünə peşə tapsın». Lakin bu cür ata-analar başa düşürlər ki, uşağın xoşbəxtliyi onun sağlam böyüməsi deməkdir. Sağlamlıq xoşbəxtliyin açarıdır. O, insanı daim şən ruhlu edir, fiziki cəhətdən möhkəmləndirir, mənəvi cəhətdən yüksəldir, zehni və estetik inkişafına kömək edir. Uşaqlıqdan fiziki hərəkətlərlə dostluq edən insanın şəxsi həyatı da gözəl olur, o, mənəvi və şən həyat sürür, daim əmək sevinci, yaradıcılıq sevinci keçirir. Fiziki hərəkətlərə alışmayan insanların isə sağlamlığında, fiziki inkişafında zəiflik özünü büruzə verir.

Lakin çox təəsüf ki, ailələrimizin çoxunda belə

uzadət bəsləyən ailələrdə uşaqlar fiziki tərbiyənin əhəmiyyətinə düzgün əməl etmədikləri və ya əhəmiyyətli məqamlar qərəzlilər. Bəzi ailələrdə uşaqlar yalnız məktəbdə olanda təyinatı olanlarda əvvəl fiziki tərbiyə və idman sahəsində təlim və tərbiyə yaradır, onlar isə bu sahədə mütəmül olaraq və tədris bitdikdən sonra da davam etdirirlər. Bəzi uşaqlar isə məktəbdə yalnız fiziki tərbiyə və idmanla məşğul olurlar, ayrı zamanda isə bədən tərbiyəsi dərslərini əhəmiyyətli dərəcədə buraxdıqlarıdır. Bu münasibətdə məktəblərdə dərslərin nəzəri bülklərə yerləndirilməsinə əvvəl əhəmiyyət verilməlidir. Məktəblər vəsaitlə təminatla, əsasən uşaqların istərincə, «Azərbaycan» futbolunu, «Spartak» atletikası, «Dinamo» atletikası, «Dinamo» konyunkturunu və s. məqsətlərdə təlimlərlə, idmanla məşğul olmalarına və s. sahələrdə təlimlərlə, idmanla məşğul olmalarına, idmanla məşğul olmaları üçün məktəblərin çox maraqlı tədbirlərdəndir.

Məktəbdə yaradılmış bəzi işgüzar əhvali-ruhiyyə öz böhranını verir. İbtidai siniflərdə xüsusi hazırlıq görmüş həmin məktəblilərin tam əksəriyyəti idmanın müxtəlif növləri üzrə ya məktəb bölməsinin, ya da idman məktəblərinin fəal üzvləridir.

Uşaqların bədən tərbiyəsi dərslərinə marağının artırılması və ya fiziki tərbiyəsi ilə əlaqədar tədbirlərdə fəal iştirakını təmin etmək üçün ailələr müvafiq köməyə və məsləhətlərə böyük ehtiyac duyur. Əlbəttə, uşaqları fiziki tərbiyə tədbirlərinə və idman məqsətlərinə cəlb etməkdə, onların idmana olan maraqlarını genişləndirilməsində təkcə ailə deyil, məktəb, ictimaiyyəti və idman təşkilatları da fəal iştirak etməlidirlər. Odur ki, pedaqoji kollektivlər bu cür ehtiyacı nəzərə almaqla valideynlərin yaxın köməkçisi və məsləhətçisi olmalıdırlar.

Lakin etiraf etməliyik ki, indiyə kimi məktəb bu məsələnin həllində öz üzərinə düşən vəzifənin öhdəsindən

gətirilməmiş və bu münasibətdə ayaq durmuşdur. Bu sahədə görülən işlərdə nəinki böyük uğurlar yoxdur.

Təcrübə göstərir ki, fiziki tərbiyəni uşaqların gündəlik məişətində daxil etməklə ailələr bütövlüklə fiziki tərbiyəyə gəlirlər.

Üstünlükdə fiziki tərbiyədə bədən tərbiyəsi dərslərinin rolunun artırılması üçün məktəblər və ailələr birgə fəaliyyətlə məvəffəqiyyəti hər şeydən əvvəl məktəblərin işləp keçməsi ilə tərbiyəyə bənzərdir.

Məqsətdir ki, uşaqların təyinatı olan sahədə bəzi tərbiyələr nəzərində bəzi əhvali-ruhiyyə vəsaitlə əvvəl təyinatı sahədə iştirakı təmin ediləsin. Odur ki, idmana məhəl qoymadılarda sahədə düzgün və tərbiyəli övlad uşaqlar bəzi şüurdan fiziki tərbiyə dərslərinə bənzər dərslərdə, məktəblərin işləmələri ilə əvvəl və ya bəzən, bütün təyinatı sahədə əvvəl. Səhər bənzərdir ki, uşaqların təlim vasitəsi ilə fiziki tərbiyəsi məqsətlə verilən bəzi qüsurlar məktəblə ailələrin zəif əlaqəsi nəticəsində baş verir. Məhz buna görə də hər bir müəllim təkcə şagirdlərin özlərini deyil, onların ailəsinə də öyrənməli, pedaqoji sahədən köməyə ehtiyac hiss edən ailələrlə muntəzəm əlaqə saxlamalıdır. Bu əlaqə müəllimlə valideynlər arasında münasibətlərin düzgün müəyyənləşdirilməsinə şərait yaradır, uşağın dərslər vasitəsi ilə fiziki tərbiyəsi qarşıya çıxan çətinlikləri asanlıqla həll edir. Ən nəhayət, valideynlərin tərkibini şagirdlərin ailə – məişət şəraitini, ayrı-ayrı ailələrdə uşaqların idmana mənlə və müsbət münasibətlərini diqqətlə öyrənməli və valideynlərin bu istiqamətdə pedaqoji hazırlığı işində onlara yaxından kömək göstərməlidir.

Deməli, nə ailə, nə məktəb, nə də icimai münasibətlər ayrı-ayrılıqda uşaqların bədən tərbiyəsi və idmanla müəhkəm dostluq etməsinə tam məvəffəqiyyətlə nail ola bilməzlər. Ona görə də bitkin, muntəzəm fiziki tərbiyə prosesinə maraqla göstərən hər üç tərəfin sözlərinin

birləşdirilməsi nəzərdə tutulur. Bu əlaqələrdə başlıca mövqə məktəbin üzərinə düşür.

Məktəb, ailələrdə fiziki tərbiyə işlərinin təşkilində istiqamətverici orqandır.

Odur ki, pedaqoji kollektiv ailənin fiziki tərbiyəsində yol vermiş qüsurları diqqətlə öyrənməli, həmin qüsurların aradan qaldırılmasında valideynlərə əməlli köməklik göstərməlidir.

Ailədə fiziki tərbiyəyə ögey münasibətin yaranmasında bir çox səbəblər mövcüddür. Bu səbəblərdən biri valideynlərin öz uşaqlarını həddindən artıq əzizləməsidir.

Valideynlər tərəfindən uşağın əzizlənməsi, ona həddindən artıq yararsız məhəbbət göstərməsi kimi hallar ona gətirib çıxarır ki, ailədə tərbiyə alan uşağın qaməti, fiziki inkişafı məsələləri öz əhəmiyyətini itirir, unudulur. Valideynlər unutmamalıdır ki, onlar tərbiyə etdikləri bu günkü uşaqlar ölkənin sabahkı sahibləridir. Ailədə bir ırsan böyütdüyünü, bu insanı gələcək məsuliyyətinin onların üzərinə düşdüyünü valideynlər bir an belə yaddan çıxarmamalıdır.

Ailənin fiziki tərbiyəsindəki qüsurlardan biri də nəzarətsizlikdir. Müşahidələr göstərir ki, bəzən valideynlər uşaqların harada, kimlə dostluq etməsi, məktəbdən qayıdıqdan sonra hansı işlərlə məşğul olması ilə əsla maraqlanmırlar. Beləliklə, uşağın təlim-tərbiyəsi, o cümlədən fiziki tərbiyəsi bütünlüklə unudulur.

Uşağın bədən tərbiyəsi dərsi və fiziki tərbiyəsi ilə yaxından maraqlanmayan valideynlər bir qayda olaraq onun ancaq maddi ehtiyaclarını ödəməklə kifayətlənirlər, onlar əsla uşaqların sağlamlıq məsələləri, asudə vaxtlarının mənalı və səmərəli təşkilinə əhəmiyyət vermirlər və sonralar bunun acı nəticəsinin şahidi olurlar.

Bütün bu dediklərimizdən belə, əvvəlcədən qəbul edilən müəllimlərin necə deyərlər, ikinci auditoriyası olmalı,

pedaqoji kollektivlə bilavasitə ailələrdə idmana olan marağı təbliğ etməlidirlər.

Ailənin fiziki tərbiyəsindəki qüsurlu sahələrindən biri də valideynlərin uşağa qarşı vahid xətt tutmamaqlarıdır. Əksər hallarda uşağın idmanla məşğul olmasında valideynlərin qərarı eyni olmur. Məsələn, ata uşağın idmanla məşğul olmasına icazə verir, bu sahədə məktəbin tələblərini əldə əsas tutur, ana isə bunun əksinə çıxır. Hətta, bəzən ananın verdiyi tələblər uşağın əhvalını pozur, ata isə uşağı müdafiəyə girir.

Atalar məsəlidir, «Uşaq gördüyünü götürər». Əgər ata – ana bədən tərbiyəsi dərslərinə və idmana doğma münasibət bəsləyirlərsə və yaxud özləri idmanla gənclik illərində, indinin özündə dostluq edirlərsə, uşaq da onlara oxşamağa çalışsaqdır. Əksinə, valideynlər idmana ögey münasibət bəsləyirlərsə, bu kimi keyfiyyətlər uşaqlara da keçir.

Məktəbin və ailənin uşaqlarda bədən tərbiyəsi dərslərinə və idmana marağın möhkəmləndirilməsində valideynlər arasında aparılan pedaqoji təbliğat mühüm rol oynayır. Pedaqoji təbliğatın formaları müxtəlifdir. Bütün məktəblərdə valideynlər üçün məsləhətlər, fərdi müsahibələr, sual və cavab axşamları, müəllimlərlə görüşlər də müsəbbət faydasını verir. Məktəblərdə bədən tərbiyəsi üzrə xalq universitetləri xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Onlar fiziki tərbiyənin aktual problemlərinə dair valideynlər arasında müntəzəm söhbətlər, müzakirələr təşkil edir.

Qabaqcıl məktəblər bu cəhətləri nəzərə alaraq valideynlərin fiziki tərbiyə istiqamətində pedaqoji biliklərlə yiyələnməsi işini həmişə diqqət mərkəzində saxlayır. Müəllimin, sinif rəhbərinin ailələrlə yaxın dostluğu uşağın sağlamlığının möhkəmləndirilməsi haqqında valideynlərə qiymətli məsləhətlər verilməsi imkanını xeyli artırır. Məktəb və ailənin birlikdə və zərərək dəsgün müəllimlərin mühüm forması valideynlər iclasıdır. Orada təlim-tərbiyə işinin aktual problemləri müzakirə olunur, qüsurların aradan qaldırıl-

ması yolları müəyyən edilir. İclaslarda uşaqların fiziki hazırlıq səviyyəsi, onlarda idmana və bədən tərbiyəsi dərslərinə fəal münasibətin yaradılması yolları müəyyən edilir. İclasların maraqlı, faydalı keçməsi üçün əsaslı hazırlıq işləri aparılmalıdır. Lakin təəssüflə deməliyə ki, fiziki tərbiyə məsələlərinin müzakirəsi ilə əlaqədar iclasların təşkili tamamilə unudulmuşdur. Çox vaxt isə bu, formal xarakter daşıyır. Halbuki məktəb və ailə böyüməkdə olan nəsilin fiziki tərbiyəsində ən yaxşı müttəfiqlər olmalıdırlar və onların arasındakı münasibətlərdə etibar, qarşılıqlı hörmət-in saxlanması, hər iki tərəf üçün ünsiyyətin daha əlverişli formalarının yaranması labüddür.

Masallı rayonu Şərəfə orta məktəbində pedaqoji kollektivin işi bu cəhətdən təqdirəlayiqdir. Pedaqoji kollektivin hər bir üzvü, məsələn, bədən tərbiyəsi müəllimlərindən Şahverdiyev Əziz, sinif müəllimlərindən Zeynalova Kəmalə, Musayeva Mətanət və s. özünə, eləcə də şagirdlərə ciddi tələbkarlıqla yanaşır, rast gəldiyi nöqsanlara biganə qalmır, həmin nöqsanların səbəbini araşdırır, çıxış yolu tapıb tədbir görür, şagirdlərin fiziki tərbiyəsini günün səviyyəsinə qaldırmaq üçün ailə və məktəblə sıx əlaqə saxlayır,

hər iki tərəfin münasibətində bədən tərbiyəsi sahəsindəki işin müvafiq şəkildə aparılmasını təmin edir. Bu sahədəki işin müvafiq şəkildə aparılmasını təmin etmək üçün məktəblə ailə arasında sıx əlaqə saxlanmalıdır.

Məktəblə ailə arasında sıx əlaqə saxlanılmalıdır. Məktəblə ailə arasında sıx əlaqə saxlanılmalıdır. Məktəblə ailə arasında sıx əlaqə saxlanılmalıdır. Məktəblə ailə arasında sıx əlaqə saxlanılmalıdır.

Məktəblə ailə arasında sıx əlaqə saxlanılmalıdır. Məktəblə ailə arasında sıx əlaqə saxlanılmalıdır. Məktəblə ailə arasında sıx əlaqə saxlanılmalıdır. Məktəblə ailə arasında sıx əlaqə saxlanılmalıdır.

IV FƏSİL

KİÇİK YAŞLI MƏKTƏBLİLƏRİN HƏRBİ - VƏTƏNPƏRVƏRLİK TƏRBIYƏSİNDƏ MƏKTƏBLƏ AİLƏNİN BİRGƏ İŞİ

İndiki məktəbin qarşısında əsas bir məsələ – gənclərin tərbiyəsini qüvvətləndirmək, onları Vətənə sədaqətli xidmət edən ləyaqətli vətəndaşlar kimi yetişdirmək vəzifəsi durur. Həmin vəzifələrin həyata keçirilməsində məktəbli gənclərin hərbi-vətənpərvərlik tərbiyəsi müstəsna əhəmiyyət kəsb edir.

Hərbi-vətənpərvərlik tərbiyəsi əxlaq tərbiyəsindən tərkib hissəsidir. Onun qarşısında bir tərəfdən mübarizələrlə dolu qəhrəmanlıq yolu keçmiş Silahlı Qüvvələrimizin şanlı tarixi, Böyük Vətən müharibəsində göstərilən qəhrəmanlıq, Qarabağ uğrunda gedən müharibənin şanlı səhifələri və s. məsələlər, digər tərəfdən, gənclərdə ordumuza məhəbbət tərbiyə etmək vəzifəsi durur. Başqa bir tərəfdən isə bu öz ifadəsini gənclərə Vətənimizin müdafiəsi üçün lazım olan bir sıra hərbi bacarıq və vərdisləri aşılamaq,

hərbi-vətənpərvərlik tərbiyəsini qüvvətləndirmək, onları Vətənə sədaqətli xidmət edən ləyaqətli vətəndaşlar kimi yetişdirmək vəzifəsi durur. Həmin vəzifələrin həyata keçirilməsində məktəbli gənclərin hərbi-vətənpərvərlik tərbiyəsi müstəsna əhəmiyyət kəsb edir.

Hərbi-vətənpərvərlik tərbiyəsi əxlaq tərbiyəsindən tərkib hissəsidir. Onun qarşısında bir tərəfdən mübarizələrlə dolu qəhrəmanlıq yolu keçmiş Silahlı Qüvvələrimizin şanlı tarixi, Böyük Vətən müharibəsində göstərilən qəhrəmanlıq, Qarabağ uğrunda gedən müharibənin şanlı səhifələri və s. məsələlər, digər tərəfdən, gənclərdə ordumuza məhəbbət tərbiyə etmək vəzifəsi durur. Başqa bir tərəfdən isə bu öz ifadəsini gənclərə Vətənimizin müdafiəsi üçün lazım olan bir sıra hərbi bacarıq və vərdisləri aşılamaq,

tərəfindən işğala məruz qalan, bir milyon qaçqını, köçkününü olan Azərbaycan xalqının ümdə vəzifəsi torpaqlarımızı tarixi düşmənlərimizdən xilas etməkdir. Öncədən etiraf edək və təəssüfümüzü bildirək ki, bu vacibdən-vacib, bütövlükdə xalqın taleyüklü problemi çağdaş günümüzün reallığı ilə ayaqlaşma bilmir.

Xatırladaq ki, tarixin müxtəlif dövrlərində özünün yeraltı və yerüstü sərvətləri ilə düşmən gözü çıxardan, qədimdən-qədim odlar diyarı – Azərbaycan mütəmadi olaraq yadelli işğalçıların basqınına, təcavüzünə məruz qalıb. Məhz bu səbəbdən özünün siviliziyası yolunda itirdiyi qazandığından çox olsa da, zaman-zaman öz torpaqları uğrunda ölüm-dirim savaşı ilə üzlaşsa da, bununla belə yenə də tarixin amansız sınaqlarından həmişə üzüağ çıxıb.

Günümüzün reallığı tələb edir ki, yeniyetmə və gənclər arasında hərbi-vətənpərvərlik istiqamətində aparılan bütün tədbirlər Vətənin müdafiəsi, torpaqlarımızın azadlığı məqsədinə xidmət etməlidir. Belə tərbiyə prosesi çoxcəhətlidir. Belə ki, vətənpərvərlik anlayışına ideya-mənəvi aspektdən yanaşmalı, öncə Vətən, doğulduğu torpaq, əhatəsində olduğu insanlar, dövlət və onun atributları, rəmzləri – himn, dövlət gerbi, bayrağı və s. izah edilməli, bunlara müqəddəs bir varlıq kimi səcdə olunmasının vacibliyi gerçəkləşdirilməlidir. Məktəblərdə hərbi – vətənpərvərlik məsələlərindən söhbət gedəndə Azərbaycanda dünya ədəbiyyatının ən dəyərli nümunələrindən, şifahi xalq ədəbiyyatından istifadə edilməli, örnəklər göstərilməlidir. Çünki belə ədəbiyyatlarda xalqa, yurda, torpağa bağlılıq hissləri daha güclüdür.

Gənclərimiz artıq imperiyanın təlqin etdiyi xoş vədlərə, illüziyalara inanır. Müstəqilliyimizin ab-havası ilə nəfəs alan müasirlərimiz indi mənəviyyatımızın təməl daşlarını bərqərar etməklə, yeni cəmiyyətin quruculuğu ilə məşğuldur. Bu quruculuq və tərbiyə işləri içərisində vaxtla

itirdiyimiz bir sıra milli-mənəvi dəyərləri qaytarmaqla gələcək varislərimizə ərməğan etmək lazımdır. Bunun üçün xalqımızın ən qədim dövrlərindən başlayaraq bu günümüzədək yadelli işğalçılara qarşı apardığı mübarizə yolu barədə silsilə söhbətlər təşkil edilməli, qəhrəmanlıq ənənələrimizlə zənginləşdirilən bütün sahələrə üstünlük verilməlidir.

Hərbi - vətənpərvərlik tərbiyəsində ayeni vəsaitlərin də böyük rol oynadığı inkar edilməzdir. Ölkəmiz müharibə şəraitində olduğundan, müharibə mövzusunda dair metodik tövsiyələr, müharibənin dəhşətlərini özündə əks etdirən həqiqətlər sənədlərin dili ilə uşaqlara çatdırılmalı, müxtəlif mövzularda plakat-şüarlardan, hərbi-vətənpərvərlik mövzusunda həsr edilmiş informasiya vasitələrinin təsir gücündən istifadə edilməlidir.

Qeyd etdiyimiz kimi, hərbi-vətənpərvərlik tərbiyəsi ümumi tərbiyə işinin elə bir sahəsidir ki, insanlarda sanki ayın görünməyən tərəfi təsəvvürünü yaradır. O, sanki kül içərisində gizlənmiş oda bənzəyir. Külək əsdikcə, külü sovurduqca od şölələnən kimi, hərbi-vətənpərvərlik tərbiyəsi Vətən üzərində ölüm küləkləri əsəndə, yağdı düşmən torpaqlarımıza ayaq basanda beləcə şölələnir, alovlanır, insanları səfərbər edir. Şair B.Bahabzadə bu anlayışı – vətənpərvərlik hisslərini çox sərrast ifadə edir:

Vətən silkələndi, səfərbər oldu,
Böyük bir məmləkət bir nəfər oldu.

Vətəni müdafiə etmək hər bir vətəndaşın müqəddəs vəzifəsidir. Erməni işğalçılarının hücumları vaxtı igid qızlarımızın düşmən əlinə keçməməsi üçün özlərini qayadan atıb öldürmələri bir daha göstərir ki, onların silahı olsaydı, ondan istifadə edə bilsəydilər, qəhrəmanlıqla döyüşərdilər. Ya da Şuşadan 40 nəfər tibb texnikumunun qızları mühasirəni yarmış, atəşə tutsalar da salamat

çıxmışlar. Jurnalistin onlara verdiyi suala: «Necə risq etdiniz? Qorxmadınız ki, əsir düşərsiniz?» - onlar hamısı bir nəfər kimi dedilər: «Biz hərəməz bir termometr götürmüşdük, əsir düşsək, onu sındırıb içindəki civəni içib özümüzü zəhərləyəcəkdik». Budur hərbi-vətənpərvərlik tərbiyəsi, Vətən sevgisi.

Bizim ordu gərək özünə, adına, türklüyünə həmişə hörmət gətirə, inanırıq ki, belə də olacaqdır. Silahlı qüvvələrimiz gələcəkdə baş verəcək ekoloji hadisələrə də hazır olmalıdır. Yad planetdə ola biləcək hücumları da yaddan çıxarmaq olmaz.

Hərbi-vətənpərvərlik tərbiyəsi işinə ölkəmizdə yaşayan bütün kiçik xalqlar və qurumlar da cəlb edilməlidirlər. Vətənin müdafiəsi, onun qorunub saxlanması hər bir vətəndaşın şəərəfli məqsədi və vəzifəsi olmalıdır.

Millət öz tarixini unudanda onun süqutu başlanır. Kim olduğunu, haradan gəlib, haraya getdiyini bilməyən, əsl-nəcəbətini tanımayan bir yurdsuz, sərsəri əsl insan sayılmadıği kimi öz tarixini unudan millət millət sayıla bilməz.

Hərbi-vətənpərvərlik tərbiyəsi vətənpərvərlik tərbiyəsindən formalaşmışdır. O, gəncləri Vətənimizin Silahlı Qüvvələri sırasında xidmətə hazırlamağı, müasir hərbi texnikanı mükəmməl bilməyi və onu asanlıqla öyrənməyi nəzərdə tutur.

Hərbi-vətənpərvərlik tərbiyəsinə dair söylənilmiş pedaqoji fikirlər içərisində A.S.Makarenkonun nəzəriyyəsi və təcrübəsi xüsusi yer tutur. Bu fikirlər hərbi-vətənpərvərlik tərbiyəsi üzrə bütöv bir sistemdir. Onun hərbi-vətənpərvərlik tərbiyəsi sistemində komandirlər şurası, raportlar, rəsmi keçidlər, keşikdə dayanmaq, əmrlər, bayrağa xidmət, hərbişədirilmiş oyunlar, hərbi dərnəklər və s. daxil idi.

İndiyə kimi hərbi-vətənpərvərlik tərbiyəsi barədə çox deyilmiş və yazılmış olsa da onun məzmununu müəyyən

ləşdirmək nədənsə unudulmuşdur. Bu boşluq və hərbi-vətənpərvərlik tərbiyəsinin düzgün təşkilinə mane olmuş, tərbiyəçi və müəllimlərin işində yeknəsəklik yaratmışdır. Misallara müraciət edək. Məktəblərdən bir qrupu ibtidai siniflərdə qoşun növləri, onların geyim formaları və hərbi rütbələrlə tanışlıq işlərini; ikinci qrupda həmin siniflərdə ancaq təyyarə, tank, gəmi və raket modellərini hazırlamağı; üçüncü qrup məktəblərdə isə mülki müdafiə siqnallarını verməyi, fərdi və kollektiv qorunma vasitələrini dərinləndirən öyrənməyə çalışmışlar.

Əgər əlimizdə bir parametr olsaydı və onunla I-III siniflərdə keçirilən həmin tədbirlərin məzmun dərinliyini ölçsəydik, şübhəsiz, bu vaxt görərdik ki, ikinci və üçüncü qrup məktəblər şagirdlərin yaş və bilik səviyyələrinə münasib gəlməyən tədbirləri icra etmişlər. Bu da bir növ riyaziyyatdan birinci sinif şagirdlərinə toplama və çıxmadan əvvəl bölmə əməliyyatını öyrətməyə bənzəyir.

Müqayisə etdiyimiz faktndan göründüyü kimi, məktəblilərin hərbi-vətənpərvərlik tərbiyəsinin məzmununun dəqiqləşdirilməsinə mühüm ehtiyac vardır və onun ödənilməsindən ötrü bir neçə tələbə əməl etmək lazım gəlir: əvvəla, həmin tələblər ancaq əxlaq tərbiyəsi istiqamətinə yönəldilməli; ikincisi, bu işdə əxlaq tərbiyəsinin prinsipi kimi yaşauyğunluq nəzərə alınmalı; üçüncüsü, bu sahədə rəngarəng tədbirlərdən istifadə edilməlidir. Belə olduqda, şagirdlərlə keçirilən tədbirlər onların hərbi-vətənpərvərlik tərbiyəsinə müsbət təsir göstərmiş olar.

İslam tərbiyəsində bütün dinlərdən fərqli olaraq, dini tərbiyə insanda yalnız dini hissələrin formalaşmasını, düşüncə tərzini, müəyyən dini baxışlar sisteminin tərbiyə edilməsini deyil, dini və dünyəvi elmlərin öyrədilməsini etik, estetik, əxlaqi tərbiyənin aşılmasını, vətənpərvərlik və beynəlmiləçilik hissələrinin formalaşmasını da görmək olur.

«Quran» da bildirilir ki, ata-ana uşağın tərbiyəsi, onun islami tələblərlə böyüməsi üçün birlikdə məsuliyyət daşıyırlar.

Ailədə islam tərbiyəsi təcridən aparılmalıdır. Uşaqların və müəllimlərinə sevgi ruhunda tərbiyələndirilməlidir. Valideynlər uşaqlarını tam həyata hərtərəfli tərbiyələndirirlər.

Vətəndaş kimi görmək və dərk etmək əxlaqın tələblərindəndir. Hərbi - vətənpərvərlik tərbiyəsinin məqsədindən aşılamaq lazımdır. Yəni şagirdlərə ədalət və ədalətsizliyi, şərəf və şərəfsizliyi başa düşməyi, fərqləndirməyi bacarmalıdırlar.

Uşaqların tədrisində istifadə edilən dəyərlərdən tərbiyə işlərində istifadə edilən dəyərlərin əhəmiyyəti olar.

Vətənpərvərlik tərbiyəsinə biz kiçik yaşlı uşaqları hazırlamaqla bərabər, onlara vətənpərvərlik, ədəvət hissi insanlar arasında gərginlik yaratmaq kimi tarim çəkir, psixi yükü artırır. Həyatın bənzər, ömrü iztirabla doldurur. İnsanlar üçün vətənpərvərlik də gəncləri hərbi hazır olmaqla yanaşı, vətənpərvərliklə yaşamaq təcrübəsi aşılamalıdır.

Uşaqların ailədə dünyaya gəlir və cəmiyyətin özəyi, vətənpərvərlik kimi ailə uşağın böyüməsi və tərbiyəsi tədrisində daşılır. Uşaq xoşbəxtliyinin təminatçısı vətənpərvərlik də ailənin möhkəm təməl üzərində qurulmuş vətənpərvərlik və qayğısız böyüməsinə, tərbiyəsinə, tədrisindədir. Lakin uşağa göstərilən qayğı heç də vətənpərvərlikə mənfi təsir göstərmək həddinə çatmır. Doğrudur, uşaqlar lazım olan hər şeylə tədris edilir. Lakin onlara dəbdəbəli həyat tərzini tərbiyəsinə dağıdıcı təsir göstərir. Əlbəttə, vətənpərvərlik dövründə onun şiltaqlıqlarına dözmək vətənpərvərlik yəni yaşına çatanda onun istək və vətənpərvərlik yönü qoyulmalıdır. Belə olmasa, uşaqlar vətənpərvərlik qiramiz hərəkətlər edir, birgə yaşayış

qaydalarına əməl etmir və nəticədə ailə və cəmiyyət üçün təhlükəli fərdə çevrilir. Çox hallarda isə uşağın qüsurları onun valideynlərinin tərbiyə metodundakı naqis cəhətlərdən irəli gəlir. Valideyn ayıq, narkomandır, ata

ailədə özünü pis aparırsa, ana əxlaqsızdırsa, belə şəraitdə böyüyən uşaq mühitin ona bəxş etdiyi nöqsanlardan yaxa qurtara bilmir, bu qüsurlar onun ağılına, mənəviyyətinə sirayət edir.

Uşaq müəyyən yaş həddinə çatanda ona bir qədər müstəqillik verilməlidir və müstəqillik həm də onlara nəzakətli davranmağı öyrədir, belə olanda uşaq çağlarında cəmiyyətdə təqlid qaydasına deyil, zəruri bildiyi həyatı tələbat kimi mədəni, başqalarına hörmət ruhunda davranmağa üstünlük verir, vətənə, torpağa, insanlara sevgi kimi hisslərlə yaşamağa vətənpərvərlik edir. Belə vətəndaşlardan təşkil edilən cəmiyyətdə qanunlara hörmət ön plana çəkilir.

Qeyd edək ki, uşağın tərbiyə və təhsilinə cavabdehlik həm də dövlətin vəzifəsidir. Sivilizasiyalı ölkələrdə dövlət uşaqlara ən azı pulsuz ibtidai və natamam orta təhsil almaq üçün şərait yaradır. Təhsil biliklərin əsasını öyrətməklə yanaşı, uşağın tərbiyəsinə də mühüm rol oynayır. Məktəb və ailə ilk növbədə uşaqları vətənə sədaqət, ümumbəşəri və milli dəyərlərə hörmət ruhunda tərbiyə edir.

Ailə və dövlət, məktəb, qəyyum və ya uşaq evi bütövlükdə cəmiyyət uşaqları böyütməklə, tərbiyə etməklə yanaşı, onları müharibəsiz, ideal bir həyata qovuşdurmalıdırlar.

Hərbi-vətənpərvərlik tərbiyəsinin kiçik yaşlı məktəblilərə aşılanması elə bir mərhələni keçir ki, bunsuz heç bir məqsədə nail olmaq mümkün deyildir. Yəni o, vətənlə başlanır. Vətənə xidmət edir. Belə ki, hərbi-vətənpərvərlik tərbiyəsi zamanı məktəblə ailənin birgə işinin əhəmiyyətini yaxşılaşdırmaq üçün vətənin ümumi mənzərəsini, xalqın qəhrəmanlıq keçmişini, torpaqlarımızın

zənginliyini, misilsiz təbiətini, xalqın böyük tarixini, böyük şəxsiyyətlərin həyatını, amalını, fəaliyyətini, apardıqları mübarizələri Vətənə məhəbbət rəmzi kimi şagirdlərə aşılamaq lazımdır.

Məktəblə ailənin bircə işi zamanı hərbi-vətənpərvərlik tərbiyəsinin həyata keçirilməsində müəllimin rolu inkar edilməzdir. Ümumiyyətlə, əxlaq tərbiyəsini müəllimsiz təsəvvürə gətirmək mümkünsüzdür. Müəllim əməyinə düzgün qiymət verən tarixi şəxsiyyətlərdən biri N.Gəncəvi olmuşdur. O, biliyi belə səciyyələndirir:

Bağlı bir qapıya açar axtarsan,
Ancaq alimlərdə axtar, taparsan,
...Mərdlərin qan tökən qılıncı, bəli,
Alim tədbirilə olar kəsərli!

Mustafa Kamal Atatürk haqlı olar, göstərir ki, «millətləri azad edən yalnız və yalnız müəllimdir, müəllimdən, maarifçidən məhrum olan bir millət hələ millət adını daşımağa layiq deyildir, ona adi bir kütlə deyilir... Bir kütlə millət olmaq üçün mütləq maarifçilərə, müəllimlərə möhtacdır».

Hərbi-vətənpərvərlik tərbiyəsində şagirdlərə hər cür çətinliyə dözməyi öyrətmək lazımdır. Çünki Vətəni müdafiə edən hər bir şəxs çətinliklərə düşə bilər, onda dözümlülük olmalıdır. İngilis filosofu Con Lokk hakim siniflərə müraciət edərək deyirdi ki, «Uşaqlarınızı yumşaq çarpayıda yatmağa öyrətməyin: onları elə tərbiyə edin ki, hər bir yataq onlara yumşaq görünsün, çünki səyahətə

Sən xoşbəxtliyin yolusan, xoşbəxtliyin özüsən!» Bu tərbiyədə meylin də rolu böyükdür. Lakin meyl öz-özünə yaranmır. O, müddəə və ideyalardan doğmadır. Tərbiyə işində müəllim öz məqsədinə çatmaq üçün şagirdlərin qəlbinə cığır tapmalı, müqəddəs olan Vətənə məhəbbət onun şərəfi, şöhrəti, qüdrəti naminə həyatını qurban verməyə hazır olan söhbətlərlə yanaşı, elə suallar qoya ki, şagirdlərin qəlbinə, zəkasına nüfus edə bilə, onlarda meyl yarada. Məsələn: «Mən dünyada nə üçün yaşayıram?», «Vətən üçün mən nə etməliyəm?», «Mən Vətənə nə vermişəm?», «Vətən yolunda mənim borcum nədir?» və s.

Böyüməkdə olan nəslin tərbiyəsi mənəviyyətə zəngin, ideyaca mətin, yüksək əxlaqlı şəxsiyyət formalaşdırılması bu gün cəmiyyətimiz qarşısında duran mühüm vəzifədir. Bu kompleks problemdir. Bu problemin həllində məktəb həlledici rol oynasa da, ailə və ictimaiyyətin köməyi olmadan tərbiyə işi tam müvəffəqiyyətlə nəticələnə bilməz.

Cəmiyyətimiz, o cümlədən tərbiyənin aparıcı qüvvələri olan ailə, məktəb və ictimaiyyət qarşısında böyük tarixi bir vəzifə – mənəvi zənginliyi, əxlaq saflığını və fiziki kamilliyi özündə birləşdirən, ahəngdar inkişaf edən, ictimai cəhətdən fəal olan şəxsiyyətin formalaşdırılması məsələsini qoymuşdur.

Kiçik yaşlı məktəblilərin mənəvi keyfiyyətlərinin formalaşmasına təsir göstərən mühüm şərtlərdən biri uşağı əhatə edən müvafiq mənəvi mikromühitin yaradılmasıdır. Bunun əsasında isə uşağın şəxsiyyətinə hörmət və qayğı, ağıllı tələbkarlıq durur.

Devilənlərdən aydır...

barədə deyir: «Gənc nəsələ olan qayğı fəaliyyətimizin əsas hissəsidir»¹.

Müəllim zəhmətinin yüksək qiymətləndirilməsi heç də təsadüfi deyildir. Məktəbdə təlim tərbiyə ilə bağlı olan tədbirlər müəllimin yaxından köməyi ilə həyata keçirilir. Hər bir tədbirin ilhamçısı müəllimdir. Onun ağıllı sözü, qiymətli məsləhətləri şagirdlərin əxlaq tərbiyəsinə müsbət təsir göstərir. Bu cəhəti məktəb, ailə və ictimaiyyətin əlbir isində də görmək olar.

Hərbi-vətənpərvərlik tərbiyəsinin nəzəriyyəsini bilən, onu tətbiq etməyin metodikasına bələd olan pedaqoji kollektivlər yalnız məktəbdə deyil, həmçinin ailədə uşaq həyatının təşkilatçılarıdır. Bununla belə geniş quruculuğumuz şəraitində yetişməkdə olan nəslin tərbiyəsində ailənin rolu artır. Axı, «Ailə insanın öz ilk ictimai yolunu keçdiyi ən mühüm sahədir!»¹.

Buna görə də məktəb haqqında islahat proqramı ictimai və ailə tərbiyəsinin vəhdəti prinsipini təsdiq edərək,

mühazirələr və s. haqqında danışılır.

Bizim fəxr etməyə haqqımız var ki, bu gün hərbi vətənpərvərlik tərbiyəsindən danışmaq üçün kifayət qədər zəngin tarixi materiallarımız vardır.

bağçalarında davam edərək tərbiyə nəhayət, məktəbdə yetkinləşir və sonra da insanın bütün həyatı boyu davam edir. Lakin insan xarakterinin formalaşması prinsiplərinin

olur, bir çox adət və vərdislərə yiyələnir və bunlar məktəbdə onlara bilik və vərdislər qazanmaqda köməklik edir.

Uşaqlar məktəbə daxil olduqdan sonra da vaxtının çoxunu ailədə keçirir, ona görə də, məktəbdə, ailənin uşaq üzərində nəzarəti vəhdət şəklində olmalıdır, əks təqdirdə tərbiyə işində çoxlu qüsurlar yarana bilər.

Ailə və məktəbin qarşıya qoyduğu məqsəd birdir, hər ikisi uşaq və gənclərə yüksək elmi biliklər verməklə yanaşı, hərtərəfli bacarıq, Vətənə hədsiz məhəbbət, millətə sədaqət, əməyə hörmət, kollektivçilik və həmrəylik hissi, yüksək şüurlu intizam, nümunəvi əxlaqi sifətlər tərbiyə etmək və s. keyfiyyətlər aşılayır.

Ailədə tərbiyənin bütün ağırlığı ananın üzərinə düşür. Ona görə də, bir daha ana haqqında, onun çəkdiyi əziyyətlər haqqında nə qədər yazılsa da, yenə də azdır.

İbtidai sinif şagirdlərinin məktəb və ailədə hərbi-vətənpərvərlik tərbiyəsinə dair biliklərini inkişaf etdirməyin bir yolu da onlara öz ana dilini dərindən bilmələri vacib şərtidir.

Dil - bəşəriyyətin ünsiyyət vasitəsidir, insanlar arasında ən mühüm dostluq körpüsüdür. O, spesifik ictimai hadisə olmaqla, cəmiyyətin meydana gəlməsi ilə yaranıb, onunla üzvi şəkildə inkişaf edir, təkmilləşir, səsləşir, bütün tarixi mərhələlərdə həmin cəmiyyətin üzvlərinə eyni dərəcədə xidmət göstərir. Dil bilavasitə təfəkkürlə bağlı olub, onunla dialektik vəhdətdə inkişaf edir. Fikrin reallığı dildə özünü ehtiva edir. Şüur kimi dil də qədimdir.

Dilin köməyiylə bəşər tarixində böyük dəyişikliklər baş vermişdir, hər bir insan dilin köməyiylə cəmiyyətin çoxəsrlik təcrübəsində əldə edilmiş nəliyyətlərdən istifadə edir, hadisələr haqqında biliklərə yiyələnirlər, dil saysız-hesabsız hissi təəssüratlar barədə insanın özünə hesabat verməsinə imkan yaradır. Böyük ictimai xadim N.Nərimanov əsrin əvvəlində ana dilinə, onun tədrisinə və inkişafına daha çox

çalışırdı. O, bu işə siyasi bir məsələ, milli məsələnin tərkib hissəsi kimi baxaraq, tez-tez ana dili problemlərindən söz açır, oxucuların onu inkişaf etdirməyə, əcnəbi dillərin təsirindən xilas etməyə çağırırdı. Onun 15 avqust 1906-cı il «Həyat» qəzetinin 181 №-də dərc etdiyi «Bu gün» adlı məqaləsində oxuyuruq: «Ana dili! Nə qədər lətif, nə qədər ali, hissiyat – qəlbi oyandıran bir kəlmə! Nə qədər möhtərəm, müqəddəs, nə qədər əzəmətli bir qüvvə! Ana dili! Bir dil ki, mehriban bir vücut məhəbbətini, şəfqəti – mərdanə eşqi sənə o dildə bəyan edibdir. Bir dil ki, sən daha bəşikdə ikən bir lələ şəklində öz ahəng və lətafətini sənə eşitdirib, ruhun ən dərin guşəsində nəqş bağlayıbdir! Bir dil ki, həyat və kainat haqqında ilk əvvəl o dil sayəsində bir fikir hasil edibsən, cisim və ruhun möhtac olduğunu məvadi o dildə tələb eləyibsən...

Bir dil ki, ibtida o dildə yaxşı-yamanı bilibsən, səni yaradanı tanıyıbsan, haman dil ki, difari-qürbətə biganələr üçün düşəndə ona həsrət qalırsan...»¹.

Gənc nəslin hərtərəfli tərbiyəsində cümlə əvəzləri qüdrətindən geniş istifadə etmək lazımdır. Dilə qayğı və məhəbbət – Nəriman məhəbbəti lazımdır.

Gənc nəsle anadan qalma ən böyük yardım dildir.

Dil öz ifadəsini sözdə tapır. Söz – ideyaların, prinsipləri ümumiləşdirmək, həqiqətləri, mürəkkəb hadisələri və münasibətləri yaratmaq üçün vasitədir. Şəxsiyyətin ahəngdar inkişafının ilkin şərtidir.

Söz mədəniyyətdən – emosional mədəniyyətə, oradan əxlaqi hissələrin və münasibətlərin mədəniyyətinə, oradan biliklərin və əxlaqın ahəngdarlığına – təlimdə yol belədir.

Tərbiyə işində ailədə atanın da özünəməxsus rolu vardır. Uşaqlar əsl igidliyi, məğrurluğu, əyilməzliyi, ümumiyyətlə bütün kişiliyə xas olan keyfiyyətləri atadan əxz edirlər.

¹ «Zəka» jurnalı, 1997, səh. 26

Ailədə nənə və babaların ibrətamiz həyat yolu da uşaqlar üçün əsl məktəbdir. Onlar ömrü boyu əldə etdikləri dəyərləri, zəngin tarixi hadisələri çox maraqla nəvələrinə sirayət edirlər.

Uşaqların tərbiyəsində ailədə böyük bacı və qardaşların tərbiyəedici rolu inkaredilməzdir.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının hazırkı dövrdə ən başlıca problemi müharibə və sülh məsələsidir. Bizdə hərbi təhlükənin yeganə mənbəyi erməni vandalizmidir. Onların təcavüzü ilə respublikamızın 20 faiz torpağı zəbt edilmiş, bir milyona qədər vətəndaşlarımız evsiz-eşiksiz qalmışdır. Vəziyyətin ağırlığı ölkəmizdə hərbi-vətənpərvərlik tərbiyəsini ön plana çəkmək ehtiyacını artırır. Bu mənada məktəbin qarşısında böyük və çətin məsələlər durur. Belə ki, fənn müəllimləri hər bir dərstdə hərbi-vətənpərvərlik tərbiyəsini kompleks şəkildə şagirdlərə öyrətməlidirlər. Hərbi-vətənpərvərlik anlayışının məğzində xalqımızın silah gücüləri nəzərdə tutulur. Bu gücülər olma-

dığı kimi, qüvvəyə gətirilməlidir. Bu gücülər qüvvəyə gətirilməlidir.

Uşaqların tərbiyəsində ailədə böyük bacı və qardaşların tərbiyəedici rolu inkaredilməzdir.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının hazırkı dövrdə ən başlıca problemi müharibə və sülh məsələsidir. Bizdə hərbi təhlükənin yeganə mənbəyi erməni vandalizmidir. Onların təcavüzü ilə respublikamızın 20 faiz torpağı zəbt edilmiş, bir milyona qədər vətəndaşlarımız evsiz-eşiksiz qalmışdır. Vəziyyətin ağırlığı ölkəmizdə hərbi-vətənpərvərlik tərbiyəsini ön plana çəkmək ehtiyacını artırır. Bu mənada məktəbin qarşısında böyük və çətin məsələlər durur. Belə ki, fənn müəllimləri hər bir dərstdə hərbi-vətənpərvərlik tərbiyəsini kompleks şəkildə şagirdlərə öyrətməlidirlər. Hərbi-vətənpərvərlik anlayışının məğzində xalqımızın silah gücüləri nəzərdə tutulur. Bu gücülər olma-

Hərbi-vətənpərvərlik tərbiyəsi keçmiş zəngin tariximizə istinad edilməklə, dünya xalqlarının da zəngin tarixinə söykənməli, onun beynəlmiləl xarakteri üzə çıxmalıdır.

Respublikamız zəngin muzeylər diyarıdır, burada tariximiz cəmləşib, uşaqların vaxtlı-vaxtında muzeylərə aparılması, onlarda tarixlə tanışlıq yaratmaqla, eşitdikləri bilikləri bir daha gözləri ilə görməsi bir növ biliyin əməli təcrübəyə çevrilməsinə gətirib çıxarır.

Bu tərbiyənin həyata keçirilməsində kitabxanaların rolu böyükdür. Burada nəinki istənilən kitabların əldə edilməsi, həm də disputların keçirilməsi, uşaqların bilavasitə istirahəti təmin olunur.

Məktəblərdə qəhrəmanlarla görüş, tarixi bayramlar, ildönümləri və s. keçirilməsi hərbi-vətənpərvərlik tərbiyəsi işində çox böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Məktəblərdə, sənə və məktəb, diyar, qəzetlərinin tərbiyə rolu böyükdür.

Sənə və məktəb, diyar, qəzetlərinin tərbiyə rolu böyükdür. Burada nəinki istənilən kitabların əldə edilməsi, həm də disputların keçirilməsi, uşaqların bilavasitə istirahəti təmin olunur.

Məktəblərdə, sənə və məktəb, diyar, qəzetlərinin tərbiyə rolu böyükdür.

üçlüyü ahəngdar olmalıdır. Aparıcı müəllimdir. O, uşağı, ailəni yaxşı tanımadan, onlarla fərdi əlaqə yaratmadan, onun ailə şəraitini, dünyagörüşünü, ailənin uşağa münasibətini yaxşı bilmədən nə uşağa, nə də ailəyə təsir edə bilməz.

Hərbi-vətənpərvərlik tərbiyəsində məktəbdə valideynlər iclasının da rolu böyükdür. Bu icaslarda valideynlərin və uşaqların hərbi-vətənpərvərlik tərbiyəsi sahəsində birgə inkişafını təmin etmək lazımdır.

Məktəbdə valideyn gücünü düzəltmək, burada orduda, polisdə çalışan valideynlərin şəkillərini, onların təəssüratlarını canlandırmaq olar.

Göründüyü kimi, müəllim uşağın tərbiyəsi ilə tək məşğul ola bilməz, olsa da müəllimlə ailə arasında əlaqə

Hər bir adət, mərasim, bayram bütünlüklə millət və xalq tərəfindən icra edildikdən, onun həyatında və ictimai fəaliyyətində dərin kök saldıqdan sonra ənənəyə çevrilir.

İbtidai sinif şagirdlərinin hərbi-vətənpərvərlik tərbiyəsi ilə bağlı məktəblə ailənin birgə işinə dair ənənələr əbədi olmayıb, dialektik qanuna tabedir, onları yaşadan insanların vərdişi, ictimai rəyidir. Burada həm yaradıcı, həm də yaşadıcı qüvvə xalqdır, onun dünyabaxışı, həyat tərzini, estetik zövqü, əxlaq normaları, keçmiş nəslin irsinə münasibəti həlledici rol oynayır.

Məktəblilərin hərbi-vətənpərvərlik tərbiyəsində məktəblə ailənin birgə işinə dair ənənə hər bir xalqın qiymətli mənəvi sərvəti kimi nəsildən-nəslə keçərək

sənətlər bizim böyük mənəvi sərvətimiz olduğundan onları qorumaq borcumuzdur.

Hərb elminin gücü və qüdrəti nədədir? Bizim hərbi qüdrətimiz nəyə xidmət edir? Görkəmli hərbiçilərin cəhrəmanlıqlarına səbəb nə olmuşdur?

Bu kimi suallar həmişə yeniyetmə və gəncləri düşündürmüşdür. Sualların düzgün izahı, cavabların dəqiq verilməsi çox vacibdir. Axı, həmin suallar izah edildikcə şagirdlərdə hərbi elmə dair məlumat artır, dəqiqləşir, onlarda hərbi sənətə maraq və meyl güclənir.

Bunu da bir həqiqət kimi inkar etmək olmaz ki, valideynlərin hərbi-vətənpərvərlik tərbiyəsinə dair biliklərini inkişaf etdirməyin başlıca vasitələrindən biri də məktəbdə və ictimai yerlərdə oxunan məruzə və mühazirələrdir. Bu məruzələrin əsas qayəsi valideyn vasitəsi ilə uşaqlara yaxşı və pisin nədən ibarət olmasını anlatmaq, onlarda yaxşıya, faydalıya məhəbbət və yaxud əksinə, pisə, gərəksizə nifrət artırmaqdır. Bunun üçün şüur və əqidəni formalaşdıran üsullar kimi söhbət, məruzə və mühazirələrdən geniş şəkildə istifadə olunmalıdır.

Bəs, məruzə və mühazirələri kimlər oxumalıdır? Əlbəttə, məktəb direktorunun, hərbi rəhbərin, tarix və ədəbiyyat müəllimlərinin məruzə və mühazirələrini dinləmək yaxşıdır. Axı, onlar daha mötəbər sənədlərdən, müxtəlif ədəbiyyatlardan istifadə edirlər, həm də ədəbi-bədii diksiya ilə danışırlar. Lakin bu da psixologiya elmindən məlumdur ki, valideyn həmişə dinləyici rolunda qaldıqda, onun yalnız eşitmə duyğusu fəaliyyətdə olur. Bu isə bir o qədər də faydalı deyildir. Bu işdə ən yaxşı və valideynlərin özlərini məruzəçi kimi hazırlamaqdır. Qoy valideynlər özləri hazırlasın, işləsin, arasın-axtarsın, nəyi isə tapsın. Bu onun öyrənmə qabiliyyətini inkişaf etdirəcək. Daha əhəmiyyətli bu olacaq ki, o, kimisə dinləməklə yox, özü müstəqil öyrənəcək və ailədə vətənpərvərlik yetiştirilməsinə nail olacaq.

Kiçik yaşlı məktəblilərin hərbi-vətənpərvərlik tərbiyəsində valideyn yığıncaqları, valideyn lektoriyaları, məktəbdə təşkil edilmiş valideyn universitetlərində aparılan işlərin əhəmiyyəti böyükdür.

Sınıf tədbirləri, məktəb pedaqoji təbliğatında mühüm yer tutur.

Sınıf rəhbərləri (müəllim) öz sinifindəki şagirdlərin valideynləri arasında hərbi-vətənpərvərliyə dair pedaqoji təbliğatı yaymaq üçün böyük imkana malikdir.

Müəllimin apardığı tədbirlər ümumməktəb tədbirlərindən həm məzmunca, həm də formaca konkretliyinə görə fərqlənir. Valideynlər sinif rəhbərlərindən konkret göstəriş və məsləhətlər alırlar. Bu göstəriş və məsləhətlər həm ailəyə və şagirdə dərindən bələd olmağa əsaslanır. Ümumməktəb valideyn yığıncaqlarında və mühazirələrində sual verməyə və çıxış etməyə utanan valideynlər sinif yığıncaqlarında həvəslə çıxış edir və fikir mübadiləsi keçirirlər. Bundan başqa, ümumməktəb yığıncaqlarında bir şagird haqqında yaxud sinifdə bəzə vermiş bu və ya başqa hadisə haqqında məsələ qaldırmağa dəyməz. Ancaq sinif yığıncaqlarında bu haqda danışmaq olar. Bir də, sinif valideyn kollektivi ilə iş aparmaq təbliğatçı üçün əsasdır, çünki, valideynlər həmdərdidirlər: onların uşaqları əsas ətibari ilə həmyaşdirlar, onların proqramı və tədris xüsusiyyətləri, eləcə də məktəb həyat tərzləri eynidir. Buna görə də sinif valideynləri arasında pedaqoji təbliğat daha təsirlidir və o, valideyn kollektivlərinin formalaşması prosesini sürətləndirir. Bakı səhəri 190 Nəli məktəbin iş təcrübəsini öyrəndiyimiz zaman bizim müşahidələrimizin göstərdiyi kimi, ümumməktəb tədbirlərinin hər birində orta hesabla valideynlərin, adətən, 20-25 faizi iştirak etyi halda, sinif tədbirlərində valideynlərin 70-90 faizi iştirak edir; sinif tədbirləri pedaqoji təbliğatın konkretliyini, kütləviliyini, təsirli olmasını əsaslı surətdə təmin edir.

Buna görə də, həmin məktəbdə sinif tədbirləri, məktəb pedaqoji təbliğat sistemində valideyn komitəsi rəhbərlərinin, məktəb ictimai təşkilatlarının diqqət mərkəzində olur. M.İmanova, S.İbrahimli kimi sinif rəhbərləri və müəllimlərin yaxşı və uzlaşdırılmış işi, valideynlərdən hər birinin həyat şəraitinin xüsusiyyətlərini və fərdi keyfiyyətlərini nəzərə almaqla valideynlərə fərdi yanaşılması, pedaqoji təbliğatın valideynlərə təsirini təmin edir, uşaq həyatının pedaqoji cəhətdən düzgün təşkil olunmasında fəal iştirak edən valideynləri kollektivdə sıx birləşdirir.

190 Nəli məktəbin digər qabaqcıl sinif rəhbərləri və müəllimlər də pedaqoji təbliğatın müxtəlif formalarının tətbiqində zəngin təcrübə toplamışlar. Təcrübədə yoxlanılmış bu formalar – qrup və fərdi şəkildə aparılan söhbət və məsləhətlər, şagirdlərin ailəsinə baş çəkmək, valideyn fəalları ilə təlimatlı söhbətlər çox geniş yayılmışdır.

Hərbi-vətənpərvərlik tərbiyəsində ailədə pedaqoji təbliğatın sinif tədbirləri sistemində «Семья и жизнь» jurnalının məqalələri üzərində işləmək, qəzet məqalələrinin, oçerklərin müzakirəsi və tövsiyəsi, sinif kollektivinin iş planının müzakirəsi, sinif müvəffəqiyyətlərini əks etdirən sərgi kimi maraqlı formalarından geniş istifadə olunur. Sinif rəhbərləri valideynlərlə tez-tez görüşürlər. Hətta ümumməktəb tədbirlərini çox maraqlı keçirən bu məktəb kiçik yaşlı məktəblilərin ailədə hərbi-vətənpərvərlik tərbiyəsi işini ön plana çəkmişlər. Yaxşı sinif rəhbərlərinin təcrübəsində yoxlanmış rəngarəng formalar bir çox məktəblərin sinif tədbirləri sistemində hələ indi də özünə yer tapa bilmir. Təcrübə göstərir ki, bəzi sinif rəhbərləri valideynlər yığıncağına hazırlaşmır, bu yığıncaqları və başqa sinif tədbirlərini trafaret surətdə aparır, öz uşaqlarını tərbiyə etməyi bacarmayan valideynləri məzəmmət etməkdən sui-istifadə edirlər. Pedaqoji biliyə daha çox

ehtiyacı olan belə valideynlərin sinif yığıncaqlarına gəlməmələrinə və məktəbin təsirindən kənar qalmalarına bir də bu səbəb olur.

Sinif valideyn yığıncaqları valideynlər arasında uşaqların hərbi-vətənpərvərlik tərbiyəsində dair pedaqoji təbliğatın yayılmasının əsas və ən çox yayılmış formasıdır. Bu yığıncaqlar ümumiyyətlə, sinif valideynləri ilə, xüsusən ayrı-ayrılıqda hər-bir valideynlə əlaqə saxlamaqda böyük rol oynayır.

Sinif valideyn yığıncaqları müəyyən sinif pedaqoji kollektivi ilə valideynlər kollektivinin birgə işidir. Bu işin məqsəd və məzmunu uşaqların bütün həyatlarını pedaqoji cəhətdən düzgün təşkil etmək, yəni onları fiziki, mənəvi və əxlaqi cəhətdən sağlam, hər cəhətdən inkişaf etmiş adam kimi tərbiyə etmək üçün hər iki kollektivin səylərini birləşdirməkdən ibarətdir.

Hərbi-vətənpərvərlik tərbiyəsini inkişaf etdirmək üçün sinif rəhbərlərinin valideynlərlə əlaqəsindən həmişə pedaqoji təbliğat üçün də istifadə etmək lazımdır. Hər bir yığıncaqda, yığıncağın mövzusunə dair faktları pedaqoji cəhətdən ümumiləşdirmək – bu cəhətdən düzgün bir qayda sayılmalıdır. Bu ümumiləşdirmələr elə qurulmalıdır ki, valideynlər tərbiyənin əsas prinsiplərini başa düşsünlər, uşaqların həyatda rast gəldiyi bu və ya digər hadisə və təsadüflərə pedaqoji cəhətdən düzgün yanaşmağı öyrənsünlər.

Ciddi hazırlıq görülmədən keçirilən valideynlər yığıncağı heç bir nəticə verə bilməz. Pis keçirilən iclas valideynləri məktəbdən uzaqlaşdırır, onlarda tərbiyə məsələlərinə maraqlı oymur, uşaqları düzgün tərbiyə etməyi öyrənmələrinə mane olur.

Kiçik yaşlı məktəblilərin hərbi-vətənpərvərlik tərbiyəsi ilə bağlı hərtərəfli düşünülmüş hazırlıq işlərindən sonra keçirilən yığıncaqlar məzmunlu və faydalı ola bilər. Bu məsələ, onun metodik cəhətdən işlənilməsi pedaqoji

qoju kollektivin diqqət mərkəzində durmalıdır. İclasın gündəliyini hələ iclasdan qabaq müəyyən etmək, məzmunlu məruzə, çıxışlar hazırlamaq, valideyn fəalları ilə fikir mübadiləsi keçirmək, bütün valideynlərə iclas haqqında xəbər vermək lazımdır. İbtidai və V-X sinif şagirdlərinin sinif valideynlər iglası üçün vahid gün müəyyən etmək məqsədəuyğundur. Belə yığıncaqlar haqqında valideynlərə yalnız uşaqlar vasitəsilə deyil, ev idarələrində və müəssisələrində elanlar asmaqla da xəbər vermək olar.

Mühazirə oxunarkən, pedaqoji söhbətlər keçirilərkən hər bir müddəə hökmən məktəb həyatından və ailə tərbiyəsi təcrübəsindən götürülmüş parlaq və inandırıcı faktlarla təsdiq edilməlidir.

Uşaq kollektivinin həyatını və idealını əks etdirən uşaq işlərinin kiçik sərəgilərini, uşaq şəkillərini, divar qəzetlərini və ədəbi-bədii montajları düzəltməyi ənənəyə çevirmək yaxşı olar. Uşaqları hərbi-vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə etmək təcrübəsi haqqında valideynlərə məlumat vermək yığıncağın zəruri elementidir. Yığıncağın sonunda, xüsusən təkliflərin ifadə tərzinə, valideynlərin məsləhətlərinə, sinif, məktəbin qarşısında duran vəzifələrin yerinə yetirilməsində onların rolunu müəyyən etməyə diqqət yetirmək lazımdır. İclası vaxtında elə planlaşdırmaq lazımdır ki, iclasdan sonra fərdi məsləhətlər və söhbətlər aparmaq mümkün olsun, çünki, bəzi valideynlərə ayrı-ayrılıqda danışmaq lazımdır. Adətən, sentyabrın əvvəlində keçirilən birinci yığıncağın xüsusilə böyük əhəmiyyəti vardır. Valideynlər bu yığıncaqda tədris planı ilə, onların uşaqlarının oxuduqları sinfin proqramı ilə tanış edilməlidir. Birinci yığıncaq perspektivləri açmalı, valideynlər kollektivinə istiqamət verməli, dərslərində onun vəzifələrini müəyyən etməlidir. Həmin bu iclasda valideynlərin yarımillik, yaxud illik yığıncaqlarının təxmini tematikası müzakirə olunur.

Tematikanı tərtib edərkən, nəzərə almaq lazımdır ki, şagirdlərin sinif və yaş xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq valideynlərə dərs ili ərzində müəyyən minimum pedaqoji bilik vermək lazımdır. Bunun üçün pedaqoji təbliğat üzrə ümumməktəb tədbirlərindən valideynlərə kimin nə öyrənəcəyini yaxşıca təhlil etmək lazımdır.

Sinif valideyn yığıncaqlarının tematikasını işləyib hazırlayarkən aşağıdakı tələbləri nəzərə almaq lazımdır:

1. Sinif yığıncaqlarının nəticəsində valideynlərdə həmin sinif uşaqlarının əsas psixoloji xüsusiyyətləri haqqında, tədris planı və tədris proqramları, şagirdlərə olan əsas tələblər haqqında, uşaqların həyatını təşkil etməyin üsulları haqqında, uşaqları hərtərəfli inkişaf etmiş, bədəncə sağlam tərbiyə etmək yolları haqqında aydın təsəvvür olmalıdır.

2. Hərbi-vətənpərvərlik tərbiyəsinə dair pedaqoji biliklərin yayılması planları işlənilib hazırlanarkən bəzi mövzu və məsələlərin sonrakı siniflərdə də yüksək əsaslarla təkrar olunduğu nəzərə alınmalıdır.

3. Valideynlər, hər bir sinif yığıncağından sonra hiss etməlidir ki, onlar, uşaqları tərbiyə etmək məsələlərinin müəyyən bir sahəsinə aid lazımi pedaqoji bilik əldə etmişlər.

Yalnız bu yolla valideynlərlə hərbi-vətənpərvərliklə bağlı pedaqoji biliklərə maraq, bu bilikləri müstəqil öyrənmək cəhdi oyatmaq olar.

Yığıncaqların başlıca məqsədi bütün valideynləri məktəblə fəal əməkdaşlığa cəlb etməkdən ibarətdir. Buna görə də yığıncaqlarda valideynlərin təşəbbüslərini hər vasitə ilə müdafiə edib yaymaq, hər bir faydalı təklifləri diqqətlə nəzərə alıb həyata keçirmək lazımdır. Valideynlər yığıncağının protokollarının əhəmiyyətinə bu nöqtəyindən nəzərdən qiymət verilsə, onda aydın olar ki, həmin protokollar müəllimin valideynlərdə diqqət və nəvazişlə oyatdığı ictimai fəaliyyətin alətidir. Yığıncaq protokollarını, adətən, fəal valideynlərdən biri yazır.

Valideynlərin çıxışları, verdikləri suallar onların maraqlarını öyrənməyə, ailə tərbiyəsinin müsbət və mənfi cəhətlərini açıb göstərməkdə sinif rəhbərinə kömək edir və bütün bunları uşaqlarla və valideynlərlə aparılacaq işləri təşkil edərkən, həmçinin valideynlərin yığıncaqlarını planlaşdırarkən mütləq nəzərə almaq lazımdır.

Göstərilən bu cəhətlər sinif rəhbərinin valideynlər yığıncağında keçirəcəyi mühazirə və söhbətlərin təqribi tematikasını müəyyən etməyə imkan verir.

Şagirdlərin hərbi-vətənpərvərlik tərbiyəsində müəllimlərin və sinif rəhbərlərinin valideynlərlə apardıqları fərdi iş, kütlələrin pedaqoji maarifinin elə bir formasıdır ki, bunsuz qətiyyənlə keçinmək olmaz.

Hər bir adamın qəlbində rəğbət doğurmayan pedaqoji təbliğat öz əhəmiyyətini itirir.

Fərdi söhbətlər və məsləhətlər müəllimə hər bir ailənin xüsusiyyətini ətraflı surətdə öyrənməyə, ona daha effektiv təsir etməyə, onun məktəblə sıx əlaqəsini yaratmağa imkan verir.

Sinif rəhbərləri valideynlərlə fərdi söhbətləri və məsləhətləri adətən, ya məktəbdə, ya da şagirdlərin evlərində aparır.

Daha əhəmiyyətli budur ki, sinif rəhbəri bütün şagirdlərin valideynləri ilə hərbi-vətənpərvərlik tərbiyəsilə bağlı fərdi söhbət aparır, həm də bu söhbətlər nəsihət vermək xarakteri daşımayıb, ailə ilə sıx əlaqə yaratmaq məqsədinə xidmət edir.

Pedaqoji təbliğatın başqa formaları isə müqayisədə valideynlərlə fərdi söhbətlər uşaqların ailə tərbiyəsi metodlarını valideynlərə öyrətməyin təsirli vasitəsidir. Fərdi söhbətlər və məsləhətlər müəllimə və sinif rəhbərinə valideynlərlə lap yaxından tanış olmağa, öz tərbiyə işlərində hər bir ailənin xüsusiyyətini nəzərə almağa imkan verir. Pedaqoji təbliğatın bu forması uşaqların tərbiyəsində məktəblə ailənin birliyinin yaranmasına kömək edir və iki il

bir sinifdə qalmağın, kəsir və qazanın baş verməsinin qarşısını alan vasitələrdən biridir. Valideynlərlə fərdi iş, uşaqların evdə tərbiyəsini təşkil etməyə, onların fərdi xüsusiyyətlərini öyrənməyə imkan verir.

Bəzən bir sıra sinif rəhbərlərinin apardıqları fərdi söhbətlərdə sistemsizlik və formalizm nəzərə çarpır. Çox vaxt müəllimlər və sinif rəhbərləri fərdi söhbətləri və məsləhətləri ancaq «fərsiz» məktəblilərin valideynləri ilə aparırlar. Ayrı-ayrı sinif rəhbərləri valideynlərlə söhbəti «öz uşağının başlı-başına buraxmışınız» deyərək, valideynləri məzəmmət etməkdə görürlər. Pedaqoji məsləhətlərlə əsaslandırılmayan, valideynlərə uşağın tərbiyəsindəki qüsurları aradan qaldırmaq yollarını öyrətməyən, ailənin bütün həyatını yenidən qurmağı təmin etməyən belə söhbətlər heç nə vermir. Hər şeydən əvvəl belə söhbətlər uşaqlara pis təsir edir. Qeyd etmək lazımdır ki, neqativizmin qüsurları pedaqoji təcrübənin hər hansı bir sahəsində olduğundan daha çox burada, valideynlərlə fərdi işdə özünü biruzə verir. Həqiqətən, söhbətə səbəb- yaxşı oxumamaq və yaxud intizamı pozmaq, söhbətin məzmunu – qüsurlar və nöqsanları aradan qaldırmaq üçün «həzz almağı qadağan etmək», «icazə verməmək», «buraxmamaq» və s. kimi məsləhətlər, məhz neqativizmin əlamətləridir. Fərdi iş, şübhəsiz ki, tərbiyədəki nöqsanları aradan qaldırmağa kömək etməlidir, lakin başlıca məsələ bu deyildir. Başlıca məsələ bütün valideynləri yeni insanın təşəkkül tapmasında fəal yaradıcı işə cəlb etməkdən, uşaqların həyatını düzgün təşkil etməkdə ailənin bütün üzvlərinin imkanlarından maksimum istifadə etməkdən ibarətdir.

Səthi, «ötəri» söhbətlərlə valideynlərə düzgün pedaqoji məsləhətlər vermək olmaz. Məsələn, bir müəllim şagirdin atası ilə aşağıdakı kimi söhbət etmişdir: «sizin oğlunuz şulugdur, sinifdə dərsə qulaq asmır, ev tapşırıqlarını yerinə yetirmir, pis qiymətlər alır. Ölçü götürün!» - belə «pedaqoji məsləhət» valideynlərə bəçə..»

vermir, onlara heç nə öyrətmir və müəllimi nüfuzdan salır, valideynlər müəllimə inanmamağa başlayırlar. Uşaq bunu bilməsə də, hiss edir və bəzən özünün tənbelliyini və intizamsızlığını guya, məktəbdə hiss etdiyi ədalətsizlikdə görməklə, ört-basdır etməyə çalışır.

Qabaqcıl müəllimlərin hərbi-vətənpərvərlik tərbiyəsinə dair təcrübəsinin öyrənilməsi valideynlərlə aparılan söhbət və məsləhətlərin təşkili məsələlərinə aid bəzi metodik göstərişlər verməyə imkan yaradır.

Yaxşı müəllimlərin və sinif rəhbərlərinin iş təcrübəsi göstərir ki, söhbət və məsləhətlər yalnız fərdi və müntəzəm surətdə aparılan zaman təsirli olur. Valideynlərlə fərdi işdə sinif və məktəb kollektivinin vəzifələri ilə, şagirdin məktəbdə və məkdəbdənkənar davranışı ilə, onun ailə-məişət şəraiti ilə, şagirdin valideynlərinin tələb və arzuları ilə müəyyən olunan söhbət və məsləhətlərin mövzusuna böyük diqqət yetirilməlidir.

Buna görə də həmin söhbətlər üçün hər hansı bir müəyyən mövzu məsləhət görmək mümkün deyildir. Ancaq bunu qeyd etmək olar ki, söhbətdə valideynləri məktəbin, sinfin iş şəraiti ilə, onları müəyyən dövr ərzində qarşıda duran vəzifələrlə tanış etmək, valideynləri məktəb planını yerinə yetirmək üçün fəal işə cəlb etmək lazımdır.

Valideynlərlə söhbət aparmaq müəllimdən çox yüksək metodik məharət tələb edir. Buna görə də söhbətə ətraflı hazırlıq, söhbətin canını təşkil edən əsas faktları seçməyə, söhbətdə bəhs oluna biləcək bütün faktları yaxşı öyrənməyə və pedaqoji cəhətdən düşünməyə imkan verir. Fərdi söhbətlər üçün hər hansı bir bina ayırmaq, yaxud sinif otağı boş olduqda ondan istifadə etmək çox yaxşı olar. Təcrübə göstərir ki, şagirdin anası, yaxud, atası ilə söhbətə ehtiyatsız qarışmaq və yaxud bu söhbətlərin məzmununu hamıya bildirmək çox ağır nəticələrlə qurtara bilər. Bundan başqa, fərdi söhbətlərin başlıca üstünlükləri ondadır ki, valideynlər uşağın tərbiyəsi ilə əlaqədar olan bütün

məsələləri müəllimə nağıl edə bilər. Belə söhbətlər üçün məktəbdə şərait yaradılmalıdır.

Müəllim valideynləri diqqətlə dinləməyi bacarmalı, onların mülahizələrini hesaba almalı, etiraz və şikayətlərinə qulaq asmalı və hər bir xeyirli təklifi müdafiə etməlidir. Əgər ailə tərbiyəsində səhvlər varsa, bunları valideynə çox ehtiyatla demək lazımdır, başlıcası isə onlarda belə bir inam yaratmaqdır ki, uşağa diqqətlə yanaşıldıqda, onu əhatə edən hər şeyi yaxşı bildikdə, onlar məktəblə birlikdə sinif kollektivinin həyatını və deməli öz uşağının həyatını təşkil etməyi bacara bilərlər. Valideynləri, məsləhət görülən qayda və üsulların düzgünlüyünə inandırmaq çox vacibdir. Çox vaxt buna bir söhbətlə nail olmaq mümkün olmur, bir neçə dəfə təkrar etmək, başlıca olaraq işlə inandırmaq lazım gəlir. Valideynlər müəllimə inanmalıdırlar, bu isə müəllimin şəxsiyyətindən, onun uşaqların həyatını tez və düzgün təşkil etməsindən və valideynlərlə söhbətin keyfiyyətindən asılıdır. Söhbətin gedişində vahid rəyə gəlmək və müəllimlə valideynlərin davranışında ümumi xətt tapmaq çox vacibdir. Hərbi-vətənpərvərlik tərbiyəsinə dair pedaqoji bilikləri yaymaq məqsədi ilə valideynlərə söhbətin mövzusunə dair ədəbiyyat məsləhət görmək və gələcək görüşlərdə oxunmuş kitablara haqqında söhbət etmək lazımdır. «Əgər pedaqogika insanı hərtərəfli tərbiyə etmək istəyirsə, o, əvvəlcə insanı hərtərəfli tanımalıdır»¹. Böyük rus pedaqoqu K.D. Uşiniskinin bu müddəasını təcrübə təsdiq etmişdir. Uşaqlar heç vaxt mütləq oxşar şəraitdə olmurlar. Ailə uşağın tərbiyəsinə həmişə müsbət və ya mənfi təsir göstərir. Bu təsirin xarakteri ailənin öz tərbiyə vəzifəsini necə başa düşməsi ilə müəyyən olunur. Ailəni, onun məişəti, ənənələrini, ailə üzvlərinin bir-birinə münasibətini, onların siyasi və mədəni səviyyələrini, ailə üzvlərinin uşaqlara təsir dərəcəsini bilmədən şagirdlərlə

¹ K.D. Uşinski. Seçilmiş əsərləri, VIII cild, M., RS TSK, səh. 96

təlim-tərbiyə işini, həmçinin valideynlər arasında konkret işləri müvəffəqiyyətlə aparmaq olmaz. Bax, buna görə də qabaqcıl müəllimlər şagirdlərin evlərinə getməyi həyatın

olmaq, onları uşaqların tərbiyə işlərinə cəlb etmək imkanı əldə edir. Bu, məktəbə gəlməyən, öz uşaqlarının tərbiyəsi ilə məşğul olmağı lazım bilməyən valideynlər üçün daha çox lazımdır. Müəllimlər şagirdlərin evlərinə gedərkən yalnız pedaqoji söhbətlər keçirmir, onlar uşaqların müstəqil çalışmaları, üçün fəisələr təşkil etməkdə, məktəblilər, üçün düzgün recim düzəltməkdə valideynlərə konkret yardım göstərirlər və s.

İbtidai sinif şagirdlərinin hərbi-vətənpərvərlik tərbiyəsinə dair pedaqoji təbliğat sistemində şagirdlərin evlərinə getmək və valideynlərlə evdə aparılan iş məktəb və pedaqoqlar kollektivinə ailə tərbiyəsinin müsbət təcrübələrini meydana çıxarmağa, bu təcrübəni yaymaqda pedaqoji təbliğat vasitələrindən istifadə etməyə imkan verir.

sonrakı vaxtlarda apardığı, məqsədyönlü şəkildə təşkil edilmiş təlim-tərbiyə işidir. Bu məşğələlər ümumi tərbiyə işinin ayrılmaz hissəsini təşkil edir. Onlar məktəblilərin hərtərəfli inkişafına, asudə vaxtının mənalı təşkilinə kömək edir. Sınıfədxaric işlərin məktəblilərin tərbiyəsinə təsiri, bu işlərin formavə növlərindən danışmaq olar.

Əvvəlcə sinifədxaric işlərin bəzi xüsusiyyətlərinə, onları dərstdən fərqləndirən cəhətlərə nəzər salaq. Tədris məşğələlərindən fərqli olaraq, sinifədxaric iş könüllülük əsasında təşkil olunur və keçirilir. Bu, sinifədxaric işin xüsusiyyətlərindən biridir. Məktəblilər öz meyl və maraqlarından asılı olaraq müstəqil surətdə müxtəlif dərnlərdə iştirak edirlər.

Pedaqoji kollektivin vəzifəsi isə bütün şagirdləri sinifədxaric işlərə cəlb etməkdir. Aydın məsələdir ki, bu iş məcburiyyət olmadan görülməlidir. Amma, şagirdlərin asudə vaxtlarda başlı-başına qalmasına yol vermək olmaz.

Sınıfədxaric işin digər bir xüsusiyyəti onun məcburi proqramının olmamasıdır. Bu işin məzmunu və formaları əsasən şagirdlərin maraq və istəklərindən, şəraitdən asılıdır. Əlbəttə, fənn və başqa dərnlərin proqramları var. Amma, bunlar təxmini, istiqamətverici xarakter daşıyır. Dərnlə

rəhbərləri bu proqram və metodik göstəricilər əsasında mövcud şəraiti və dərnək üzvlərinin təkliflərini nəzərə almaqla iş planları tərtib edir və onlarla işləyirlər. Bu, sinifdaxaric işin mexanizmini daha da zənginləşdirməyə, onları şagirdlərin marağı və meyllərinə uyğunlaşdırmağa imkan verir.

Sinifdaxaric işlər müxtəlif yaşlı uşaqları əhatə edir. Məsələn, idman kollektivlərinin, bədii musiqi dərnəklərinin üzvlərinin müxtəlif yaşlı olması heç də bu birləşmələrin işinə əngəl törətmir, əksinə müxtəlif siniflərin şagirdlərinin birləşdirən sinifdaxaric məşğələlər məktəb kollektivinin birləşməsinə səbəb olmur.

Şagirdlərin birləşməsinə səbəb olmur. Sinifdaxaric işlər müxtəlif yaşlı uşaqları əhatə edir. Məsələn, idman kollektivlərinin, bədii musiqi dərnəklərinin üzvlərinin müxtəlif yaşlı olması heç də bu birləşmələrin işinə əngəl törətmir, əksinə müxtəlif siniflərin şagirdlərinin birləşdirən sinifdaxaric məşğələlər məktəb kollektivinin birləşməsinə səbəb olmur.

Şagirdlərin birləşməsinə səbəb olmur. Sinifdaxaric işlər müxtəlif yaşlı uşaqları əhatə edir. Məsələn, idman kollektivlərinin, bədii musiqi dərnəklərinin üzvlərinin müxtəlif yaşlı olması heç də bu birləşmələrin işinə əngəl törətmir, əksinə müxtəlif siniflərin şagirdlərinin birləşdirən sinifdaxaric məşğələlər məktəb kollektivinin birləşməsinə səbəb olmur.

Sinifdaxaric işlər öz forma və metodlarının rəngarəngliyi və müstəqilliyi ilə dərs prosesindən fərqlənir. Onların hamısını sayıb qurtarmaq çətin olardı.

Hər şeydən əvvəl müxtəlif özfəaliyyət klubları və elmi cəmiyyətin işi diqqətə layiqdir. Onlar məktəblərin ictimai - faydalı fəaliyyətini rəngarəng edir, mədəniyyətinin yüksəlməsinə, dünyagörüşlərinin genişlənməsinə kömək edir.

Təəssüf ki, hələ də bir sıra məktəblərdə sinifdaxaric işlərin təşkilində xeyli çatışmazlıqlar mövcuddur. Bəzi məktəblər bu işin yalnız hər hansı bir istiqamətini inkişaf etdirməklə kifayətlənir, digərləri isə bütün sahələrdə işlərə əngəl törətməyə çalışır. Məsələn, bəzi məktəblərdə sinifdaxaric işlər yalnız idmanla məhdudlaşdırılır, digərlərində isə yalnız musiqi və bədii fəaliyyətlə məhdudlaşdırılır. Bu, sinifdaxaric işlərin potensialını tam istifadə etmək üçün kifayət qədər azdır.

Bəzi məktəblərdə isə sinifdaxaric işlər yalnız idmanla məhdudlaşdırılır, digərlərində isə yalnız musiqi və bədii fəaliyyətlə məhdudlaşdırılır. Bu, sinifdaxaric işlərin potensialını tam istifadə etmək üçün kifayət qədər azdır.

Bəzi məktəblərdə isə sinifdaxaric işlər yalnız idmanla məhdudlaşdırılır, digərlərində isə yalnız musiqi və bədii fəaliyyətlə məhdudlaşdırılır. Bu, sinifdaxaric işlərin potensialını tam istifadə etmək üçün kifayət qədər azdır.

Bəzi məktəblərdə isə sinifdaxaric işlər yalnız idmanla məhdudlaşdırılır, digərlərində isə yalnız musiqi və bədii fəaliyyətlə məhdudlaşdırılır. Bu, sinifdaxaric işlərin potensialını tam istifadə etmək üçün kifayət qədər azdır.

bütün şagirdləri əhatə etməli, kütləvi formaları, qrup halında və fərdi məşğələləri əhatə etməlidir.

Sinifdaxaric məşğələlərin tərbiyəvi əhəmiyyəti, faydalılığı onların keçirilməsinə verilən bir sıra tələblərə əməl edilməsindən çox asılıdır. Bu tələblərdən birincisi həmin işin məqsədyönlü şəkildə aparılmasıdır. Sinifdaxaric işin forma və metodlarını müəyyənləşdirərkən, onun planlaşdırılması və təşkili zamanı bu tələbə əməl edilməsi vacibdir.

Əlbəttə, sinifdaxaric işlərin hamısının məzmunu məktəbin ümumi təlim-tərbiyə vəzifələrinə tabe etdirilməlidir. Sinifdaxaric işlər üçün elə materiallar seçilməlidir ki, onlar şagirdlərin ümumtəhsil və politexnik savad səviyyəsini yüksəldərək hərtərəfli tərbiyəsinə, inkişafına kömək etsin.

Sinifdaxaric işlər təsadüfdən-təsadüfə deyil, sistemli və ardıcıl surətdə həyata keçirildikdə daha faydalı olur. Bunu isə yalnız tərbiyə işini düzgün planlaşdırılmasını nəzərə almaqla əldə etmək mümkündür. Məktəblərdə sinifdaxaric məşğələlərin də dəqiq cədvəli olmalıdır.

Sinifdaxaric işlərə verilən tələblərdən biri də görülmək üçün məktəblilərin yaşına müvafiq olmasıdır. Şagirdlərə yaşlarına uyğun olmayan işlər tapşırılsa, onlar tez yorulur, işə olan maraqları azalar.

Deməli, sinifdaxaric işlərin forma və metodlarının şagirdlərin yaş və bilik səviyyələrinə müvafiq olması bu işlərə verilən tələblərdən biridir.

Nəhayət, sinifdaxaric işlərə verilən tələblərdən sonuncusu onların təşkilində müxtəlifliyi və yeniliyi gözləməkdir. Çünki kiçik yaşlı məktəblilər yeknəsək və darıxdırıcı işləri sevmir, belə işlərə maraq göstərmir, çox vaxt məşğələlərə gəlmir, gələndə də nizam-intizama əməl etmirlər.

Məktəblilərin səhərciyə, dərnək məşğələlərinə, oxucu konfranslarına və s. həvəslə gəlmələri üçün həmin tədbirlərin yeni, rəngarəng, maraqlı olması vacibdir.

Yuxarıda sinifdaxaric işlər, onların aparılmasına verilən tələblər haqqında yığcam məlumat verdik.

İbtidai siniflərdə sinifdaxaric tərbiyə işinin sistemi baxımından onun mövcud psixoloji ədəbiyyatlarda müəyyənləşdirilmiş növləri aşağıdakı kimidir:

1. Fərdi iş.
2. Qrup halında aparılan iş.
3. Birləşmiş iş.
4. Kütləvi iş.

1. Fərdi iş. Sinifdaxaric işin bu qrupuna, yaxud formasına məktəbli fəaliyyətinin müxtəlif növləri, məsələn, sinifdaxaric oxu, kolleksiyalar, konstruksiyalar tərtib etmək, musiqi, incəsənət, əl işlə müstəqil məşğul olmaq, divar qəzetinə məqalə yazmaq və s. aiddir. Şagirdlər bu cür işlərlə müəllimin, yaxud kollektivin tapşırığı ilə, ya da özlərinin şəxsi təşəbbüsləri ilə dərsləndənə vaxtda məşğul olurlar. Belə işlərə misal olaraq sinifdaxaric oxunu göstərmək olar. Məktəblilər təkcə proqramda nəzərdə tutulanlarla kifayətlənmir, özləri də əlavə kitablar oxuyurlar. Bu zaman uşaq mütaliəsinin düzgün istiqamətləndirilməsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir.

2. Qrup halında aparılan sinifdaxaric işin ən çox yayılmış növlərinə məktəbdə fəaliyyət göstərən müxtəlif adlı dərnəklər, komandalar, studiyalar, muzeylər, ədəbi klublar, lektoriyalar sənətsevərlər cəmiyyəti və s. xətti ilə görülməli işlər daxildir. Buna birləşmiş iş də deyilir.

Necə adlandırılmasından asılı olmayaraq sinifdaxaric işin bu formaları şagirdləri maraq dairəsinə görə bir yerdə birləşdirib onların məktəbdaxili fəaliyyətini genişləndirməklə, müvafiq sahələr (elm, texnika, mədəniyyət və s.) üzrə bilik, bacarıq və vərdişlərini inkişaf etdirməkdə, eləcə də əmək - istehsalat kollektivləri və yazıçıların, rəssam-

Məktəblilərin asudə vaxtlarının səmərəli təşkilində məktəbdənkənar uşaq tərbiyə müəssisələrinin, məktəbli sarayları, gənc təbiətçilər, gənc texniklər, uşaq turist stansiyaları, uşaq idman məktəbləri, uşaq parkları, uşaq kitabxanaları, uşaq teatrlarının və s. rolu böyükdür.

İstər sinifdənxaric, işlərə də məktəbdənkənar işlər eyni məqsədə xidmət edir. Bu eynilik bir çox hallarda həyata keçirilən tədbirlərin forma və metodlarında da özünü göstərir. Təcrübə və müşahidələr göstərir ki, bir çox hallarda sinifdənxaric və məktəbdənkənar iş anlayışları ya eyniləşdirilmiş, ya da bir-biri ilə qarışdırılır. Sinifdənxaric işlər öz məzmununa, əhatə dairəsinə, təşkilinə və ən başlıcası nəzarət, forma və metodların tətbiqinə görə məktəbdənkənar işlərdən müəyyən dərəcədə fərqlənir. Bəzən belə güman edilir ki, guya sinifdənxaric tədbirlər yalnız tərbiyəyə xidmət edir. Bu fikirlə razılaşmaq olmaz. Öz məzmununa görə çox müxtəlif və rəngarəng olan sinifdənxaric işlər həm təlimə, həm də tərbiyəyə xidmət edir. Belə ki, o, təlim prosesində aparılan tərbiyə işlərini tamamlamaqla bərabər şagirdlərin təlimə marağını da artırır.

Sinifdənxaric tədbirlərin həyata keçirilməsində və nəticələrinin yoxlanılmasından onun şagirdlərin həm təliminə, həm də tərbiyəsinə nə səviyyədə xidmət etdiyi nəzərə alınmalıdır.

Həyata keçirilən hər bir tədbir sinifdənxaric iş hesab olunmur. Tədbirin harada sinifdənxaricə həyata keçirilməsi həmin iş növlərinin əlamətlərindən biri olsa da, həlledici

məktəbdə tədris olunan müxtəlif fənlər və rəngarəng fəaliyyət sahələri, iş növləri ilə aparılır. Odur ki, bu işlərin tərkibində ilk növbədə şagirdlərin arzusu nəzərə alınmalıdır.

Sinifdənxaric işlərə şagirdlər cəlb edilərkən onların meyli və marağı da əsas götürülməlidir. Bəzən elə olur ki, şagird könüllü surətdə müəyyən bir işə, sinifdənxaric keçirilən tədbirlərə qoşulur, lakin onda həmin sahəyə meyl olmur. Belə tədbirdə iştirak etmək şagirdə heç bir şey vermir. Bu cür hallara yol verməmək üçün şagirdin həmin fəaliyyət sahəsindəki bacarıq və qabiliyyəti öyrənilməli, sonra o, bu və ya digər sinifdənxaric işə cəlb edilməlidir. Yalnız belə olduqda sinifdənxaric işin qarşısında qoyulan mühüm vəzifələrdən biri kimi uşaqların yaradıcılıq meyllərini inkişaf etdirmək olar.

Sinifdənxaric işlərin başlıca əlamətlərindən biri də əyləncəli işdir. Tədbir elə təşkil olunmalıdır ki, onlara cəlb olunmuş şagirdlər öyrənməklə bərabər, istirahət də edə bilsinlər, çünki sinifdənxaric işin qarşısında duran vəzifələrdən biri şagirdlərin asudə vaxtının səmərəli təşkilidir. Ona görə də sinifdənxaric işlərin bütün növlərində əyləncəlilik elementlərinə geniş yer vermək lazımdır.

Müşahidələr göstərir ki, tədbir bir qaydada həyata keçirildikdə şagirdlər yorulmur, darıxmır, əksinə, tədbirə maraqlı daha da artır və beləliklə qarşıya qoyulan məqsədə asanlıqla nail olurlar.

Məzmunca rəngarəng olan sinifdənxaric iş formalarını müxtəlif aspektlərdən qruplaşdırmaq

Kütləvi formalara səhərcik və axşamlar, ənənəvi məktəbli bayramları, konfrans və toplantılar, olimpiada və iməciliklər və s. daxildir.

Səhərciklər, əsasən ibtidai sinif, axşamlar isə yuxarı sinif şagirdlərini əhatə edir. Bir qayda olaraq səhərcik və axşamlar müəyyən tarixi günlərə və bayramlara, ölkənin, respublikanın və məktəbin həyatındakı əlamətdar hadisələrə həsr olunur və tematik xarakter daşıyır. Belə tədbirlərin planını əvvəlcədən baxmaq və işi elə təşkil etmək lazımdır ki, tədbir bir saatdan artıq vaxt aparmasın.

İbtidai siniflərdə keçirilən sinifdən xaric işlərə «Əlifba bayramı», «Qızıl payız» və s. yuxarı siniflərdə «Son zəng», «Məzunlarla görüş» və s. tematik bayramları aid etmək olar. Bunlar öz təşkili formasına görə səhərcik və axşamlardan əsaslı surətdə fərqlənməsələr də, onların təkrarı və eyni deyil. Bu bayram və şənliklər məzmunu və mövzu konkretliliyi ilə fərqlənir. Belə tədbirlərdə çalışmaq lazımdır ki, seçilmiş materialların ideya-siyasi istiqaməti, mövzu və məzmunu şagirdlərin mədəni tələbatlarına

ifadələrinə xidmət etsin və şagirdlərin istirahəti təmin etsin.

Ədəbiyyatda məktəb, uşaq birliyi təşkilatı, uşaq birliyi təşkilatı və şagird təşkilatlarının keçirdikləri konfrans və konfranslar kütləvi sinifdən xaric iş növləridir. Bununla razılaşmaq olar, lakin bu təşkilatların fəaliyyətində nəzərdə tutulmuş iclasları, siniflərdə toplanışlarını buraya daxil etmək olmaz. Bu təşkilatlar sinifdən xaric keçirilən tədbirlər olsa da, onların formasıdır və sinifdən xaric işin təşkili üçün uyğun gəlmir. Belə ki, sinif iclasları, dəstələr, şagirdlər, gənclər birliyi iclasları və konfranslarının fəaliyyəti və keçirilməsində sinifdən xaric işin xarakterini öz əksini tapmır. Yəni bunların təşkilində və fəaliyyətində könüllülük, bacarıq və qabiliyyət, prinsiplərinə riayət edilməsi tələb olunmur,

lakin, müəyyən əlamətlər tarixi hadisələrə həsr edilən elmi-praktik konfranslar, ümumməktəb uşaq birliyi toplanışları və s. isə sinifdən xaric iş növü olub, yuxarıda sadalanan prinsiplərə riayət olunmasını tələb edir. Məktəblərdə şagird özünüidarə təşkilatlarının rəhbərliyi altında konfranslar keçirilir və burada şagirdlər müxtəlif mövzularda məruzələr oxuyurlar. Belə tədbirlərin proqramlarını əvvəlcədən nəzərdən keçirmək, materialların ideya-siyasi istiqamətinə nəzarət etmək lazımdır.

Olimpiada və müsabiqələr kütləvi sinifdən xaric iş növlərindədir. Bunlar ayrı-ayrı fənlər, bədii öz fəaliyyət, texniki yaradıcılıq və idman növləri üzrə keçirilir. Bu kütləvi iş növlərində əsas məqsəd istedadları aşkar etməkdir. Olimpiada və müsabiqələr bir qayda olaraq təsdiq olunmuş «Əsasnamə»yə uyğun keçirilir.

Sinifdən xaric işin geniş yayılmış növlərindən biri disputdur. Məktəb rəhbərləri keçiriləcək disputun mövzusunun müəyyənləşdirilməsində iştirak etməli və onun

məktəb qarşısında qoyulmuş təlim-tərbiyə vəzifələrinə uyğun gəlməsinə çalışmalıdırlar.

Məktəbdə doğma diyarın öyrənilməsinə həsr olunan ən geniş yayılmış sinifdən xaric iş formaları ekskursiya və səyahətlərdir. Məktəbdə ekskursiyaların müxtəlif növlərindən istifadə edilir. Təlimlə bağlı olan, proqramda nəzərdə tutulan təlim ekskursiyaları sinifdən xaric iş növü hesab olunmur. Lakin, məsələn, ibtidai sinif şagirdlərinin qısamüddətli və yaxın yerlərə ekskursiyalarının təşkili onların müxtəlif tarixi yerlərə aparılması sinifdən xaric iş növü ola bilər.

Məktəbdə sınıfdən xaric işin kütləvi formalarından biri də iməciliklərdir. Şagird təşkilatlarının təşəbbüsü ilə ehtiyaca görə bu və ya digər işlərin görülməsi üçün təşkil edilən iməciliklər sinifdən xaric iş forması hesab edilir.

Məktəb direktoru nəzarət zamanı belə iş növlərinin xarakterinə, məqsəd və vəzifələrinə nəzarət etməli, onların

nəticəsini, şagirdlərin təlim və tərbiyəsində faydalılığını təhlil etməlidir, tədbirin tərbiyəvi cəhətini, onun şagirdlərdə yarada bildiyi əməksevərlik, vətənpərvərlik və s. kimi mənəvi keyfiyyətləri nəzərə almalı və qiymətləndirməlidir.

Məktəb muzeyində, sinif guşələrində aparılan işlər də kütləvi sinifdənərix iş növüdür. Belə tədbirlərə adətən daha çox şagird cəlb etmək olar. Bu tədbirə nəzarət zamanı məktəb rəhbəri şagirdlərin şəxsi təşəbbüsü ilə görülmə işləri rəhbərin (müəllim və ya tərbiyəçinin) göstəriş və təklifləri ilə yerinə yetirilən işlərdən fərqləndirməli və onların hansı tərbiyəvi təsiri nəticəsi kimi meydana çıxdığını müəyyənləşdirməyə çalışmalıdır.

İdman bölmələri qrup halında həyata keçirilən sinifdənərix iş növüdür. Bunlar şagirdlərin fiziki tərbiyəsinə xidmət edir. İdman vasitələrinin təşkili bir növ dərnəklərin təşkilinə yaxındır, lakin əhatə etdiyi kontingent, işin məzmununu və həyata keçirilməsi tərzinə görə fərqli cəhətlərə malikdir. Belə ki, idman bölmələrinə daha çox şagird cəlb etmək olar.

Hazırda məktəblərdə geniş yayılmış sinifdənərix iş növlərindən biri də məktəb klublarıdır. Məktəb rəhbərləri məktəb klublarının fəaliyyətə nəzarət zamanı klubun öz əsasnaməsinin tələblərinə uyğun işləməsinə əsas götürməlidirlər.

Sinifdənərix işin fərdi formaları da mövcuddur.

Məsələn, ibtidai sinif şagirdlərinin tərbiyəsinin və maraq dairəsinin səmərəsini artırmaq məqsədi ilə sinifdənərix oxu, ağac, gül, tərəvəz əkib-becərmək, bitkilər yığmaq, marka toplamaq və s. sinifdənərix işin fərdi formalarıdır. Bunlar şagirdlərin bacarıq və qabiliyyətlərinin daha da inkişaf etdirilməsinə xidmət edir. Ona görə də nəzarət zamanı fərdi tapşırıqların şagirdlərin marağına, yaş və bilik səviyyəsinə, eləcə də fiziki imkanlarına uyğunluğu diqqət mərkəzində olmalıdır.

Sinifdənərix işlər, əsasən müəllimlər, tərbiyəçilər, şagird təşkilatları tərəfindən həyata keçirilir. Bunların rəhbərliyi altında görülmə işlərin şagirdlərin bilavasitə özləri tərəfindən hazırlanması, onların tam fəallığını təmin edilməsi diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır.

«Orta ümumtəhsil məktəbinin işini daha da yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında» qərardan sonra ümumtəhsil məktəblərində məktəb direktorunun müavini hüququnda sinifdənərix və məktəbdənərix işlərin təşkilatçısı vəzifəsi təsbit edilmişdir. Məktəblilərlə aparılan sinifdənərix işlər təşkilatçı tərəfindən təşkil edilir. O, sinif rəhbərini, müəllimləri, tərbiyəçiləri və başqalarını sinifdənərix tədbirlərin keçirilməsinə cəlb edir, lazım gəldikdə o, ayrı-ayrı tədbirlərin hazırlanması və keçirilməsi üçün təlimati yığıncaqlar keçirə və metodik, pedaqoji məsləhətlər verə bilər.

Məktəbin illik iş planında sinifdənərix tədbirlər öz əksini tapmalıdır. «Orta ümumtəhsil məktəbinin nizamnaməsi»ndə göstərilir ki, direktor «...sinifdənərix və məktəbdənərix işin məzmununa və təşkilinə nəzarət edir». Deməli, görülmə işlərin səmərəliliyi məktəb rəhbərliyindən çox asılıdır.

Sinifdənərix işləri yoxlamaq üçün məktəb direktorunun müəyyən iş planının olması məsləhətdir. Plan sinifdənərix işin növü və seçilmiş nəzarət formasından asılı olaraq müxtəlif variantlarda ola bilər. Odur ki, məktəb direktoru nəzarət üçün işin məzmununu, forma və metodlarını, xüsusi cəhətləri nəzərə almaqla planı tərtib edə bilər.

Məktəb rəhbərləri həyata keçirilən bütün sinifdənərix tədbirlərdə islahatın tələblərinə əməl etməlidirlər.

Sinifdənərix tədbirlərə məsuliyyətlə hazırlanmış tən-tənəli keçirdikdə balacaların yaddaşına ömürlük həkk olur və onların əxlaqi tərbiyəsinə müsbət təsir göstərir. Məsələn, hər bir uşağa məktəb həyatının ilk gününün təntənə ilə

qeyd edilməsi öz əksini «Birinci zəng» mərasimində tapır. Bu mərasim iki hissədən ibarətdir. Onun birinci hissəsi hər il aprel, may aylarında keçirilir.

Təmiz və səliqəli geyinmiş şagirdlər əllərində gül dəstələri müəyyən bir gündə valideynlərin, uşaq bağçasındakı tərbiyəçilərin müşayiəti ilə məktəbə gəlirlər. Məktəbin həyatında uşaqları on birinci sinfi bitirən şagirdlər qarşıyırlar. Onlar sinif otaqlarını gəzir və öz böyük yoldaşlarının məktəb haqqında söhbətlərini dinləyirlər. Məktəbin direktoru onları gələcək müəllimləri ilə tanış edir. Müəllim uşaqları gələcək sinif otaqlarına aparır və onlar burada özləri üçün yer seçirlər.

Bundan sonra uşaqlar məktəbin akt salonuna daxil olurlar. Uşaqlar gətirdikləri gül dəstələrini on birinci sinif şagirdlərinə verir, nəğmə oxuyur və rəqs edirlər. Onlar həmişə yaxşı oxuyacaqlarına, öz yaşlı yoldaşlarının ənənələrinə sadıq qalacaqlarına, doğma məktəbin şərəfini yüksək tutacaqlarına and içirlər.

Onbirincilər də and içirlər ki, doğma məktəbi heç vaxt unutmayacaq, burada qəlblərinə dolmuş xoş xatirələri əbədi yaşadacaq, öz məktəblərilə daim əlaqə saxlayacaqlar.

Təntənə onbirincilərin öz kiçik dostlarına «Əlifba» kitabı hədiyyə vermələri ilə bitirir. Onların verdiyi konsert uşaqlarda məktəb haqqında ilk xoş xatirə doğurur.

Bəzi yerlərdə bu tədbir bilavasitə bağçada, uşağın orada olduğu son gündə keçirildiyi üçün «Son gün» adlandırılır. Həmin gün böyük qrupun uşaqları məktəbli formasında, əllərində çanta bağçaya gəlirlər. Onlar son günü kiçik uşaqların arasında keçirir, nəğmə oxuyur, nağıl danışır və rəqs edirlər.

«Son gün» mərasiminə müəllimlər və valideynlər də dəvət olunurlar. Uşaqlar onlara söz verirlər ki, bağçada olduğu kimi, məktəbdə də intizamlı olacaq, böyüklərin sözlərinə baxacaq, yaxşı oxuyacaqlar.

Günün axırında uşaqlara yadigar olaraq hədiyyələr verilir. Uşaqlar öz oyuncaqlarından bəzilərini onların yerini tutan balacalara bağışlayırlar.

Mərasimin ikinci hissəsi sentyabrın 1-də başlayır. Bu dəfə uşaqları məktəbin direktoru, müəllimlər, yeni dərslər ilində on birinci sinifdə oxuyacaq şagirdlər qarşıyırlar. Məktəb direktoru birinciləri təbrik edir, xoş arzularını bildirir. Onbirincilər uşaqlara gül dəstələri verirlər. Birincilər öz müəllimlərini, məktəb direktorunu yeni dərslər ili münasibətilə təbrik edir, onlara gül-çiçək dəstələri bağışlayırlar. «İlk zəng» mərasimi bu və ya digər əlamətlərlə birlikdə respublikanın bütün məktəblərində keçirilir. O, hər bir şagirdin məktəb həyatında bir dəfə olur. Elə buna görə də onu mərasimə xas olan əlamətlərlə daha da zənginləşdirmək haqqında düşünmək lazımdır. Şəhər və kəndlərimizdə tarixi yerlərə getmək, məşhur xalq müəllimlərinin məzarı üstünə əklil qoymaq, küçələrdən dəstə-dəstə keçmək və s. kimi hissi təsir doğuran əlamətlərin köməyi ilə bu mərasimi daha təntənəli və yadda qalan formaya salmaq olar.

Elə etmək lazımdır ki, bu mərasim iclas və mitinqdə daha çox məktəb həyatı haqqında müxtəlif bədii vasitələrlə ilk təsirli təlimat verən kollektiv tamaşa xarakteri daşsın. Bizə elə gəlir ki, burada ənənəvi xalq oyunlarından (kütləvi tamaşalardan) yaradıcı şəkildə istifadə etmək olar. Qoy bu tamaşa zamanı, zəng, yazı taxtası, təbəşir, dərslər ləvazimatları, hətta parta, qapı və pəncərə də danışsın, onlarla necə rəftar olunmasını arzu etdiklərini uşaqlara bildirsinsinlər. Bunun üçün dərslər əvvəlində vaxt çatmazsa, sonraya-axşama da keçirmək olar.

«Əlifba bayramı». Bu, birinci sinif şagirdlərinin ən sevimli bayramıdır. Onlar bu bayramı yanvar ayında «Əlifba»-ni öyrənib başa çatdırdıqdan sonra keçirirlər.

Uşaqlar bayramdan oxumaq üçün şerlər, nəğmələr öyrənir, rəqslər hazırlayırlar. «Əlifba»nın böyük maketi hazırlanır və məktəbin akt salonundakı səhnədən asılır.

ni maketi düzəldilir və hər biri
n uşağa verilir. Onlar sıraya
avaya qaldırmaqla hamı bir

naqların əl işlərinə baxış da
erilir.

ək olar ki, təşəkkül mərhələsi
mərasimi hələ tamamlan-
məktəblərdə ilk təşəbbüslər
n forması, nəğmə və şeirləri,
x aşağı səviyyədədir. Ancaq

təşəbbüslərdən birini qeyd
rini Bakı şəhəri Səbael
ktəbin müəllimlərindən biri

ilə başlayır. «Bilici baba»
alqışla qarşılayırlar. «Bilici

ği öyrətmiş «Əlifba» hanı?

? Gəl, səni gözləyirlər.

kmir. «Əlifba», «Riyaziyyat»
ə daxil olur. Onlar uşaqlarla
edirlər.

a gedəsiyəm. Bildiyimi sizə
məna məhəbbət və diqqətlə
sözlərdən cümlə düzəldib,
iz. Gəlin, bu ayrılıq günündə
dili»nə hesabat verək. Qoy, o
ilsin. Bu minvalla səhnəcik

hrəmanlarının xatirəsini əziz
ərisində diqqəti xüsusilə cəlb
ən başlayaraq və getdikcə

məktəb həyatının ayrılmaz əlaməti olmuş bu ənənə hazırda
çox böyük məna kəsb etmişdir. Elə bir məktəb yoxdur ki,
bu ənənəni yaşatmamış olsun.

Yeri gəlmişkən qeyd etməliyik ki, Azərbaycan
Respublikasının Silahlı Qüvvələrinin yaranma tarixi,
keçdiyi yol, Vətənimizi erməni müdaxiləçilərindən qoruyar-
kən göstərdiyi rəşadət və onun qəhrəman sərkərdələrini,
suvari döyüşçülərinin, şanlı illəri, məktəbliləri həmişə valeh
etmişdir. Bu tarixi nümunələr onları qəhrəmanlıq, mərdlik
ruhunda tərbiyə etməklə yanaşı, hər bir uşağın
xarakterinin, ideyasının formalaşmasına da kömək edir.
Elə buna görədir ki, məktəblilər silahlı qüvvələrimizin
tarixi ilə bağlı olan hər bir əlamətdar günü, bayramı bütün
xalqla birlikdə qeyd edirlər. Məktəblilərlə əsgəri hissələrin
dotsluğu, hamilik əlaqəsi uzun bir tarixi olan ən yaxşı
ənənəyə çevrilmişdir. Bu əlaqə məktəblərdə tərbiyə işinə
çox böyük fayda verir. Faktlardan birinə diqqət edək. Bakı
şəhərindəki 239 saylı məktəbdə Ordumuzun tarixindən
danışan xüsusi guşə vardır. Guşədəki stendlərdən birinin
üstündə bu sözlər yazılmışdır: «Yadımda saxla! Onlar öz
həyatlarını sənin səadət üçün qurban vermişlər. Onlar
sənin məktəbində oxumuşlar, bəlkə də sən oturduğun
sınıfdə təhsil almışlar...».

Bu stend müqəddəs yer sayılır. Burada məktəbin
məzunları olmuş Qarabağ müharibəsi illərində rəşadət
göstərmiş adamlar haqqında çoxlu sənəd toplanmışdır.

Məlumdur ki, Vətən üçün bilikli, yüksək ideyalı, sadə
və təmiz qəlblə gənc nəsil yetişdirən müəllimdir. Onların ilk
ictimai fəaliyyətini, təlimini müəllim verir. Müəllimlər
cəmiyyətdə olduğu kimi, məktəbdə də hörmətli adamdır,
şagirdlər onları sevir, onlardan nümunə götürürlər. Bu,
müəllimlərə yeni qüvvət verir, onları öz vəzifələrini yüksək
qiymətləndirməyə, öz qüvvələrinin alovunu gənc ənsin
ürəyinə köçürməyə ruhlandırır.

Bunlar öz ifadəsini ənənəvi «Müəllim günü» bayramının meydana gəlməsində tapmışdır. 239 Nəli məktəbdə «Müəllim günü» bayramı ciddi hazırlıq mərhələsi ilə başlayır. Bu hazırlıqda müəllimlər, maarif müəssisələri kollektivləri və şagirdlər tam fəallıqla iştirak edirlər. Məktəbdə şagirdlərin işini əks etdirən stendlər, sərgilər

təşkilatları ənənəvi görüşlərin keçirilməsinə tam ciddiyyətlə yanaşırlar.

Hər bir görüş həyatın müəyyən bir sahəsi və ya konkret bir məsələ barəsində məlumat verir. Məsələn, əmək adamları ilə görüşlərdə istehsalatın xüsusiyyətlərindən,

münasibətlərindən də danışurlar. Beləliklə, bu gecələr məktəbdə alınmış biliklərin şagirdlərə necə təsir buraxdığını, bu biliklərə əsaslanaraq həyatın çoxlu faktlarına necə qiymət verdiklərini, öz gələcək həyat yollarını necə təsvir etdiklərini də nümayiş etdirir. Aydın ki, bu, uşaqların bir-birini daha yaxşı tanımasına şərait yaradır.

Bu gecələrin özünəməxsus xüsusiyyətlərindən biri də burada yaşlı nəslin nümayəndələrinin, valideynlərin iştirak etməsidir. Onlar öz həyat təcrübələrindən danışmaqla məktəblilərə məsələyə düzgün münasibət bəsləməyi öyrətmiş olurlar. Bu zaman məktəblilər öz fikirlərini yaşlı nəsl nümayəndələrinin düşüncələri ilə tutuşdurmaq imkanı əldə edirlər ki, bu da həyat həqiqətlərini dürüst mənimsənilməsinə imkan verir.

Bu məktəblilərin asudə vaxtlarında həyata keçirilən sinifdən xaric işin fərdi növüdür. O, məktəblilərin mütaliəsinin düzgün istiqamətlənməsində mühüm əhəmiyyətə malikdir. Şagirdlərin dünyagörüşünün inkişaf etdirilməsində şəxsiyyətin, onun davranış normalarının formalaşmasında inkaredilməz rol oynayır. Buna görə də məktəblilərin Vətənə məhəbbət ruhunda tərbiyə edilməsi işində sinifdən xaric oxudan geniş istifadə etmək lazımdır. Hazırda, xalqımızın, Vətənimizin faşistlərdən də quduz bir düşmənlə, dünya erməni lobbisinin ən müasir silahlarla silahlandığı azğın ermənilərlə üz-üzə, təkbə-tək dayandığı on yeddi ildən çox qanlı vuruş apardığı bir zamanda müəllimlərimiz şagirdləri Vətəni sevmək, onu müdafiə etmək, torpaq uğrunda canını qurban vermək ruhunda tərbiyə etmək üçün kitabların, bədii sözün güdrətindən geniş istifadə edirlər.

İrəlidsə qeyd etdiyimiz kimi sinifdən xaric tədbirlər məktəbdə təlim-tərbiyə işinin davamı olub, şagirdlərin dərin elmi biliklərə yiyələnmələrinə, onlarda elmi dünyagörüşünün, mənəvi əqidənin, milli şüurun və milli lyaqətin formalaşmasına kömək edir. Sinifdən xaric tədbirlərin

təşkil prosesində ayrı-ayrı şagirdlərin potensial imkanları aşkara çıxır, qabiliyyətləri inkişaf edir. Kiçik yaşlı məktəbli sinifdən xaric tədbirlərdə iştirak edərkən özünə hesabat verməyi öyrənir, insanın mahiyyəti, onun dünyadakı mövqeyi haqqında, cəmiyyət qarşısında insanların nə kimi məsuliyyət daşması haqqında, özünün nəyi bildiyi, özünün nəyə qadir olduğunu və nəyə arxalandığı haqqında düşünür və mənəvi məsuliyyətin nə demək olduğunu dərk edir.

Beləliklə, sinifdən xaric tədbirlər şagirdlərin elmi dünyagörüşü və mənəvi əqidəsinin, milli mənilik şüurunun, milli lyaqətinin formalaşmasına, onların əməyinin ictimai-faydalı istiqamət alınmasına, onlarda təşəbbüskarlığın, müstəqilliyin və fəallığın inkişafına, mənəvi təcrübənin nəzərə alınmasına kömək edir. Şagirdlər mənəviyyətcə birlik, kollektivçiliyin cəmiyyətin bütün sahələrini əhatə etdiyini öyrənirlər. Onların əməyə, adamlara, ictimai mülkiyyətə vicdanlı münasibəti formalaşır.

İbtidai siniflərdə şagirdlər respublikamızda baş verən hadisələrlə dərinlən maraqlanırlar. Uşaqlar bu kimi məsələlərə dair suallara cavabları söhbətlər, təlimatlar zamanı alırlar. Buna görə də hər bir suala müəllim qısa, aydın cavab verməli, şagirdləri həyəcanlandırmalı, onları düşündürməlidir. Müəllim şagirdlərə cari hadisələrdən danışarkən xəritədən istifadə etməli, xəritədə hadisələrin baş verdiyi şəhər, vilayət, ölkə qırmızı xətlərlə göstərilməlidir. Bəzi məktəblərdə «günün hadisələri» adı ilə vitrinlər də təşkil edilir. Belə mövzularda məlumatlara hazırlaşarkən müəllim şagirdlərin diqqətini ən böyük hadisələrə cəlb etməlidir. Şagirdlər baş vermiş hadisələri yalnız eşitməklə kifayətlənmə bilməz. Onları Respublikada baş verən vətəndaşlıq işinə, demokratiya işinə cəlb etmək zəruridir.

Kiçik yaşlı məktəblilər tanınmış elmi, əmək adamları və torpağımız uğrunda mübarizə aparan gənclərlə görüşməyə böyük həvəs göstərirlər. Bu və ya digər

hadisənin iştirakçısının sözləri uşaqlara daha ciddi təsir edir. Məktəblərimizdə milli qəhrəmanlar, türk dünyası sərkərdələri, əmək adamlarının, ədəbiyyat və incəsənət, mədəniyyət nümayəndələri ilə təşkil edilən görüşləri şagirdlərə müsbət təsir edir. Görkəmli əmək, incəsənət, mədəniyyət adamları sadəcə sözlərlə öz işlərindən, gördüklərindən danışır, əməyin böyük yaradıcı qüvvə olmasına dair şagirdlərdə konkret təsəvvür və anlayışları təşəkkül etdirməyə çalışırlar.

Uşaqların mənəvi tərbiyəsində kiçik həcmli kitabların mütaliəsinin xüsusi əhəmiyyəti vardır. Bununla müəllimlər şagirdləri kitablarla işləməyi öyrədirlər. İbtidai sinif şagirdləri ən çox şəkili kitabları oxumağı sevirlər. Buna görə də onların hansı kitabı necə oxumaları ilə maraqlanmaq vacibdir. Şagird kitabı başa düşə bilmirsə, onun xeyrindən çox ziyanı olur. Müəllim özü yeri gəldikcə ucadan qiraətlə şagirdlərə kitab oxumalıdır. Müəllim erkən yaşdan kitabların uşaqların həyatına daxil olmasına çalışmalıdır. Hər bir sinif müəllimi şagirdlərin bilik və yaş səviyyəsinə uyğun olan kitabların siyahısını tərtib etməli, il ərzində həmin kitabların mütaliəsinə, müzakirəsinə şərait yaratmalıdır. İbtidai sinif şagirdləri «Şəngülüm, mən-gülüm», Nizaminin «Kərpickəsən kişinin dastanı», «Bayquşların söhbəti», «Xeyir və Şər», Füzulinin «Meyvələrin söhbəti», Sabirin, Səhhatin şeirlərini, C.Məmmədquluzadənin, S.S.Axundovun hekayələrini, nağıllarını böyük həvəslə oxuyurlar. Şagirdlər dərstdə öyrəndikləri bilikləri dərstdənkənar tədbirlərdə öyrəndikləri ilə müqayisə edir, onları tutuşdurur. Mütaliə uşaqlarda oxu məsuliyyətinin yaranmasına, mənəvi keyfiyyətlərin təşəkkül tapmasına kömək edir. Hər beyti fəlsəfi əsər sayılan adil şair Sabirin şərqilərini əzbər bilməyən azərbaycanlı uşaq tapılmaz. Onun nəğmələrindən «Uşaq və buz», «Yaz günləri», «Məktəb şərqisi» və s. uşaqların mənəvi intellektual aləmini zənginləşdirir.

İbtidai siniflərdə mədəni davranış, nəzakətli rəftar mənəvi tərbiyənin zəruri tərbiyəvi tərkib hissəsi kimi özünü göstərir. Müəllimin şəxsi nümunəsi, onun tələbləri, ətraf həyat faktları uşaqların daxili aləminə təsir göstərir.

İbtidai məktəbdə şagirdlər şəxsi gigiyena vərdişlərinə yiyələnir, məktəblərdə, evdə, küçədə özünü aparmaq qaydalarını mənimsəyir, ictimai yerlərdə özünü necə aparmağı, necə danışmağı öyrənir, şagirdlərdə səliqəli, təmiz olmaq, paltarını səliqəli saxlamaq bacarıqları formalaşdırılmalıdır. Onlar valideynlərə, yaxın adamlara, müəllimlərə, məktəbin digər işlərinə, yoldaşlarına, tanımadığı adamlara nəzakətlə rəftar etməyi öyrənirlər. İbtidai sinif şagirdləri ümumi anlayışları çətin mənimsəyirlər. Buna görə də uşaq bilməlidir ki, nəzakətli olmaq nədir. Və konkret şəraitdə necə hərəkət etmək lazımdır. Bu isə o deməkdir ki, adi nəzakət qaydalarını uşaqlara öyrətmək lazımdır. Yaşlı adamlara «Siz» deyə müraciət etməyi, yaşlı adamlara öz yerini təqdim etməyi, hər hansı bir iş üçün təşəkkür etməyi, «sağ olun», «zəhmət olmasa», «buyurun» və s. deməyi öyrətmək lazımdır. Mədəni davranış qaydalarını tərbiyə etmək üçün uşağın həyat təcrübəsində, davranış normalarını döndə-döndə təkrarlaması tələb edir. Əlbəttə, həmin hərəkətlər və davranış normalarını yerinə yetirən şagirdi rəğbətləndirmək, onun müsbət emosiyalarını inkişaf etdirmək, kollektiv qarşısında onu tərifləmək zəruridir.

Belə olanda uşaq yenə xoş söz istəyir və etdiyi yaxşı hərəkətləri bir daha təkrar edir. Uşaqda düzgün hərəkət etmək arzusu, cəhdi tərbiyə etmək vacibdir. Başqa sözlə, tərbiyə özünütərbiyə ilə əlaqələndirilməlidir. Özünütərbiyə insanın müsbət keyfiyyətləri əxz etmək üçün istiqamətləndirdiyi fəaliyyətdir. Düzgün tərbiyə şagirdə öz nöqsanlarını görməyə imkan verir. Bu baxımdan tərbiyənin adamları öz xəstəliyinə qarşı mübarizəyə yönəldə bilməyi bacaran yaxşı hərəkətlə müqayisə etmək olar. Yaxşı

tərbiyəçi – müəllim həmişə məqsədyönlü, mütəşəkkil tərbiyə prosesini özünütərbiyə ilə sıx bağlaya bilər, şagirdlərin özünütəhsil və özünütərbiyə işinə istiqamət verə bilər.

Müəllimin yalnız dərstdə deyil, dərstdənkənar vaxtlarda şagirdlərin mədəni davranış qaydalarını tərbiyə etməyə geniş imkanları var. Buna dərslərdəki hekayələr imkan verir. Şagirdlər belə söhbətlərində diqqətli, qayğıkeş, nəzakətli olmağı, böyüyə hörmət etməyi öyrənirlər. Davranış qaydalarını şagirdlərə izah edərkən müəllim şerlərdən, atalar sözlərindən, təmsillərdən və s. istifadə edir, uşaqların mövzu ilə bağlı olan cizgi filmlərinə baxmalarına, sənət həmin filmlərdə qoyulan mədəni davranış qaydaları haqqında danışmağı zəruri sayır. Müəllim uşaqlara necə salamlaşmağı əyani olaraq öyrədir.

Mədəni davranış qaydalarının tərbiyə edilməsində sinifdən xaric işin bir növü kimi oyun mühüm amildir. Daha çox pedaqoqu Y.A.Komenski uşaq həyatını oca bənzədirək deyirdi ki, küləksiz oca yanmadığı kimi, oyunsuz da uşaq böyüyüb inkişaf edə bilməz. Oyun uşaqlarda şəh əhval-ruhiyyə, sevinc, fantaziya və xəyal yaradır. Oyunsuz uşaq həyatı yoxdur. Oyun uşaqların tərbiyə məktəbidir. Oyun prosesində uşaqlar oyunun qaydalarına əməl edir, çətinlikdən qorxmur, yoldaşlarına təbə olmağı, əmr etməyi öyrənir. Oyunda uşaqlar dünyanı dərk edir, onların qabiliyyəti təşəkkül tapır. Oyun çox böyük işıqlı pəncərədir, həmin pəncərədən uşağın mədəni aləminə, ətraf aləm haqqında təsəvvürlərin, anlayışların həyatverici axını daxil olur. Oyun hər şeylə maraqlanmaq, biliyə səy göstərmək odunu yandıran qığılcımdır.

Kiçik məktəb yaşlı uşaqlar bu işə çox həvəslə, maraqla yanaşırlar. Bu yaş dövründə ictimai işə qayğılı münasibət, fəallıq tərbiyə etmək çox faydalıdır. Beləliklə, ibtidai sinif uşaqları üçün təşkil olunan sinifdən xaric tədbirlər onlarda ilkin təsəvvür və anlayışların formalaşmasına kömək edir.

Məktəblərdə təşkil olunmuş intiqamçılar dəstələri Azərbaycan xalqının döyüş yerlərinə yürüş və ekskursiyalar təşkil edirlər. Məktəbdənkənar keçirilən bu cür tədbirlər Azərbaycan Milli Ordusu günü münasibətilə təşkil edilir. Kiçik yaşlı məktəblilər döyüşçülərlə görüşlər keçirir, foto-şəkillər toplayır, naməlum qəhrəmanların adını müəyyənləşdirməyə çalışırlar.

Kiçik yaşlı məktəblilərlə aparılan sinifdən xaric tədbirlər ildən-ilə öz forma və məzmununa görə zənginləşir, onları özünə daha çox cəlb edir. Buna baxmayaraq hələ də bir sıra məktəblərdə kiçik yaşlı məktəblilərlə mədəni tərbiyə işini təşkil edərkən müəyyən nöqsanlara yol verilir, uşaqların yaş dövrünün özünəməxsus ziddiyyətləri nəzərə alınmır. Başlıca nöqsan bir də odur ki, bəzi məktəblər daha çox tərbiyəvi tədbirlər keçirməyə can atır, keçirilmiş tədbirlərin keyfiyyətinə, onların tərbiyəvi təsirinə az əhəmiyyət verirlər. Belə məktəblərdə tərbiyə işi planı sadəcə olaraq tədbirlərin sadalanması siyahısına çevrilir. Belə plan tərtib edilərkən şagirdlərin tərbiyəlilik səviyyəsi, kollektivin inkişafı nəzərə alınmır. Keçirilmiş tədbirlər təsadüfi, formal xarakter daşıyır, ildən-ilə təkrar edilir, nəticədə tərbiyə işində formalizm yaranır, uşaqlarla işin təşkilində cansıxıcılıq baş verir. Halbuki məktəblərdə təşkil olunan hər bir tədbirdə yaradıcılıq axtarışları, işgüzarlıq, prinsiplilik, müxtəlif rəylər əsasında yaranmış zahiri yekdillik şəraiti hökm sürməlidir. Belə tədbirlərdə yoldaşlıq mübahisələri, özü də faydalı təkliflərlə nəticələnən, ağıllı, işgüzar mübahisələr olmalıdır. Deməli, tərbiyəvi tədbirlər o vaxt faydalı olur ki, tədbirlərin planı, konkret yeri, şəraiti, məktəbin xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq təşkil olunur, kiçik yaşlı məktəblilərin yaşına, onların arzu və istəklərinə, tərbiyəlilik səviyyəsinə uyğun olan metod və vasitələr seçilir. Ona görə də sinifdən xaric tədbirlər yalnız şagirdlərin meyl, arzu və istəklərinə cavab verməklə kifayətlənməməli, habelə ictimai mahiyyət, əhəmiyyət kəsb

«Nə üçün bütün adamlar işləməlidir», «İntizam insanın bəzəyidir», «İntizam qələbənin rəhnidir» və s. mövzularla əlaqədar təşkil olunan söhbətlər zamanı şagirdlərin topladıqları atalar sözlərindən istifadə etmək olar. Bu zaman söhbətdə iştirak edən hər bir uşağa söz vermək lazımdır. Çünki hər bir uşaq bu zaman onun zəhmətinin qiymətləndirildiyini dərk edir.

Kiçik yaşlı məktəblilər müxtəlif mövzularda söhbətlərin təşkilinə daha çox həvəs göstərir, mübahisələrdə fəal iştirak edirlər. Mübahisə etmək, həqiqətləri mübahisələrlə müqayisə etmək, müxtəlif mövzularla əlaqədar söhbətlər zamanı şagirdlərin topladıqları atalar sözlərindən istifadə etmək olar. Bu zaman söhbətdə iştirak edən hər bir uşağa söz vermək lazımdır. Çünki hər bir uşaq bu zaman onun zəhmətinin qiymətləndirildiyini dərk edir.

Kiçik yaşlı məktəblilər müxtəlif mövzularda söhbətlərin təşkilinə daha çox həvəs göstərir, mübahisələrdə fəal iştirak edirlər. Mübahisə etmək, həqiqətləri mübahisələrlə müqayisə etmək, müxtəlif mövzularla əlaqədar söhbətlər zamanı şagirdlərin topladıqları atalar sözlərindən istifadə etmək olar. Bu zaman söhbətdə iştirak edən hər bir uşağa söz vermək lazımdır. Çünki hər bir uşaq bu zaman onun zəhmətinin qiymətləndirildiyini dərk edir.

Kiçik yaşlı məktəblilər müxtəlif mövzularda söhbətlərin təşkilinə daha çox həvəs göstərir, mübahisələrdə fəal iştirak edirlər. Mübahisə etmək, həqiqətləri mübahisələrlə müqayisə etmək, müxtəlif mövzularla əlaqədar söhbətlər zamanı şagirdlərin topladıqları atalar sözlərindən istifadə etmək olar. Bu zaman söhbətdə iştirak edən hər bir uşağa söz vermək lazımdır. Çünki hər bir uşaq bu zaman onun zəhmətinin qiymətləndirildiyini dərk edir.

Kiçik yaşlı məktəblilər müxtəlif mövzularda söhbətlərin təşkilinə daha çox həvəs göstərir, mübahisələrdə fəal iştirak edirlər. Mübahisə etmək, həqiqətləri mübahisələrlə müqayisə etmək, müxtəlif mövzularla əlaqədar söhbətlər zamanı şagirdlərin topladıqları atalar sözlərindən istifadə etmək olar. Bu zaman söhbətdə iştirak edən hər bir uşağa söz vermək lazımdır. Çünki hər bir uşaq bu zaman onun zəhmətinin qiymətləndirildiyini dərk edir.

Kiçik yaşlı məktəblilər müxtəlif mövzularda söhbətlərin təşkilinə daha çox həvəs göstərir, mübahisələrdə fəal iştirak edirlər. Mübahisə etmək, həqiqətləri mübahisələrlə müqayisə etmək, müxtəlif mövzularla əlaqədar söhbətlər zamanı şagirdlərin topladıqları atalar sözlərindən istifadə etmək olar. Bu zaman söhbətdə iştirak edən hər bir uşağa söz vermək lazımdır. Çünki hər bir uşaq bu zaman onun zəhmətinin qiymətləndirildiyini dərk edir.

Kiçik yaşlı məktəblilər müxtəlif mövzularda söhbətlərin təşkilinə daha çox həvəs göstərir, mübahisələrdə fəal iştirak edirlər. Mübahisə etmək, həqiqətləri mübahisələrlə müqayisə etmək, müxtəlif mövzularla əlaqədar söhbətlər zamanı şagirdlərin topladıqları atalar sözlərindən istifadə etmək olar. Bu zaman söhbətdə iştirak edən hər bir uşağa söz vermək lazımdır. Çünki hər bir uşaq bu zaman onun zəhmətinin qiymətləndirildiyini dərk edir.

Kiçik yaşlı məktəblilər müxtəlif mövzularda söhbətlərin təşkilinə daha çox həvəs göstərir, mübahisələrdə fəal iştirak edirlər. Mübahisə etmək, həqiqətləri mübahisələrlə müqayisə etmək, müxtəlif mövzularla əlaqədar söhbətlər zamanı şagirdlərin topladıqları atalar sözlərindən istifadə etmək olar. Bu zaman söhbətdə iştirak edən hər bir uşağa söz vermək lazımdır. Çünki hər bir uşaq bu zaman onun zəhmətinin qiymətləndirildiyini dərk edir.

məntiqlə, faktlarla qələbə çalmaq zəruridir.

Söhbət və məlumatların müvəffəqiyyətli keçməsi müəllim və ya tərbiyəçinin uşaqların əhval-ruhiyyəsini bilməsindən, emosional şərait yaratmasından, onların qarşısında konkret mənəvi tapşırıqları qoya bilməsindən, həmin məsələlərin düzgün, ədalətli və obyektiv qiymətləndirilməsinə uşaqların cəlb edilməsindən asılıdır. Söhbət zamanı uşaqlar yalnız insanın insanı kəşf etdiyini deyil, habelə insanın özünü axtardığını da aydınlaşdırırlar. Söhbət və məlumatlarda uşaqlar Vətənimizin qəhrəmanlıq tarixinin ən parlaq səhifələrini vəərəqləyir, türk dünyası sərkərdələri və qəhrəmanlarını arzu və amalları haqqında həyacanla danışırlar. Onlar belə mübahisə və söhbətlərdə

tarixin nəfəsini, anaların hələ qurumamış göz yaşlarını duyur, milyonlarla zəhmət adamlarının nə üçün mübarizə apardıqlarının mənə və əhəmiyyətini dərk edirlər. Söhbət və disputlarda mənəvi tərbiyənin təsirliyi onunla izah edilir ki, uşaqlar öz qüvvələrini Vətənin gözəl olmasına sərf etməyi anlayır, vətənpərvərlik borcunun mahiyyətini dərk edərək ictimai-faydalı əməkdə iştirak etməyi özlərinin borcu hesab edirlər. Uşaqlar bu illərdə keçmiş sorğu-sual tutaraq müasir dövrü başa düşməyə və gələcəyə inamla getməyə səy edirlər. Uşaqlar müstəqilliyi sevir, ona can atırlar. Lakin onların təcrübəsi yoxdur. Ona görə sinif-dənxaric tədbirlərdə onlara həyat təcrübəsi aşılamaq lazımdır. Məktəbin bütün həyatı - vestibül, bufet, tənəffüs, axşamlar, gəzintilər, ekskursiyalar şagirdlərdə mənəvi keyfiyyətləri formalaşdırır. Məktəbdə insanlara qayğı, nəzakətli münasibət, onlara pərəstiş şəraiti hökm sürməlidir. Belə olduqda müəllimlərin, uşaq və gənclər birliklərinin həyata keçirdiyi hər bir tədbir böyük tərbiyə qüvvəsi kəşf edərək məktəbliləri öz ətrafında birləşdirə bilir, onların ictimai faydalı əməyinin tələb olunan səviyyədə qurulmasını təmin edir.

İfətə

NƏTİCƏLƏR

1. «Oxu» dərsliklərində keçmişlərimiz və bu günümüz haqqındaki mövzuların müqayisəli şəkildə öyrədilməsi şagirdlərin vətənə məhəbbət əqidəsi və vətənpərvərlik ruhunda tərbiyəsini inkişaf etdirir, möhkəmləndirir.
2. Mücahidlərin Vətənin azadlığı və müstəqilliyi uğrunda müqəddəs mübarizə yoluna şagirdlərin hörmət hissi artır.
3. Şagirdlərin mənəvi tərbiyəsində ibtidai siniflərdə tədris olunan bütün fənlərin imkanları çoxdur.
4. Tədris prosesində şagirdlərin mənəvi tərbiyəsini inkişaf etdirilməsi zamanı müəllimin ustahlığı vacib şərtidir.
5. Sinifdənxaric və məktəbdənkənar işlər kiçik yaşlı məktəblilərdə Vətənimizin təbiəti və sərvətlərinin mühafizəsinə məhəbbət yaradır.
6. İbtidai siniflərdə Vətənimizin təbiəti və sərvətlərinin qorunmasına dair əsaslı məlumatların verilməsi şagirdlərin vətənpərvərlik tərbiyəsini inkişaf etdirir.
7. Şagirdləri Vətənin təbiəti və sərvətlərinin qorunması ruhunda tərbiyə etməyi özünün başlıca qayəsi hesab edən müəllim, eyni zamanda özünün də ixtisasını artırır.
8. İbtidai siniflərdə «Təbiətşünaslıq», «Oxu» dərslərində ulu öndərimiz Heydər Əliyevin müvafiq göstəriş və çıxışlarından istifadə edilməsi təlimin səmərəliliyinə kömək edir.
9. Yoldaşlıq humanist münasibətin ilk mərhələsidir
10. Dostluq insanlar arasında daha dərin hörmətə, ideya birliyinə, mənəfi ümumiliyinə və qarşılıqlı yardıma əsaslanan ünsiyyət formasıdır.
11. Yoldaşlıq, qarşılıqlı qayğıkeşlik, inam, mənəvi əqidə, dünyagörüşü məktəblinin şəxsiyyət kimi formalaşmasının göstəricisi olub, onun yolunu işıqlandıran məşəldir, onu fəaliyyətə təhrik edən qüvvədir.
12. Şagirdlərin kollektiv vasitəsi ilə yoldaşlıq, dostluq və qayğıkeşlik tərbiyəsi daha səmərəli olur.
13. Ailələrin öz uşaqları ilə müntəzəm, planlı və cəmiyyətin tələblərinə müvafiq məşğul olmaqları şüurlu intizam tərbiyəsinə müsbət təsir göstərir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. «Azərbaycan Respublikasında təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi» haqqında Azərbaycan Respublkası

20. Hacıyeva H.M., Məhərrəmov M. Ətraf aləmlə tanışlığın tədrisi metodikası, Bakı-2003
21. Həsənov M. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların oyun və əmək fəaliyyətinin təşkili «Naşir» nəşriyyatı, Bakı-2001.
22. Həsənov M. Məktəbəqədər pedaqogika, Bakı-2000

44. Mirzəyev M., Hüseynov Ə. Təbiətşünaslıq, «Təhsil» nəşriyyatı, Bakı-2003
45. Mehdişadə M. Ümumtəhsil məktəblərində təlim-tərbiyə prosesinin təkmilləşdirilməsi yolları, Bakı-1982
46. Məmmədov F. Ümumtəhsil məktəblərinin tədris planında bədən tərbiyəsi fənninin yeri, «Pedaqoji tədqiqatlar» məcmuəsi, Bakı-2002
47. Mustafayeva S. Şagird şəxsiyyətinin hərtərəfli inkişafına fiziki tərbiyə prosesinin təsiri; «Maarif» nəşriyyatı, Bakı-1993
48. Mirsaqulova R. Uşaqların ekoloji tərbiyəsi və onlarda əməyə məhəbbət hissinin artırılması, «İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə» jurnalı, 1990, № 5
49. Makarenko A. Seçilmiş pedaqoji əsərləri, Bakı-1988
50. Naxçıvanlı A. Etika və siyasət. Tarix və müasirlik, «Azərbaycan Ensiklopediyası» nəşriyyatı, Bakı-2000
51. Naxçıvanlı A. Heydər Əliyevin siyasi və mənəvi dəyərlərinin sinergetik konsepsiyası, «Müəllim» nəşriyyatı, Bakı-2005
52. Nəsrullayev M. Gənc nəslin fiziki tərbiyəsi haqqında, «Azərbaycan məktəbi» jurnalı, 1998, № 4
53. Nərimanov N. Məqalələr və nitqlər, Bakı-1971
54. Paşayev T. Diyarşünaslıq materialları əsasında gənc nəslin vətənpərvərlik tərbiyəsi, «Nərgiz» nəşriyyatı, Bakı-2002
55. Paşayev Ə., Rüstəmov F. Pedaqoqığa, «Çaşoğlu» nəşriyyatı, Bakı-2002
56. Pestalotsi J.H. Seçilmiş pedaqoji əsərləri, Bakı-1970
57. Rüstəmov F. Şərqdə pedaqogika tarixi, Bakı-2002
58. Suxomlinski V. Ürəyimi uşaqlara verirəm, Bakı-1979
59. Seyidov Ə. Pedaqogika tarixi, Bakı-1968
60. Talıbov Y., Ağayev Ə. və b. Pedaqogika, «Maarif» nəşriyyatı, 1993
61. Talıbov Y., Sadıqov F., Quliyev S. Gənclərin mənəvi tərbiyə problemləri, «Ünsiyyət» nəşriyyatı, Bakı-1998
62. Zeynalov S. Şagirdlərin şüurlu intizam tərbiyəsi, «Maarif» nəşriyyatı, Bakı-1980
63. Занков Л.В. Дидактика и жизнь. Москва, 1968
64. Zeynalov S. Estetik tərbiyənin təşkili, «Maarif» nəşriyyatı, 1980

MÜNDƏRİCAT

	səh.
Ön söz.....	3
Giriş.....	6
I FƏSİL. Kiçik yaşlı məktəblilərin tərbiyəsinin mahiyyəti və məzmunu.....	11
II FƏSİL. Kiçik yaşlı məktəblilərin mənəvi keyfiyyətlərinin inkişaf etdirilməsi yolları.....	17
2.1. Oxu dərslərində şagirdlərin vətənpərvərlik tərbiyəsi	17
2.2. Kiçik yaşlı məktəblilərin Vətənimizin təbiəti və sərvətlərinin qorunması ruhunda tərbiyəsi	48
2.3. Kiçik yaşlı məktəblilərin yoldaşlıq, dostluq və qayğıkeşlik ruhunda tərbiyəsi.....	67
2.4. Kiçik yaşlı məktəblilərin şüurlu intizam tərbiyəsi	88
III FƏSİL. Kiçik yaşlı məktəblilərin şəxsiyyətinin formalaşmasına fiziki tərbiyənin təsiri	114
IV FƏSİL. Kiçik yaşlı məktəblilərin hərbi-vətənpərvərlik tərbiyəsində məktəblə ailənin birgə işi	147
V FƏSİL. Kiçik yaşlı məktəblilərin tərbiyəsində sinifdənəxaric işlərin rolu	177
Nəticələr	205
İstifadə olunmuş ədəbiyyat	208

Çapa imzalanmış 25.05.2006-cı il
Kağız formatı 60x84 1/16, çap vərəqi 13
Sifariş 210, sayı 500, qiyməti sərbəst

ADPU-nun mətbəəsi
Bakı, Ü.Hacıbəyov küçəsi, 34
Tel: 493-74-10

№ 2006
2044

Məmmədali Hənnan oğlu Ağayev 1937-ci ilin sentyabrında Masallı rayonunun Şərəfə kəndində anadan olmuşdur.

Orta təhsilini Masallıda (1946-1956), ali təhsilini M.F.Axundov adına Dillər İnstitutunda (1957-1963) almışdır.

Tələbəlik illərində Vətənin çağırışına cavab olaraq Qazaxıstan Respublikasının ...